

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

**QARTQOCA ROMANI ESASINDA KAZAK TÜRKÇESİ VE
TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ZARF-FİLLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Seyhan BALCI**

**Tez Danışmanı
Yard. Doç. Dr. Ferhat TAMİR**

Ankara-2007

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

.....ait.....
.....adlı çalışma, jürimiz
tarafından.....
Anabilim/Anasanat Dalında DOKTORA / SANATTA YETERLİLİK / YÜKSEK LİSANS
TEZİ olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN.....

ÜYE.....

ÜYE.....

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda Kazak Türklerinin büyük yazarı Cüsipbek Aymawıtulı'nın **Qartqoca** romanında geçen Kazak Türkçesine ait zarf-fiilleri tespit edip bunların Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını vermeye çalıştık.

Cüsipbek Aymawıtulı, 1889'da bugünkü Pavlodar şehrine bağlı Bayanawıl kazasında doğdu. Fakir bir ailenin çocuğudur. İlk tahsilini awıl mektebinde eski usülle yapmıştır. Daha sonra kendi gayretiyle Pavlodar'daki iki sınıflı Rus-Kazak Mektebi'ni (1914) ve Semey'deki Öğretmenler Semineri'ni bitirerek öğretmen oldu (1918). Semey'de Öğretmen Semineri'ndeyken piyesler, şiirler ve makaleler yazmaya başlamış, Milliyetçi Alaş Orda Partisi'ne ve onun faaliyetlerine katılmıştır.

1918'de Semey'de yayımlanmaya başlayan Abay dergisinde görev almış bu dergide yazı ve şiirleri yayımlanmıştır. Alaş Orda Partisi'nin ve hükümetinin 1919 martında Bolşeviklerle anlaşıp dağılmasından sonra o da Sovyet idaresinde görev alıp eğitim-öğretim işlerinde ve gazete yayımlama işlerinde çalıştı. 1929'da Stalin zamanında Sovyet rejimine karşı olduğu gerekçesiyle hapsedilmiş ve 1931'de öldürülmüştür. 1929'dan sonra eserleri yasaklanmıştır. Bu yasak 1989 yılında kaldırılmıştır.

Cüsipbek Aymawıtulı; roman ve tiyatro yazarı, şair ve eğitimci olarak tanınmıştır.

Eserleri:

Romanları: Qartqoca, Aqbilek, Künükeydiñ Cazığı

Tiyatro Eserleri: Kazak Edebiyatında ilk tiyatro eseri yazarlardan biridir. Ondan fazla tiyatro eseri vardır. Daha Semey'de öğrenci iken tiyatro eserleri yazmış ve bunlar Kazak gençleri tarafından sahneye konmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır.

Qanapiya Şerbanu, Rabiğğa, Şerniyez, Manasapqorlar, El Qorğanı

Şiirleri: İlk şiirlerini Abay'ın şiirlerine nazire olarak yazmıştır. Şiirleri çeşitli gazete, dergi ve antolojilerde yayımlanmış olup o hayatta iken kitap halinde basılmamıştır. Alaş Orda Hükümeti'nin millî marşı olarak kabul edilen Alaş Uranı isimli şiir de Cüsipbek Aymawıtulı tarafından yazılmıştır.

Tercümeleri: Rus ve Avrupa yazarlarından yaptığı hikâye ve tiyatro tercümeleri vardır.

Cüsipbek Aymawıtulı'nın bu eserlerinden başka çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış çok sayıda makalesi ile Psikologiya (1926) başta olmak üzere çeşitli ders kitapları da vardır.

Qartqoca romanı Kazak Türkçesinin en güzel örnekleri arasında yer almaktadır. Romanda geçen zarf-fiillerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını vermek için öncelikle **Qartqoca** romanını tarayarak bu eserde geçen zarf-fiil örneklerini içinde geçtikleri cümleler ve ibarelerle birlikte tespit ettik. Tespit ettiğimiz zarf-fiilleri kendisini meydana getiren ekleriyle ve bu eklerin romanda bulunan şekillerinin örnekleriyle sıraladık. Sık kullanılan zarf-fiil eklerinin oluşturduğu zarf-fiillerin örneklerine de daha fazla yer verdik.

Tespit ettiğimiz zarf-fiil örneklerini içinde geçtikleri cümleler ve ibarelerle birlikte Türkiye Türkçesine aktardık. Bu aktarmayı tabloda iki sütun halinde her cümlenin Kazak Türkçesi örneğinin tam karşısında Türkiye Türkçesine aktarması olacak şekilde verdik. Böylece **Qartqoca** romanında geçen zarf-fiiller iki lehçe arasındaki mukayesenin daha kolay yapılabileceği bir şekilde göz önüne getirilmiş oldu.

Bu aktarmayı yaparken lisans eğitimimiz boyunca öğrendiğimiz Kazak Türkçesi bilgimizden, edinebildiğimiz sözlük ve gramerlerden faydalandık.

Daha sonra yaptığımız bu aktarmayı açık ve anlaşılır bir şekilde tasnif ettik. Böylece **Qartqoca** romanındaki zarf-fiiller ve onların kullanılış şekilleri, Türkiye Türkçesindeki karşılıkları sistemli bir şekilde ortaya çıkmış oldu.

Çalışmamız sırasında vardığımız neticeleri tezimizin **Sonuç** bölümünde örnekleriyle belirttik. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki zarf-fiiller ile Kazak Türkçesindeki zarf-fiiller hakkında tezimizin **Giriş** bölümünde kısaca bilgi vermeyi faydalı bulduk.

Değerli hocam ve danışmanım **Yard. Doç. Dr. Ferhat TAMİR**'e bu çalışmayı hazırlarken daima beni teşvik edip desteklediği, tavsiyelerini ve yardımlarını benden esirgemediği için çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
TRANSKRİPSİYON HARFLERİ.....	viii
1. BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
1.1.ZARF-FİİLİN TARİFİ.....	1
1.1.1. Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiilin Tanımı ve Çeşitleri.....	1
1.1.2. Kazak Türkçesindeki Zarf-Fiilin Tanımı ve Çeşitleri.....	6
2. BÖLÜM	
QARTQOCA ROMANINDA GEÇEN ZARF-FİİLLER.....	9
2.1.-a, -e, -y zarf-fiil eki	9
2.1.1.Tek başına kullanılması.....	9
2.1.1.1. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -ıp, -ip, -up, -üp zarf-fiil eki ile karşılanması.....	9
2.1.1.2. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -arak, -erek zarf-fiil eki ile karşılanması.....	11
2.1.2. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin tekrarlarda kullanılması.....	12
2.1.2.1. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin aynı fiil kökü ile tekrar oluşturması.....	12
2.1.2.2. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin farklı fiil kökleri ile tekrar oluşturması.....	14
2.1.3. Birleşik fiillerin kuruluşunda kullanılması.....	14
2.1.3.1. “al-“ yardımcı fiili ile kullanılması.....	15
2.1.3.2. “basta-“ yardımcı fiili ile kullanılması.....	17
2.1.3.3. Değişik fiillerle birleşik fiil oluşturması.....	19
2.2. -p zarf-fiil eki.....	23
2.2.1. Tek başına kullanılması.....	23
2.2.1.1. -p zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -ıp, -ip, -up, -üp zarf-fiil eki ile karşılanması.....	23
2.2.1.2. 2. -p zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -arak, -erek zarf-fiil eki ile karşılanması.....	33

2.2.1.3. -p zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -i fiilinin -ken zarf-fiil ekini almış şekli ile karşılanması.....	39
2.2.1.4. -p zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -ınca, -ince, -unca, -ünce zarf-fiil eki ile karşılanması.....	41
2.2.2. -p zarf-fiil ekinin tekraralarda kullanılması.....	41
2.2.2.1. -p zarf-fiil ekinin aynı fiil köküne gelerek tekrar oluşturması.....	41
2.2.2.1.1. Aynı fiil köklerine gelerek tekrar oluşturan -p zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -ıp, -ip, -up, -üp zarf-fiil ekleri ile karşılanır.....	41
2.2.2.1.2. Qartqoca romanında aynı fiil köklerine gelerek tekrarlar yapan -p zarf-fiil ekinin kendinden sonra gelen bir fiille birleşerek aynı zamanda bir birleşik fiil meydana getirmesi.....	43
2.2.2.2. -p zarf-fiil ekinin farklı fiil köküne gelerek tekrar oluşturması.....	44
2.2.3. -p zarf-fiil ekinin birleşik fiillerin kuruluşunda kullanılması.....	46
2.2.3.1. “-p + cür-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	46
2.2.3.2. “-p + otır-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	47
2.2.3.3. “-p + cat-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	50
2.2.3.4. “-p + tur-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	52
2.2.3.5. “-p + ciber yapısındaki birleşik fiiller.....	54
2.2.3.6. “-p + kel-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	55
2.2.3.7. “-p + qal-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	55
2.2.3.8. “-p + al-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	57
2.2.3.9. “-p + ket-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	59
2.2.3.10. “-p + qoy-“ yapısındaki birleşik fiiller.....	61
2.2.4. -p zarf-fiil ekinin “de-“ fiiline gelerek edat yapması	62
2.2.5. -p zarf-fiil ekinin “de-“ fiili ile birleşerek zarf-fiil özelliğini koruduğu yapılar	64
2.3. -ğalı, -geli, -qalı, -keli zarf-fiil eki.....	65
2.3.1. -ğalı, -geli, -qalı, -keli zarf-fiil ekinin tek başına kullanıldığı, Türkiye Türkçesinde -alı, -eli; -ınca, -ince, -unca, -ünce; -dan beri; -mak -mek için; -a -e kadar şeklinde karşılanması.....	65
2.3.2. -ğalı, -geli, -qalı, -keli zarf-fiil ekinin birleşik fiil oluşturması.....	67
2.4. -ğanşa, -genşe, -qanşa, -kenşe zarf-fiil eki.....	69

2.5. -ğanda, -gende, -qanda, -kende.....	72
2.6.-arda, -erde.....	80
2.7. -may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey.....	82
3. BÖLÜM	
QARTQOCA ROMANINDA GEÇEN ZARF-FİİL FONKSİYONUNDAKİ	
YAPILAR.....	86
3.1. -ğan (-gen, -qan, -ken) sayın.....	86
3.2. -ğan (-gen, -qan, -ken) kezde.....	88
3.3. -r, -ar, -er ... -masta (-meste, -basta, -beste, -pasta, -peste).....	91
3.4. -a, -e sala.....	92
3.5. -sa, -se şart ekinin zarf-fiil fonksiyonu üstlenmesi.....	94
4. BÖLÜM	
SONUÇ.....	96
4.1. Qartqoca Romanındaki Zarf-fiillerin Kullanım Sıklığının Tespiti.....	96
4.2. Bu Zarf-Fiillerin Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiillerle Benzer ve Farklı Olma Bakımından Karşılaştırılması.....	97
4.2.1. Benzer Olanlar.....	97
4.2.2. Farklı Olanlar.....	97
4.3. Qartqoca Romanında Tespit Edilen Zarf-fiillerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları.....	98
KAYNAKÇA.....	100
ÖZET.....	102
ABSTRACT.....	103

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
c.	: cilt
s.	: sayfa
ev.	: Çeviren
TDK	: Türk Dil Kurumu
Qazaq SSR	: Qazaq Sovyet Sosyalistik Respublikası
Q	: Qartqoca

TRANSKRİPSİYON HARFLERİ

Ə : Ä - ä

Ж : C - c

F : Ğ - ğ

X : X - x

К : Q - q

Ң : Ń - ŋ

У : W - w

1.BÖLÜM: GİRİŞ

1.1. ZARF-FİİLİN TARIFI

1.1.2 Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiilin Tanımı ve Çeşitleri:

Türkiye Türkçesinde zarf-fiilin pek çok tanımı yapılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır:

Türkiye Türkçesinin önde gelen gramer yazarlarından biri olan Muharrem ERGİN, “Gerundiumlar (zarf-fiiller) hareket hâli ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zaman ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne partisipler (sıfat-fiiller) gibi nesne ifade ederler. Gerundiumlar şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket hâli karşılarlar. Hâl ve durum karşılayan kelimelere zarf diyoruz. Şu halde gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir. Onun için partisipe isim-fiil dediğimiz gibi gerundiuma da zarf-fiil diyebiliriz.

Gerundiumlar hareket hali ifade ettikleri için isim değil fiil olan kelimelerdir. İsim gibi kullanılmaz. İsim çekim ve işletme eklerini almazlar. Zaten fiillerin zarf şekilleri olarak daima çekimsiz kullanılan kelimelerdir. Onun için gerundiumlar tasnif edilmeyen fiil şekilleridir diye de tarif edilirler.

Gerundiumlar ya da tek başlarına zarf şeklinde kullanılanlar (gelerek, alıp, vermeden gibi) veya yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiil yaparlar. (aliver, düşeyaz misallerindeki alı, düşe gibi) birleşik fiillerde daima vokal gerundiumu kullanılır. Şüphesiz birleşik fiillerde de aslında kendilerinden sonra gelen yardımcı fiilin zarfı durumundadırlar¹ demektedir.

Tahsin BANGUOĞLU da “Türkçenin Grameri” adlı eserinde zarf-fiilleri “fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekiller” olarak tarif eder².

¹ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım yayın, İstanbul, 1993, s.319

² BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK, Ankara, 1998, s.427

Tahir Nejat GENCAN ise zarf-fiileri ulaç ve bağ-eylem olarak adlandırır. Kurduğu önermeyi başka bir önermeye bağlayan eylemsi diye de tanımlar.³

Nesrin BAYRAKTAR, "Türkçede Filimsiler" adlı eserinde zarf-fiiller "kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlelerin ya da yan cümlelerin yüklemine niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsilerdir. İkinci bir görevleri yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiiller kurmak olan zarf-fiillerdir, cümlede bağlaç görevinde kullanılabilirler ve birleşik cümleler kurabilirler" şeklinde tanımlanmıştır.⁴

Son olarak Zeynep KORKMAZ'ın Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)'nde çekimsiz fiiller sınıfında yer alan zarf-fiiller; "bir yanıyla fiil bir yanıyla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zaman bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Daha bir kestirme anlatımla, zarf-fiiller fiillerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli bir fiile dönüşmeleri mümkün değildir." Şeklinde açıklanmıştır.⁵

Biz bu çalışmamızda Muharrem ERGİN'in zarf-fiil tarifini ve tasnifini esas aldık.⁶ Buna göre fiil kök ve gövdelerine getirilerek yapılan zarf-fiil ekleri şunlardır:

-a, -e

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek bugün koş-a koş-a, dur-a dur-a, oyna-y-a oyna-y-a, gez-e gez-e, gül-e gül-e, gezin-e gezin-e, düş-e kalk-a, bat-a çık-a, bağır-a çağır-a, gül-e ağla-y-a misallerinde olduğu gibi gerundium

³ GENCAN, Tahir Necat, Dilbilgisi, TDK, Ankara, 1979

⁴ BAYRAKTAR, Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK, Ankara, 2004, s.137

⁵ KORKMAZ, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK, Ankara, 2003, s.983

⁶ ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak basım yayın, İstanbul, 1993, s.319-328

tekrarlarda görülen bir ektir. Bugün bu ekle yapılmış gerundiumlar tek olarak kullanılmazlar. Ancak tekrar şeklinde kullanılarak zarf vazifesini görürler. Bugün tek olarak kullanılan di-y-e gerundiumu ise artık edat durumuna düşmüş gibidir. Saatler ifade edilirken de kal-a, geç-e kelimelerinde yalnız kullanılırlar. Ayrıca birleşik fiil yapmada da kullanılırlar. gid-e dur-, kır-a yaz-, gel-e bil- gibi.

-ı, -i, -u, -ü

Kullanımı dar olan bir zarf-fiil ekidir. Sadece birleşik fiillerde görülürler, gid-i ver-, sar-ı ver-, oku-y-u ver-, öl-ü ver- örneklerine olduğu gibi.

-ıp, -ip, -up, -üp

En sık kullanılan zarf-fiil eklerindedir. Eskiden -p şeklinde olmasına rağmen günümüze gelinceye kadar yanındaki yardımcı seslerle birlikte anılarak bu şekli almıştır. gül-üp, ağla-y-ıp, gez-ip, dol-up örneklerinde olduğu gibi⁷.

Tahsin BANGUOĞLU, bu zarf-fiil ekini Türkçenin Grameri adlı eserinin ulama zarf-fiilleri bölümünde “Yüklemi oldukları iç cümleyi basitçe baş cümlenin yüklemine bağlı kılarlar. Başlı başına bu işleyişte canlı -ip zarf-fiillerimiz vardır. bağlayıp bırakmak, gönderip yaptırmak, gelip gitmek, açıp bakmak gibi şeklinde açıklamıştır⁸.

-arak, -erek

Çok sık kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir. ağla-y-arak, bil-erek, koş-arak, gid-erek. Bu ek -a, -e zarf-fiil eki ile -rak,-rek karşılaştırma ekinin birleşmesiyle oluşmuştur.

-ınca, -ince, unca, -ünce

Eskiden beri kullanılan bir zarf-fiil ekidir. gel-ince, oku-y-unca, kal-ınca, gör-ünce örneklerinde olduğu gibi⁹.

⁷ ERGİN, Muharrem, a.g.e, s.321-322

⁸ BANGUOĞLU, Tahsin, a.g.e, s.428,429.

⁹ ERGİN, Muharrem, a.g.e, s.322

Fakat bu zarf-fiil eki bu son zamanlarda dek ve kadar edatlarına yaklaşma hâli eki olarak bağlanmış şekilleriyle de kullanılmıştır. gel-ince-y-e dek, gör-ünce-y-e kadar gibi.

-alı, -eli

Türkçede eskiden beri kullanılan bu gerundium eki Eski Türkçede -galı, -geli şeklinde idi. Batı Türkçesine -alı, -eli şeklinde geçmiştir. Eski Türkçede “-mak için, -mek için” manasını ifade ediyor, sebep gösteren bir hal zarfı yapıyordu: al-galı “almak için”, kör-geli “görmek için” misallerinde olduğu gibi. Batı Türkçesinde ise “-den beri” manasında kullanılarak bir devamlılık, bir süre ifade etmektedir: çık-alı, görme-y-eli misallerinde olduğu gibi. Bu ifadesi dolayısıyla bu gerundium sonuna bir çok defa “beri” edatını da almakla ve edatı alırken de, gerundium için normal olmadığı halde, bazen ablatif şekline geçmektedir: gel-eli beri, gid-eli-den beri misallerinde olduğu gibi. Yine süre ifadesi dolayısıyla bu gerundiumun geldim geleli, gittin gideli, aldı alalı şeklindeki kelime grupları içinde kullanıldığı çok görülür.

-madan, -meden

Bu zarf-fiil eki fiile olumsuzluk ifadesi verir. Aslında içinde menfilik eki bulunduğu, menfi fiil gövdesine dayandığı için bu ek yalnız müspet fiil kök ve gövdelerine getirilir.

Eski Türkçede ek -madın, -medin şeklinde idi. Batı Türkçesine de bu şekilde geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinde uzun müddet böyle kullanıldıktan sonra bugünkü -madan, -meden şekline çevrilmiştir. otur-madan, uyu-madan, dinlen-meden, çek-meden misallerinde olduğu gibi.

-ken

Yalnız i- fiilinin gerundium ekidir. Diğer fiillere getirilmez. i- fiilinin de i-ken'den başka gerundium şekli yoktur¹⁰.

¹⁰ ERGİN, Muharrem, a.g.e, s.323-324, 327-328

i- kökü düşüp gerundium eklediği zaman bile -ken değişmeyerek vokal uyumunun dışında kalır: küçük-ken, çocuk-ken, burda-y-ken misallerinde olduğu gibi.

i- fiilinin çekimli şekilleri fiillerle birleşerek birleşik çekimleri meydana getirdiği gibi gerundium şekli de fiillerin birleşik gerundiumlarını yapar. Görülen geçmiş zaman, şart, istek ve emir şekillerinin birleşik gerundiumu yoktur. Diğer kiplerin birleşik gerundiumu şu misallerde olduğu gibidir: yaparken, veriyor-ken, gitmiş-ken, olacak-ken, gelmeli-y-ken. Bunlardan gereklilik gerundiumu çok az kullanılır.

Bu gerundium eki hal zarfı olduğu gibi zaman zarfı da olabilir.

-dıkça, -dikçe, -dukça, -dükçe

-duk, -dük partisibinin eşitlik şekli Batı Türkçesinde ısrar, tekrar ve devamlılık ifadesi taşıyan bir hareket halini karşılayarak gerundium gibi kullanılır: yaz-dıkça, büyü-dükçe¹¹

¹¹ ERGİN, Muharrem, a.g.e, s.327-328

1.1.2. Kazak Türkçesindeki Zarf-Fiilin Tanımı ve Çeşitleri:

Kazak Türkçesinde zarf-fiiller “kösemşe” kelimesi ile karşılanmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de birden fazla zarf-fiil yani kösemşe tanımı vardır. Bunlardan bir tanesini şöyle sıralayabiliriz:

Ş. Bekturov ve M. Serğaliyev’e ait “Qazaq Tili” adlı eserde zarf-fiil “Negizgi qıymıl, amaldı bildirip, keyde sol qıymıl, amaldı ayqındap turatın, cekeşe, köpşe, bolıp bölünbeytin cäne köbinese kürdeli etistiktiñ quramında keletin etistiktiñ türin kösemşe deymiz.¹² (Asıl hareketi amacı bildiren, bazen bu hareket ve amacı açıkça gösteren, tekil ve çoğul olarak ayrılmayan ve genellikle birleşik fiillerin yapısında kullanılan fiilin bu şekline kösemşe denir.)” şeklinde tarif edilmiştir.

A. Isqaqov’un “Qazirgi Qazaq Tili” adlı eserinde ise zarf-fiiller “Etistik negizderinen arnawlı qosımşalar arqılı casalıp, tiyisti дәrecede şaqtıq, modaldik cäne başka мәnderdi bildiretin erekşe qormalar kösemşeler kategoriyası dep ataladı.¹³ (Fiillere getirilen özel ekler vasıtasıyla yapılan, yeteri kadar zaman, tarz ve başka durumları bildiren başlıca şekiller kösemşeler kategorisi diye adlandırılır.)” şeklinde tanımlanır.

Kazak Türkçesindeki zarf-fiilleri tespit etmede A. Isqaqov’un “Qazirgi Qazaq Tili” adlı eserini esas kaynak kabul edeceğiz.¹⁴ Buna göre Kazak Türkçesindeki zarf-fiil eklerini şöyle sıralayabiliriz.

-p

Kazak Türkçesinde bu zarf-fiil eki oldukça fazla kullanılmaktadır. Ötken şaq kösemşe yani geçmiş zaman zarf-fiili yapar. Tek başına (aytıp, körip), aynen tekrarlarında (aytıp-aytıp, körip-körip), karışık tekrarlarında (kelip-ketip, körip-bilip), arka arkaya (Men bärin körip, bilip, tüsinip, bayıptap otırmın. Ben

¹² Ş. Bekturov, M. Serğaliyev, *Qazaq Tili*, Bilim Baspası, 1994, s.113

¹³ A. Isqaqov, *Qazirgi Qazaq Tili*, Mektep Baspası, Almatı, 1974, s.316

¹⁴ A. Isqaqov, a.g.e., s.316-321

hepsini görüp, bilip, düşünüp, detaylı olarak anlamaya çalışıyorum), birleşik fiillerin ilk bölümlerinde (aytıp ciber, süyinip ketip cürme) ve çekimli şekilde (aytıppın, köripsiñ) kullanılır.

Bu zarf-fiil kelimedede hareketin durumunu, zamanını, sebebini, ve başka niteliklerini bildirir ayrıca hareketin gidişatını belirtir.

-a, -e, -y

Bu zarf-fiil eki de çok görev üstlenir. Oısı şaq yani şimdiki zaman ve keler şaq yani gelecek zaman zarf-fiili yapar. Tek başına (ayta, söyley, kele), aynen tekraralarda (ayta-ayta, söyley-söyley, köre-bile, cata-castana), karışık tekraralarda (ayta-kele, köre-sala) fiillerle onların görevleriyle yadırganmadan birleşip, açıkça görev alır.

Bu ek, -ıp zarf-fiil eki gibi fiilin amacını, tarzını, zamanını, sebebini, usulünü, maksadını ve başka niteliklerini bildirir.

Birleşik cümlelerin yan cümlelerinde ve basit cümlelerde yüklem olur. Ayrıca birleşik fiilin ilk parçasıdır (ayta sal, bere tur, ala qoy, qulay ketti, cığıla cazdadı).

-ğalı, -geli, -qalı, -keli

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek geçmiş zaman (ötken şaq) ve gelecek zaman (keler şaq) zarf-fiili yapar. (Sizben tanısqalı köp bolğan siyaqtı, körispegeli köp uwaqıt ötti. Sizinle tanışalı çok olmuş gibi, görüşmeyeli uzun zaman oldu.)

Kullanıldığı bazı cümlelerde niyet edilen hareketi bildirir. (Men sizdi ädeyi körgeli, sizben tanısqalı cäne aqıldasqalı keldim. Ben sizi görmek, sizinle tanışmak ve sizden fikir almak niyetiyle geldim.)

Birleşik fiillerde de ilk kelimedede kullanıldığı da olur.

-ğanşa, -genşe, -qanşa, -kenşe

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek geçmiş zaman (ötken şaq) ve gelecek zaman (keler şaq) zarf-fiili yapar. (Demalıtı üde ötkizgenşe, sayaxatqa ketsem-şi. Tatili evde geçirinceye kadar seyahate gitsem.)

Kullanıldığı bazı cümlelerde niyet edilen hareketi bildirir. (Xoş saw bol, ey ağalar, biz kelgenşe; Taz taranğanşa,)¹⁵

¹⁵ A. Isqaqov, a.g.e, s.316-321

2. BÖLÜM

QARTQOCA ROMANINDA GEÇEN ZARF-FİİLLER

2.1. -a, -e, -y zarf-fiil eki

Bu zarf-fiil eki Qartqoca romanında tek başına, tekrarlarla ve birleşik fiillerde kullanılmıştır.

2.1.1. Tek başına kullanılması:

2.1.1.1. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -ıp, -ip, -up, -üp zarf-fiil eki ile karşılanması:

-a	
<Cündibaydıñ qoyın sen bağıp pa ediñ?> dep, bir cigit köldeneñnen kelip, kötendi <u>ala</u> qaştı. (Q, 63 / 32)	“Cündibay’ın koyununa sen mi bakmıştın?” diyerek bir yiğit aniden gelip, işkembeyi <u>alıp</u> kaçtı.
<u>Tura</u> umtılip edim, atım qarlığıp qalğan eken, mañaylaspadı. (Q, 72 / 29)	<u>Durup</u> ileri atıldım, atımın sesi kısılmış, yaklaşamadı.
- Ne deysiz? dep <u>gayta</u> suradı. (Q, 82 / 3)	- Ne diyorsunuz? diye <u>geri dönüp</u> sordu.

-e	
Moyını sorayğan bir cigit Qartqocanıñ qasınan sıdırıp <u>öte</u> şıktı. (Q, 55 / 43)	Uzun boylu bir yiğit Qartqoca’nın yanından sıyrılarak <u>gecip</u> gitti.
<u>Tüse</u> qala atımdı ceteley, qasına keldim. (Q, 71 / 9)	<u>İnip</u> çıkararak, atımı yanımda yürüterek yanına geldim.

Baydıñ üyinen tawı şağılğan Qartqoca şetki bir qaraşa üyden ayran <u>işe</u> keteyin dep oyladı. (Q, 85 / 14)	Zengin evinde cesareti kırılan Qartqoca, uzaktaki koyu kahverengi bir evden ayran <u>icip</u> gideyim diye düşündü.

-y zarf-fiil eki genellikle -ma, -me isimden fiil yapma eki ile birlikte kullanılmıştır. -ma, -me isimden fiil yapma ekinin olmadığı şekli çok az kullanılmıştır.

-y zarf-fiil ekinin -ma, -me isimden fiil yapma eki ile kullanılması:

-y	
Kişi üydiñ kök sıyrı Qartqocanıñ tarğıl şolaq sıyrın suw <u>işkizbey</u> , türüp şığardı. (Q, 29 / 21)	Bir evin gök sıyrı Qartqoca'nın alaca kısa sıyrına su <u>icirtmeyip</u> , bir darbeyle aradan çıkardı.
Birew minse, qasındağı bildey attı <u>minbey</u> , baytaldı ne ğıp minetin boldı? (Q, 63 / 17)	Biri binse (binmiş olsa), yanındaki kocaman ata <u>binmeyip</u> baytala ¹⁶ ne diye binecek.
Ağaştıñ tübirinde şoqayıp, qayda bararın <u>bilmey</u> sasqalaqtap qoyan otr. (Q, 74 / 20)	Ağacın dibinde dizlerinin üstünde durup, nereye gideceğini <u>bilemeyip</u> şaşırılmış, (bir) tavşan var.
<u>Egilmey</u> qaytsın? (Q, 95 / 11)	<u>Duygulanmayıp</u> ne yapsın?
Osınıñ bəri Qartqocanıñ eñsesin <u>kötertpey</u> , cüdetip cürgen üstine ayağın şarapnelidiñ sınığı tiyip, lazeretke ciberildi. (Q, 98 / 11)	Bunların hepsi Qartqoca'nın yakasını <u>birakmayıp</u> , çektiği ızdırabın üstüne ayağını şarapnel parçası yaralayınca hastaneye gönderildi.

¹⁶ Baytal: 2-4 yaş arası henüz yavrulamamış at.

Cipti alarında almasın da <u>bilmey</u> bala molda añırayıp ala saqalğa qaradı. (Q, 39 / 26)	Çocuk molla, ipi alıp almayacağını <u>anlamayıp</u> boşta kalınca ala sakala baktı.
Car basındağı top topırlap, uylıǵıp, birine-biri col <u>bermey</u> şuwlay berdi. (Q, 74 / 31)	Yar başındaki grup, toplanıp, bir araya gelerek, birbirine yol <u>vermeyip</u> gürültü yaptı.

-y zarf-fiil ekinin -ma, -me isimden fiil yapma eki olmadan kullanılması:

Cigitter <u>tırım-tıraqay</u> cata qaladı. (Q, 95 / 37)	Yiǵitler <u>her biri bir yana dağılıp</u> yatıyor.

2.1.1.2. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -arak, -erek zarf-fiil eki ile karşılanması:

-a	
Şäkirt qalanı ädemilep <u>qızıqtıra</u> söyledi. (Q, 31 / 36)	Şäkirt ¹⁷ şehri süsleyip <u>özendirerek</u> anlattı.
Şınımen sorğa <u>bola</u> caralğan can ekenmin... (Q, 45 / 37)	Gerçekten talihsiz biri <u>olarak</u> yaratılmışım.

-e	
<Bolıstñ sabası osılay pisiledi> degizgendey qulaşın kere-kere, tüyip-tüyip tübin tösire <u>kürsildete</u> pisedi. (Q, 81 / 13)	"Bolısın ¹⁸ sabası ¹⁹ böyle karıştırılır" dedirtir gibi kulacını gere gere, dibine vurup vurup <u>ses çıkaratarak</u> olgunlaştırıyor.

¹⁷ Şäkirt: Medrese talebesi. Çırak.

¹⁸ Bolıs: Çarlık Rusyası zamanında belli bir bölgeyi yöneten kişi.

¹⁹ Saba : Yılkı derisinden tüyleri kazınarak, özel işlem gördükten sonra, kımız veya ayran konulmak için hazırlanan kap.

2.1.2 -a, -e, -y zarf-fiil ekinin tekrarlarında kullanılması:

Bu zarf-fiil eki tekrarlarında kullanıldığında Türkiye Türkçesindeki -a, -e zarf-fiil eki ile karşılanmıştır. Bundan farklı olarak -y zarf-fiilinin birinci örneğinde tekrar, birleşik fiil oluşumunda kullanılmıştır. Bu sebeple Türkiye Türkçesindeki karşılığı da farklıdır.

2.1.2.1. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin aynı fiil kökü ile tekrar oluşturması:

Bu tekrarlarda -a, -e, -y zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -a, -e zarf-fiil eki ile karşılanmıştır.

-a	
Közderi alarıp, awzın <u>toltırı-toltıra</u> , talasa-tarmasa, ölerdey cutır catır. (Q, 29 / 26)	Gözleri yuvalarından fırlayarak, ağzını <u>doldura doldura</u> , alelacele, ölecek gibi durmadan yutuyor.
<Mınawıñ ötirik> deytin kisi coq, <u>asıra-asıra</u> soğa berdi. (Q, 32 / 4)	“Bu doğru değil.” diyecek kimse olmadığı için <u>abarta abarta</u> atıp tuttu.
<u>Bara-bara</u> dawıs tım-tırıs basıldı. (Q, 43 / 22)	<u>Gitgide</u> ses kayboldu.
Küy <u>bara-bara</u> küşeydi. (Q, 75 / 34)	Name <u>gitgide</u> arttı.
Şawcayğa <u>qağa-qağa</u> arpalısıp alıp keledi. (Q, 54 / 39)	Dizginle gemin birleştiği noktaya <u>İteleye iteleye</u> mücadele ederek geliyor.
Közi körüp otırsa da, bir caqtan kelgen kisige: Aman-esen keldiñ be?...– dep, iştegi niyet tesigin bildirüwge söz taba almay, <u>qayta-qayta</u> amandasatın bir ädet bar ğoy. (Q, 66 / 34)	Gözü görmekte olsa da, bir taraftan gelen kişiye: İçindeki niyeti anlamak için söz bulamayıp sağ salim geldin mi? diye <u>tekrar tekrar</u> (döne döne) hal hatır sorulan adet var ya.

Öz iygılığı bolğan soñ, <u>qıncıla-qıncıla</u> berdi. (Q, 93 / 28)	Kendi işi görüldükten sonra <u>üzüle</u> <u>üzüle</u> (geri) verdi.
Qalıñ oyğa <u>bata-bata</u> Qartqocalar qalağa keldi, Semey burınğıday emes, türülenip qalıptı. (Q, 132 / 30)	Derin düşünceye <u>dala dala</u> (dalarak) Qartqoca ve arkadaşları şehre geldi, Semey eskisi gibi değil, değişmiş.
Mıqşınıdap, <u>tarta-tarta</u> artqı ayıldı ortan belden üzdi. (Q, 55 / 9)	Kendini zorlayıp, <u>çeke çeke</u> arkadaki kemeri tam ortasından kopardı.

-e	
Qartqoca örmekten attağan äcedey ayağın <u>kötere-kötere</u> basıp, üy artındağı qosqa bardı. (Q, 42 / 30)	Qartqoca dokuma tezgahından atlayan nine gibi ayağını <u>kaldıra</u> <u>kaldıra</u> basıp evin arkasındaki çardağa gitti.
Beti aşiq dala <u>cüre-cüre</u> ormanğa qıynaldı. (Q, 75 / 2,3)	Üstü düz bozkırdan <u>yürüye yürüye</u> ormana yöneldi.
<Bolıstıñ sabası osılay pisiledi> degizgendey qulaşın <u>kere-kere</u> , tüyip-tüyip tübin tüsire kürsildete pisedi. (Q, 81 / 13)	“Bolısın sabası böyle karıştırılır” dedirtir gibi kulacını <u>gere gere</u> , dibine vurup vurup ses çıkaratarak olgunlaştırıyor.
<u>Cüre-cüre</u> boyı üyir bop, tramwayğa özi minip ketetin boldı. (Q, 96 / 40)	<u>Gide gide</u> (gitgide) alışıp tramvaya kendisi binip gider oldu.

-y ekinin aşağıdaki birinci örnekte yaptığı tekrar, birleşik fiilin isim kısmını meydana getirmiştir. Bu sebeple Türkiye Türkçesindeki karşılığı da birleştiği fiille ilişkilidir.

-y	
Onı <u>körmey-bilmey otırđan</u> curt bar ma?.. (Q, 47 / 39)	Onu <u>görmeyen bilmeyen</u> halk var mı?
Erteñinde esin cıynap, <u>suray-suray</u> bükirdi tapqan. (Q, 93 / 13)	Ertesi gün aklını toplayıp, <u>sora sora</u> kamburu buldu.

2.1.2.2. -a, -e, -y zarf-fiil ekinin farklı fiil kökleri ile tekrar oluşturması:

-a, -e	
<u>Köre-tura</u> otqa iytergeni qalay? (Q, 38 / 36)	<u>Bile bile</u> ateře nasıl iteceđi?

-y	
Kärip-qasar, cetim-cesirdi Közine ilmegen qaydağı nadan, şirip catqan, <u>işpey-cemey</u> Mal cıyđan, körgen küni kedeyden, Caman nas baylardan beze gör! (Q, 58 / 30)	Öksüzü, garibi, dulu, yetimi Dikkate almayan, cahil Bozulan, <u>yemeyip içmeyip</u> Mal biriktiren, fakirden gün gören Kötü, kirli zenginden bez.

2.1.3. Birleşik fiillerin kuruluşunda kullanılması:

Fiillerin -a, -e, -y eki ile yapılmış zarf-fiil şekilleri çeşitli yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiil yaparlar.

2.1.3.1. “al-“ yardımcı fiili ile kullanılması:

Bu birleşik fiiller fiillerin iktidari şekillerini meydana getirirler.

-a (al-)	
Degenmen somaday bolıp, bir awıldıñ sıyrına qawğa <u>tarata almawdı</u> namıs köredi; sır aldırmağısı keledi. (Q, 29 / 39)	Ancak büyüklük yapıp, bir awılın ²⁰ sıyrına su <u>çekememeyi</u> gururuna yediremedi; zor durumda olduğunu bilmelerini istemedi.
Boranda malğa <u>bara almaymın</u> . (Q, 45 / 27)	Fırtınada hayvanlara <u>gidemem</u> .
Biz tügili, bizden burınğı xandar da, biyder de, batırlar da <u>qutıla almağan</u> . (Q, 47 / 32)	Bizim gibi bizden önceki hanlar, beyler, kahramanlar da <u>kurtulamamış</u> .
Casın <u>tıya almay</u> , awıldıñ bări buldırıp körinip, üyine cetti. (Q, 103 / 32)	Yaşını <u>dindiremeyip</u> , bütün awıl bulanık görünürken evine ulaştı.
Därmen kitaptı qolına alıp, köterdi de: - Cigitter, tilmäşimiz <u>carıta almadı</u> . (Q, 50 / 39)	Därmen kitabı eline alıp kaldırdı: - Yiğitler, tercumanımız <u>okuyamadı</u> .
Äcesi aytuwğa <u>bata almay</u> , casırıp cür edi. (Q, 36 / 20)	Annesi söylemeye <u>cesaret edemeyip</u> saklıyordu.
<u>Şığa alar</u> ma eken? –dep cüregi dürsil qağıp, car astında bas bağıp, Cünis otır. (Q, 42 / 40)	<u>Çıkabilecek</u> mi? diye Cünis, yüreği küt küt çarparak tümseğın altından başını hafifçe çıkartıyor.
Nığman şalayın dep edi, <u>tarta almadı</u> . (Q, 62 / 26,27)	Nığman çoleyim demişti, <u>çekemedi</u> .
Otqa ciberip edi, cuwırda <u>taba almadı</u> . (Q, 87 / 3)	Otlamaya göndermişti, yakında <u>bulamadı</u> .

²⁰ Awıl: Göçebelik devrindeki, birkaç çadırdan meydana gelen topluluk. Köy.

-e (al-)	
Qaşıp cürrip kün <u>köre ala</u> ma? (Q, 90 / 36)	Kaçarak gün <u>görebilir</u> mi?
Qartqoca orninan bir-eki ret umtılıp edi, qolına eş nərse <u>tüsire almadı</u> . (Q, 65 / 28)	Qartqoca, yerinden bir iki kez atıldı, eline hiçbir şey <u>geçiremedi</u> .
<Seni burın <u>köre almay cüripti</u> , änewgi şildexanada anıq körip, sodan beri seni oylap, uyqı <u>köre almay cürse</u> kerek>, dedim. (Q, 41 / 15,16)	“Seni daha önce <u>görememişti</u> , birkaç gün önceki eglencede iyice görüp, o zamandan beri seni düşünerek <u>uyuyamadan</u> yaşıyor olmalı.” dedim.
Cuman eki-üş şaqırımday cürgen soñ, ökpesi awzına tağılıp, dımı qurıp, <u>cüre almadı</u> , otırdı. (Q, 37 / 10)	Cuman, iki üç kilometre kadar yürüdüktan sonra yorulup, sesi kesilip <u>yürüyemedi</u> , oturdu.
Kimdiki ötirik, kimdiki şın ekenin <u>bile almay</u> , Qartqocanıñ bası qattı. (Q, 52 / 17)	Kiminki doğru, kiminki yalan <u>anlayamayıp</u> Qartqoca'nın başı ağrıdı.
Sağan eşbir duşman zarar <u>keltire almaydı</u> . (Q, 82 / 9)	Sana hiçbir düşman zarar <u>veremez</u> .

-y (al-)	
<u>Şıday almadı</u> , Muqaşqa qarap: -Nemene? Caman xabar bar ma?- dedi. (Q, 44 / 13)	<u>Tahammül edemedi</u> , Muqaş'a bakıp: -Ne var? Kötü haber mi var? dedi.
Onda men öz betimmen şöp şawıp, pişen <u>taşuy almaymın</u> , qala şığa almaymın. (Q, 45 / 26)	O zaman ben tek başıma ot biçip, <u>taşuyamam</u> , altından kalkamam.

Ayğay salıp soñınan cügirip bara catır edi, bolıstıñ malayı: - Canıñ şığıp bara ma?-dep <u>ustay aldı</u> . (Q, 84 /16,18)	Bağırarak arkasından koşup gidiyordu, bolısın hizmetçisi: - Canın mı çıkar? diyerek <u>tutabildi</u> .
Zaman iñğayına, şaruwa tartısına iylikpegen el <u>casay almaydı</u> , cutılıp ketedi, -dep edi. (Q, 133 / 38)	Zamanın fırsatçılığına, iş mücadelesine halk <u>dayanamaz</u> , kaybolup gider, demişti.
Tuñğışbay ketse, endi men <u>oquy aların ba?</u> (Q, 45 / 38)	Şimdi Tuñğışbay giderse, ben <u>okuyabilir miyim?</u>
Köp <u>söyley almadı</u> , cöтели тағи қıстı. (Q, 122 / 25)	Çok <u>konuşamadı</u> , öksürüğü daha da sıkıştırdı.
Qıstawınan <u>uzay almay otır</u> . (Q, 131 / 24)	Kışlağında <u>uzaklaşmıyor</u> .
- Semiz etti orıs özi de <u>cey almadı</u> . (Q, 132 / 10)	Semiz eti, Rus kendisi de <u>yiymiyor</u> .

2.1.3.2. “basta-“ yardımcı fiili ile kullanılması:

-a, -e, -y zarf-fiil eki “basta-“ fiili ile birleşik fiil oluşturduğunda Türkiye Türkçesinde -a, -e başla- şeklinde karşılır.

-a (basta-)	
Curt carımadı: küñkil <u>şığa bastadı</u> . (Q, 50 / 30,31)	Halk tatmin olmadı, homurtu <u>çıkmağa başladı</u> .
Quwarıp turğan tezek mazdap <u>cana bastadı</u> . (Q, 79 / 16)	Kurumuş tezek parlayarak <u>yanmağa başladı</u> .

-e (basta-)	
Can uşırıp <u>kiyine bastadı</u> . (Q, 54 / 21)	Çok korkarak <u>giyinmeye başladı</u> .
Tañ rawandap, töñirekke säwle kire bastadı. (Q, 71 / 5)	Tan ağarıp, etrafa ışık <u>gelmeye başladı</u> (etraf ışımaya başladı).

-y (basta-)	
Sodan keyin Qartqoca <u>suray bastadı</u> . (Q, 31 / 34)	Ondan sonra Qartqoca <u>sormaya başladı</u> .
Ol ölgen soñ-aq qutı ketti; mal <u>quldıray bastadı</u> . (Q, 34 / 10,11)	O öldükten sonra, uğuru da gitti; mal <u>gerilemeye başladı</u> .
Cigitter Därmenniñ küresin madaqtap, lek-legimen tütün caqqa <u>taray bastadı</u> . (Q, 62 / 40)	Yiğitler Därmen'in güreşiyle övünerek grup grup ateş tarafına <u>dağılmaya başladı</u> .
- Bozbalalar da cöneldi ğoy, men de atqa qonatın, -dep İymağan atın <u>erttey bastadı</u> . (Q, 67 / 15)	Delikanlılar da hareketlendiyse ben de ata bineyim diye İymağan da atını <u>eyerlemeye başladı</u> .
Batıstan şıqqan ketpektey qara bult celdi işine tartıp, <u>üwildey bastadı</u> . (Q, 89 / 20)	Batıdan çıkan kocaman kara bulut, rüzgarı içine çekip <u>uğuldamaya başladı</u> .
Biri: qasqa attı buwızdap, canuwar işin tartıp, ışqınıp <u>qorqıray bastağanda</u> , äkesi tömen qarap: <Qol-ayağımızdı kestiñ be?> dep keñkildep qoya berip edi. (Q, 34 / 25)	Biri: beyaz sakarlı atı kesince, hayvan içini çekerek var gücüyle <u>hırıldamaya başladığında</u> , babası aşağı bakarak : "kolumuzu kanadımızı kırdın mı?" derken sesi kesik kesik çıkıvermişti.

2.1.3.3. Değişik fiillerle birleşik fiil oluşturması:

-a	
Kisi üyden şırpağanğa <u>qorqa beredi</u> ğoy deymın. (Q, 53 / 9)	Evden biri çıkmadıĝı için <u>korkuyor</u> ya.
Sıpıdatıp bir qırqağa <u>şıĝa keldim.</u> (Q, 70 / 35)	Hızlı hareket ederek bir tepeye <u>çıktım.</u>
Azdı-köpti 4-5 cıqı bări sonıñ balaları ğoy, <u>ustamay qoya berse</u> , älde-qaşan ayĝır üyiri cıqı bolmas pa edi? (Q, 34 / 4)	Altı üstü 4-5 at, hepsi onun yavruları, <u>tutmasa</u> aygır, çoktan at sürüsü olmaz mıydı?
Üydi <u>aynala berip</u> , Qartqoca da cıladı. (Q, 34 / 33)	Evi <u>dolaşıp</u> Qartqoca da aĝladı.
Bări de qulaqqa urĝan tanaday, tım-tırıs <u>sap bola qaldı.</u> (Q, 36 / 24)	Hepsi de kulaĝına taş vurmuş gibi sessiz sedasız <u>dona kaldı.</u>
Därmen qamşısınıñ sabına aq oramalın baylap: - Soĝısatındarıñ beri şıq! – dep, toptı tawdıñ betine qaray <u>soza cöneldi.</u> (Q, 88 / 11)	Därmen kamçısının sapına beyaz havlusunu bağlayıp: - Savaşacaklar bu tarafa çıkın! diye grubu daĝın yüzüne doğru <u>çekmeye çalıştı.</u>
Aytamın ğoy, änekiy kempirdi aruwlap, süyekti qatındar alıp <u>bara catır.</u> (Q, 38 / 16)	Söyleyeyim, iri yapılı kadınlar işte o ihtiyar kadını kefenleyip <u>götürüyor.</u>
Töñirekke qaradı da, küzetşiniñ dawsı estilmegen soñ, <u>sızıla basıp</u> üy artındaĝı carlawıtqa taman ayandadı. (Q, 42 / 35)	Etrafa baktı, bekçinin sesi kesilince, <u>süzülerek</u> evin arkasındaki uçuruma doğru yöneldi.
Kisideĝi alası-beresini <u>basqara almaymın.</u> (Q, 45 / 27,28)	İnsanlardaki alacaĝını vereceĝini <u>idare edemem.</u>

Öz baytalın özi olca qılıp, Qartqoca atın suvarıp, bulaq basında <u>qala berdi</u> . (Q, 65 / 19)	Qartqoca kendi baytalını kendisine kazanç sayıp, atını sularken pınar başında <u>kaldı</u> .
Qayda <u>bara catqanı</u> da esinen şığıp ketti. (Q, 56 / 9)	Nereye <u>gitmekte olduğu</u> da aklından çıkıp gitti.
Uwda-şuw doybu oynap catqan_bir top cigittiñ qasına Qartqoca <u>tura qaldı</u> . (Q, 60 / 1,2)	Qartqoca gürültüyle dama oynamakta olan bir grup yiğidin yanına <u>durdu</u> .
Şıqtı, qolına bir ğazetti <u>ustata berdi</u> . (Q, 128 / 42)	Çıktı, eline bir gazete <u>tutuşturdu</u> .
Bärin aydap <u>bara catqan</u> –kün köris qamı. (Q, 136 / 22)	Hepsini önüne katıp <u>götüren</u> iyi yaşama tasası.

-e	
Özi lawmen <u>kele catqan</u> calınıştı bir şäkirt. (Q, 31 / 33)	Kendisi misafir arabasıyla <u>gelen</u> muhtaç bir şäkirt.
Eskilikti cöteli bolatın, sonısı tağı küşeyip <u>kürkildete berdi</u> . (Q, 37 / 11)	Eskisi gibi öksürüyordu, gittikçe daha da şiddetlenip <u>devamlı öksürdü</u> .
Odan <u>öte berip edi</u> , bir-eki cigit ot basında sorpa urttap otır. (Q, 63 / 35,36)	Oradan <u>geçmişti</u> , bir iki yiğit ateş başında çorba yudumluyor.
Awılğa tartıp ketti me dep, sasıp <u>kele catqan edim</u> . (Q, 64 / 19)	Awıla çekip gitti mi? diye endişelenerek <u>geliyordum</u> .

Sol kezde ayağın qaltıray basıp, üyge <u>kire bergen</u> Qartqocanı Qazanşı Qoyteke ıyğımen qağıp ketip, cığıp tastay cazdadı. (Q, 81 / 19)	O sırada ayağını titreyerek basıp eve <u>giren</u> Qartqoca'yı Qazanşı Qoyteke omzuyla itekleyip, düşürecekti.
Bir caqsı oy <u>sap ete tüsti</u> . (Q, 31 / 1)	İyi bir fikir <u>ortaya koydu</u> .
Anaw da Qrtqocanıñ dāmesin <u>seze qoydı</u> bilem, tizginin qımtap, o da qamşını bir bastı. (Q, 56 / 12)	O da Qartqoca'nın niyetini <u>anladı</u> , biliyorum, dizginini saklayıp, o da kamçısını vurdu.
Ol attıñ <ay> degende, tuwlağın alıp edi, zoriqqan eken: bir-eki ret alım töley qoymadın dep, awılnaydıñ dikildep, boqtağanın da Qartqoca estip cürdi; körşi awılda Buqabay biy şabındısın tartıp şawıp alğanın da, ākesiniñ ārkimge barıp, sandalıp, tük <u>öndire almağanın</u> da Qartqoca caqsı biledi. (Q, 27 / 28)	O atın “ay” dediğinde, zayıf atını almıştı, yorulmuştu; bir iki kez vergi ödemedin diye awılnayın ²¹ rahatsız edip, kötü konuştuğunu da Qartqoca duyuyordu; komşu awılda Buqabay bey ot biçilen alanlarını çektüğinde de babasının herkese gidip, başıboş dolaşarak hiçbir şey <u>kazanamadığını</u> da Qartqoca iyi biliyordu.

-y	
Kişi besinde casaq asuwdan şubırıp tūsip tawdı qoynawlap, Qanay tamına <u>qıyalay saldı</u> . (Q, 88 / 32)	Beş kişilik askeri birlik dağ geçidinden ard arda inip, dağı kendine siper ederek, Qanay mezarına <u>zik zak çizerek gitti</u> .
Qartqoca manağı doybıdan utılğan cigit ekenin <u>tanıy ketti</u> . (Q, 61 / 36)	Qatrqoca, damada biraz önce yenilen yiğit olduğunu <u>anladı</u> .

²¹ Awılnay: Çarlık Rusyası zamanındaki köy idarecilerinin ismi.

Manadan beri awzına qumquyılıp, söylewge <u>murşası kelmey catqan curt</u> tamaqqatoyğan soñ cayrañdap, qalcıñğa kiristi. (Q, 66 / 11)	Biraz önce susup konuşmak için <u>istekli olmayan</u> halk, karnı doyduktan sonra neşelenip şaka yapmaya başladı.
Maqımbet bay üyeleriniñ bir qunan ögizin qarızğa alıp, neşe surasa da, ol <u>bermey koydı.</u> (Q, 27 / 18,19)	Maqımbet, bir çok evden bir kunan²² ve bir öküzü borç yerine alıp, ne söyleseler de geri <u>vermedi.</u>
<Közge tüsip qalam ba? Äkey oyanıp keter me? Ceñeşem bilip qoyar ma?> dep, kelüwin kele catsa da, Şämkeştiñ cüregi de <u>turmay baradı.</u> (Q, 43 / 1)	Şämkeş'in yüreği, gelirken "Göze görünür müyüm? Babam uyanır mı? Yengem öğrenir mı?" diye <u>durmuyordu.</u>
Şınımen <u>oquy almay qalğanım</u> ba? dep, üy işin oylağanda, tereñ üñgirdiñ kemerine kelip qalğanday, özinen-özi qorqıp, endi qayıp oquwdı oylamayın dep tırıstı. (Q, 45 / 42,43)	"Gerçekten <u>okuyamayacak</u> mıyım?" diye, ailesini düşündüğünde, derin bir mağaranın kenarına gelmiş gibi kendi kendisinden korkup, "Şimdi geri dönüp okumayı düşünmeyeyim." diye gayret etti.
Bir küni äcesi kürsinip, <u>cılay bergen</u> soñ, Qartqoca <u>şıday almadı,</u> oylap cürgenin ayttı. (Q, 52 / 38,39)	Qartqoca, bir gün annesi içini çekerek <u>ağladıktan sonra</u> (ağlayınca) <u>dayanamadı,</u> sürekli düşündüklerini söyledi.

²² Qunan: Üç yaşına giren erkek at.

2.2. -p zarf-fiil eki

Bu zarf-fiil eki Qartqoca romanında tek başına, tekraralarda ve birleşik fiillerde çok sık kullanılmıştır. Bu zarf-fiil eki “de-“ fiiline geldiğinde zarf-fiil yapma fonksiyonunun yanında edat yapma fonksiyonu da kazanmıştır. Edat şekli zarf-fiil şeklinden çok daha sık kullanılmıştır.

2.2.1. Tek başına kullanılması:

2.2.1.1. -p zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -ıp, -ip, -up, -üp zarf-fiil eki ile karşılanması:

-p	
Quday <u>oñdap</u> , atı da türine say bola keter me? (Q, 25 / 4,5)	Allah <u>hayırlı eyleyip</u> , adını görünüşüne yakıştırır mı?
Osılayşa cazı-kısı <u>oqıp</u> , baspa türki cazba tanıp, xat cazatın boladı. (Q, 25 / 20,21)	Böyle yaz kış <u>okuyup</u> , Türk lehçe ve şivelerinin yazısını öğrenerek mektup yazacak hale geldi.
<u>Küybeñdep</u> şaruwasın istep, balalarının üsti-basın <u>bütindep</u> , anağan da, mınağan da: <Qarağım, şırağım!> - degennen başka, bar dâmin kisige bergennen başka böten minezi coq. (Q, 26 / 4)	<u>Uğraşıp</u> , işini yaparak, çocuklarının üstünü başını <u>yamayıp</u> , etrafındakilere “Canım evladım!” demekten başka, bütün yiyeceğini onlara vermekten başka bildiği yok.
Kök sıyr tumsığın <u>şayqap</u> , sazayın alıp, şığa berdi. (Q, 29 / 24)	Gök sıyr burnunu <u>silkip</u> , cezasını çekip çıktı.
Key cerde öte <u>maqtap</u> , canınan da qosıp ciberdi. (Q, 31 / 39)	Bazı yerde çok <u>övüp</u> , kendinden de birşeyler kattı.

Bir ayaq qımızdı işti de, Qartqoca cügen alıp, qotanda üyizdep turğan kök qunanın <u>ustap</u>, üy qasına alıp keldi. (Q, 31 / 13,14)	Qartqoca bir bardak kımız²³ içti, dizgin alıp ahırda gölgeye kaçan gök kunanını <u>tutup</u> evin yanına getirdi.
Sonda da, erte bastan qam <u>istep</u>, malğa canğa ceterlik azıq ta dayarlayın degen qazaq bolğan coq. (Q, 35 / 29)	O zamanlarda hiçbir Kazak önceden tasasını <u>çekip</u> kendine ve hayvanına yetecek kadar azık hazırlamadı.
O cer, bu cerde üyme-cüyme toptanısqan, <u>bükşendep</u> дәret alısqan kisi. (Q, 38 / 11)	Orada burada grup halinde toplanan, <u>kambur kambur yürüyüp</u> abdest alan insan.
Ardaqtı oquwşılarmen birge <u>serüwendep</u>, döñ basına şığıp, boy köterelik. (Q, 40 / 14)	Değerli öğrencilerle birlikte <u>gezip</u>, tepe başına çıkararak gönlümüzü hoş turalım.
Endi qısqa-qısqa äñgimelerdi <u>oqtıp</u>, periwattap üyretemin, dedi. (Q, 40 / 26)	Şimdi kısa kısa hikayeleri <u>okutup</u>, tercüme derek öğreteyim, dedi.
Şet çağındağı ciyren şolaqtıñ moynına baytalın <u>baylap</u>, kisilerge Qartqoca keldi. (Q, 46 / 20)	Qartqoca kenar taraftaki kırmızı çolağın boynuna baytalını <u>bağlayıp</u>, insanların yanına geldi.
Sadaka berip, aruwaqtan medet, qudaydan tilek <u>tilep</u>, eki raqat namaz oqıyıq! – dedi. (Q, 94 / 43,44)	Sadaka verip, ruhlardan medet, Allah'tan dilek <u>dileyip</u> iki rekat namaz kılalım! dedi.
Aldıñılar adırdıñ basına üyme-cüyme bolıp <u>toqtap</u>, attan tüsti. (Q, 50 / 5)	Öndekiler dağın başına toplanarak <u>durup</u> attan indi.

²³ Kımız: Kırak sütünden yapılan içki.

-Täyirisi, qatındı qoyıp, erkekti oqısayşı! Cigitter <u>antalap</u> , alqımnan aldı. (Q, 50 / 26,27)	- Boşver bunları, kadını bırakıp erkeği okusana! (diye) Yiğitler <u>üstüne yürüyüp</u> sıkboğaz etti.
Qartqoca özekte catqan buzawların <u>aydap</u> üyge keldi. (Q, 53 / 32)	Qartqoca, akarsu yatağında yatan buzağılarını <u>önüne katıp</u> eve geldi.
Caman ökşeni <u>qadap</u> , şawcayğa qağıp ciberdi. (Q, 56 / 11)	Ökşeyi kötü <u>batırıp</u> , dizginle gemin birleştiği noktaya vurdu.
Oñ qoldarın sırtqa <u>ustap</u> , birin-biri añdıp, şır aynaldı. (Q, 61 / 11)	Sağ ellerini sırtlarına <u>vurup</u> , birbirlerini izleyip, bir yerde duramayıp döndüler.
Därmen dombranı <u>küylep</u> keltirip aldı da <Caymaşuwaqtı> ayttı. (Q, 68 / 20)	Därmen dombrayı <u>akort edip</u> getirdi, "Güzel havayı" söyledi.
Tıñdawşılardıñ <u>say-süyeği sırqırıp</u> , közine cas aldı. (Q, 69 / 24)	Dinleyiciler <u>kahrolup</u> gözlerine yaş doldu.
Qarqşı <u>tonap</u> , caralap ketken adam ba? (Q, 75 / 20)	Eşkiyanın <u>gaspedip</u> yaraladığı biri mi?
Özin-özi <u>şawcaylap</u> , toqtatpaq boladı. (Q, 82 / 33)	Kendi kendini <u>dizginleyip</u> durduruyor.
- Äytewir sızıq tüsirüw kerek bolsa, barmaqtı <u>tükiriktep</u> caza berse qaytedi, dedi. (Q, 115 / 1,2)	- Sonunda çizgi oluşturmak gerekiyorsa, parmağı <u>tükrukleyip</u> yazsa nasıl olur, dedi.

-ip	
Qartkocanı <u>cuwassınıp</u> , basınıp, balalar üstinen tüşpeytin. (Q, 25 / 6,7)	Çocuklar Qartqoca'yı <u>sessiz görüp</u> , kendilerini üstün sayarak, üzerine gidiyorlardı.
Sabaqтан şıqqan soñ, Şelekbaydikine <u>barıp</u> , bir tostağan köce işedi. (Q, 25 / 17)	Dersten çıktıktan sonra Şelekbay'ın evine <u>gidip</u> , bir kase çorba içiyor.
Besin kezinde oquwğa tağı baradı: ekindide < äptiyegin > qoynına <u>tıǵıp</u> , awılına qaytadı. (Q, 25 / 19)	Öğleyin yine okumaya gidiyor: ikindide Kur'an ayetlerini koynuna <u>saklayıp</u> , awılına geri dönüyor.
Cazı-kısı törtti-besti qarasın özi <u>aynaldırıp</u> , qalacına da özi şıǵadı, qorasınıñ cırtıq-tesigin özi bütündeydi. (Q, 25 / 28)	Yaz kış dört beş büyük baş hayvanını kendisi <u>otlatıp</u> , şehre kendisi gider, ahırının yıkık döküğünü kendisi onarırdı.
Qayta ondaydı estigende: < Bew, osı bayǵustıñ tiliniñ camanı –ay!> -dep, <u>tıdırınıp</u> caratpaytın edi. (Q, 26 / 11)	Tekrar aynı şeyleri işittiğinde "Ah, o bahtsızın dili kötü" diyerek <u>yüzünü buruşturup</u> beğenmiyordu.
Ana üydi, mına üydi körseñ de, ne enşige ne kimge, ne tamaqqa <u>talasıp</u> , biriniñ tilin biri almay, urıs-cancal bolıp catadı ğoy. (Q, 26, 14)	Bu evi, şu evi görsen; miras için, yemek için, kim için <u>dalaşıp</u> birbirlerinin söylediğini anlamadan kavga etmekte.
Qartqoca otırǵan top manaǵı qara sur cigitke <u>qarasıp</u> , onıñ qalıp suwıq bolǵan soñ, özgeleri de sälem bermedi, serpilmedi. (Q, 47 / 11)	Qartqoca ve oradaki kalbalık, biraz önceki esmer yiğide <u>bakıp</u> , o soğuk davranınca onlar da selam vermedi, açılmadı.

Cas küninde bay balaları talay qarğa da awnatqan, qoynına qar da toltırğan, tonın da cırtqan, kitabın da şaşqan, ögizşesinen <u>awdarıp</u>, quwıp ciberip, talay cayaw da qaldırğan. (Q, 27 / 9)	Çocukken zengin çocukları çok kere onu karda yuvarlamış, koynuna kar doldurmuş, elbisesini yırtmış, kitabını dağıtmış, öküz yavrusu gibi <u>alt üst edip</u>, kovarak çok kere de yaya bırakmışkardı.
Cuman <u>aşuwanğansıp</u>, cayımen otırıp: <Sen bir tayaq cemey basılmazsıñ> degende, qatını keketip: <İyâ, şirkin-ay, meni törkinime <u>aparıp</u> tastaytın şığarsın> devşi edi. (Q, 26 / 22, 24)	Cuman <u>sinirlenip</u> yavaşça oturarak “Sen dayak yemeden rahatlamazsın.” dediğinde, karısı alay ederek “Evet, ya beni akrabalarımaya <u>götürüp</u> bırakırsın.” derdi.
Åkesi Cuman <u>nazalanıp</u>, atına minip, Qaracasbaydikine bardı. (Q, 26 / 38)	Babası Cuman <u>üzülüp</u>, atına binip Qaracasbay’ın evine gitti.
Özderi de äldeqaşan topraq <u>bolıp</u>, <u>coğalıp</u> ketken. (Q, 28 / 7)	Kendileri de toprak <u>olup</u>, yok <u>olup</u> gitmişler.
Tüsinde bu da bir orıspen <u>orıssalasıp</u>, ceñip ketti. (Q, 29 / 2)	Rüyasında o da bir Rusla <u>Rusça konuşup</u> onu yendi.
Bay balası cäne eki-üş bala cabıla <u>urıp</u>, murnınan qanın ağızdi. (Q, 26 / 336)	Zengin çocuğu, iki üç arkadaşıyla birlikte <u>dövüp</u>, burnundan kan akıttı.
Qoynınan <u>suwırıp</u> at üstinde oqımaqşı bolıp edi, şıbındağan eki at qolın <u>culqıp</u>, oqıtpadı. (Q, 32 / 37,38)	Koynundan <u>çıkarpıp</u> at üstünde okumak istedi, sinek kovalayan iki at elini <u>çekıştırıp</u> okutmadı.
Birew <u>alıp</u> ketse, biler emes. (Q, 33 / 13)	Biri <u>alıp</u> gitse farkında olmaz.

Oñaşa cerde Qartqoca tãñirige <u>nalıp</u> , zarlanatın boldı. (Q, 34 / 39)	Qartqoca'nın, yalnız kaldığı yerde Tanrıya <u>dert yanıp</u> kederlendiği oldu.
Azıraq boyı <u>cılınıp</u> , amandasıp otırğan soñ-aq, Cuman kelgen cumısın ayttı. (Q, 36 / 42)	Cuman, biraz <u>ısınıp</u> hal hatır sorduktan sonra gelme sebebini söyledi.
Eki-üş künde y <u>qıynalıp</u> , alas urıp cattı. (Q, 37 / 27)	İki üç gün kadar <u>eziyet çekip</u> , kıvranarak yattı.
<u>Ayğaylasıp</u> cügirisken, şuwlasqan, asqa ökpelegen balalardıñ da dawsı estilmeydi. (Q, 43 / 34)	<u>Bağırışıp</u> koşuşan, çığılık atan, yemeğe küsen çocukların da sesi duyulmuyordu.
Kisi ölgen bolsa, curt <u>cıynalıp</u> estirter edi. (Q, 44 / 12)	Biri ölmüş olsa, halk <u>toplanıp</u> duyururdu.
<u>Bolbırayıp</u> , tısqa şıqtı da, qostıñ qasına bardı. (Q, 44 / 39)	<u>Durgunlaşıp</u> , dışarı çıktı, tümseğın yanına geldi.
Şapanı ıyığında, qostıñ etegine <u>cantayıp</u> , künge mañdayın berip cattı. (Q, 44 / 41)	Ceketi üzerinde, tümseğın eteğine <u>yan yatıp</u> , alnını güneşe döndü.
Älde üydi qudayğa <u>tapsırıp</u> , ketip qalam ba! (Q, 45 / 39)	Yoksa evi Allah'a <u>emanet edip</u> gideyim mi?
Äcemdi qalay <u>qıyıp</u> tastarımın. (Q, 45 / 40)	Annemi nasıl <u>kıyıp</u> bırakırım?
Ärkim de attarın <u>ustasıp</u> , erttesip cadır. (Q, 46 / 9)	Herkes atlarını <u>tutup</u> eyerliyor.

Barğan soñ <u>demin aldırıp</u> , cılcığa ciber, -dedi Körpebay. (Q, 46 / 17)	Körpebay, “Gittikten sonra <u>dinlendirip</u> , sürüye gönder.” dedi.
Aytqandarıñdı isteyik, -dep, toptı <u>tıqtatıp</u> bolıstıñ üyine ketti. (Q, 49 / 25)	“Söylediklerini yapalım.” diyerek kalabalığı <u>durdurup</u> bolısın evine gitti.
Ülken cäşikti <u>aşıp</u> , bir ülken kitaptı astıñğı çağınan <u>alıp</u> berdi tilmäş. (Q, 49 / 32,33)	Tercuman, büyük bir kutuyu <u>açıp</u> , alt tarafından büyük kitabı <u>alıp</u> verdi.
-Sırtın <u>qoyıp</u> , işin oqı! Meniñ atım bar ma eken? (Q, 50 / 16)	-Dışını <u>bırakıp</u> içini oku! Benim adım var mıymış?
Men <u>qalıp</u> , ağıtayım ilinetin bolsa, onıñ ornına, qudayğa <u>tapsırıp</u> , özim ketermin, -dedi. (Q, 52 / 42,43)	Ben <u>kalıp</u> (beni bırakıp) , ağabeyim götürülecek olursa Allah’a <u>sığınıp</u> ben giderim, dedi.
Bası-közi şań <u>bolıp</u> , qara cigit äreñ <u>turıp</u> , ırsıyıp tobına bardı. (Q, 61 / 18)	Kara yiğit, başı gözü toz <u>olup</u> , güçlükle <u>kalkıp</u> sırtarak grubuna gitti.
Biraq asıqpadı, saspadı, kerdeñdey <u>basıp</u> , maydañğa bardı. (Q, 61 / 39)	Fakat acele etmedi, şaşırmadı, gururlu bir şekilde <u>adımlayıp</u> meydana geldi.
Teris aynaldırıp ciberip, qırqadan <u>şalıp</u> , doptay tüsirdi. (Q, 62 / 35)	Ters döndürüp, bayırdan <u>çelip</u> top gibi indirdi.
Qazıq baw <u>salıp</u> cäne bir şort baylap edi. (Q, 63 / 16)	Kazık düğümü <u>atıp</u> , yine sıkı sıkı bağlamıştı.
Äytse de işki cağı <u>tazarıp</u> , äwelgi bettegidey bola almadı. (Q, 78 / 27)	Buna rağmen içerdikleri <u>kötü fikirlerden arındırıp</u> eski haline getiremedi.

<u>Istıq bolıp</u> qayda bardı deysiñ? (Q, 65 / 15)	<u>Isınıp</u> nereye gitti dersin?
Urımtal cerdegi ozbırlar <u>culıp</u> äketti. (Q, 65 / 28)	Kolay yerde oturan aç gözlüler <u>koparıp</u> götürdü.
- Körpebay awılında menin de bir şaruwam bar edi. <u>Barıp</u> kelem be dep turmın. (Q, 67 / 5)	Körpebay awılında benim de bir işim vardı. <u>Gidip</u> geleyim mi diyorum.
Soldardıñ istegen erligin, eldegi küştilermen, qazaq-orıspen <u>cawlasıp</u> , <u>alısıp</u> , ayağında zamannıñ taeliğinan qorlıqta ölgenin, ne cer awğanın söyledi. (Q, 69 / 19)	Onların istediği yiğtliğin, halktaki güçlülerle, Kazağın Rusla <u>düşman olup</u> , <u>vuruşup</u> sonunda zamanın darlığından zavallı bir şekilde öldüğünü, nereye göçtüğünü anlattı.
Mirzaniñ qatıninan cımqırıp alğan ottığın carğaq dorbasınan <u>suwırıp</u> , ot tutattı. (Q, 79 / 15)	Beyin eşinden aşırıldığı ocağını deri torbasından <u>çıkarıp</u> , ateş yaktı.
Üş cigit tawğa <u>tırmısıp</u> -qarawılğa şıqtı. (Q, 88 / 39)	Üç yiğit dağa <u>tırmanıp</u> nöbete çıktı.
Äcesi keregeniñ arasında <u>qısılıp</u> qalıptı. (Q, 90 / 3)	Annesi çadırın arasında <u>sıkışıp</u> kalmış.
Awıldı <u>aynalıp</u> , qıyquwlap, <u>qoş aytısıp</u> , tırna da ketti. (Q, 91 / 15)	Awılı <u>dolaşıp</u> , bağırarak <u>vedalaşıp</u> turna da gitti.
Sodan keyin öne boyı küyip-canıp, süzekke <u>şaldıǵıp</u> , on bir kün degende közi cumılıptı. (Q, 104 / 6)	Ondan sonra bütün vücudu ateşlenerek, tifoya <u>yenilip</u> on bir gün olduğunda vefat etmiş.

Alaş qalasın <u>qıdırtıp</u> , baylardıñ üyin körsetken. (Q, 124 / 21)	Alaş şehrini <u>gezdirip</u> , zenginlerin evini gösterdi.
Bir şarbaqtıñ tübine <u>otırıp</u> , dem aldı. (Q, 139 / 2)	Bir söğüt ağacının dibine <u>oturup</u> dinlendi.

-ip	
Tütün basında <u>eñkeyip</u> ot caqqan, qızartıp et kötergen, qoñırısıtıp bas-sıyraq üytken kisiler körünedi. (Q, 59 / 14)	Ateş başında <u>eğilip</u> ocak yakan, et kızartan, yanık kokusu çıkartarak kelle ve ayak ütöleyen kişiler görünüyor.
Därmen basın <u>köterip</u> , qolına dombranı aldı. (Q, 68 / 15)	Därmen başını <u>kaldırıp</u> , eline dombrayı aldı.
Sol balalardıñ işinde bosağa caqta – astında bir capıraq tay teri, murnın qos-qostan tartıp, qocasınıñ aq sabawına qaray <u>tüsip</u> , şiyge şanışqan bir capıraq qağazına <u>üñilip</u> , qunısıp, bir bala otıratın edi. (Q, 24 / 19,20)	O çocukların içinde önünde bir deste yaprak deri, burnunu çift çift çekerek, hocasının beyaz sopasına doğru <u>eğilip</u> , sopaya bağlanmış bir parça kağıda <u>dikkatlice bakıp</u> , büzülerek eşik tarafında bir çocuk otururdu.
Ol suğanaqtıq <u>etip</u> , birewdiñ dünyesin payda qılğan can emes, ol eki uday partiya bolğanda da baylardan at <u>minip</u> , aqşa alğan can emes. (Q, 25 / 29,31)	O aç gözlülük <u>yapıp</u> , birinin zenginliğini kendisi için kullanan biri değil, o partiye yazıldığında da zenginlerin atına <u>binip</u> , onlardan para alan biri değil(di).
Qoyşınıñ torı şolağına <u>minip</u> kele catqanın <u>bilip</u> öte qıncıldı. (Q, 31 / 31)	Çobanın sıska doru atına <u>binip</u> gelmekte olduğunu <u>anlayıp</u> çok üzüldü.

Casınan qalıñ <u>berip</u>, cıl sayın az-azdap malınan qutılıp, tuñğışının ayağın şırmadı. (Q, 25 / 40)	Yaşından çok <u>verip</u>, her yıl azaltarak malını bitirip, ilk çocuğunu evlendirdi.
Öz basın qurbi-qurdastarı talay <u>kemsitip</u>, mazaq etip qorlağanı, zordıq körsetkeni bar. (Q, 26 / 31)	Akranları onu <u>küçümseyip</u>, dalga geçerek hor görüyor; güçlük çıkarıyorlardı.
Betti, murındı ayazğa culdırğan, künde qorek arşuwmen aştan <u>arıǵı</u> <u>cetip</u>, tıyıqtarı qurıǵan. (Q, 36 / 4)	Yüzü burnu ayazda kurudu, her gün yiyecek bulmak için açlıktan <u>zayıflayıp</u> halsiz düştü.
Cuman qattı <u>kürsinip</u>, tösegine barıp qıysaya ketti. (Q, 36 / 24)	Cuman iyice <u>içini çekip</u>, yatağına gidip yattı.
Cuman tüni boyı <u>döñbekleşip</u>, közine uyqı kelmedi. (Q, 36 / 30)	Cuman, gece boyunca <u>sağa sola dönüp</u> uyuyamadı.
Arazdıqtı, örtti söndirem dep başşılari <u>söylesip</u>, cigitterdi osınşa ügittedi, qawip-qaterdi de körsetti. (Q, 78 / 24)	Yöneticileri kırgınlığı, üzüntüyü söndüreyim diye <u>konuşup</u> yiğitleri öğütledi, tehlikeyi de gösterdi.
Mawcırağan eldiñ işine <u>kirip</u> ne qılamız? (Q, 40 / 12)	Uyuklayan halkın içine <u>girip</u> ne yapacağız?
Anadaydan-aq qolın <u>köterip</u>: -Qazir beremin... azıraқ şıdañızdar, kişkene col beriñızder...-dep sup-sur bolıp, qolı dirildep, üy artındaǵı keñsesine kirdi. (Q, 49 / 28)	Uzaktan elini <u>kaldırıp</u>: - Şimdi veriyorum, biraz sabredin, kısa bir ara verin, diyerek bomboz olup, eli titreyerek, evin arkasındaki bürosuna girdi.

Ortağa <u>äkelip</u> , bes etek tezektü üydi. (Q, 51 / 11)	Beş top tezeği ortaya <u>getirip</u> yığdı.
Tañerteñ <u>ketip</u> , keşke keledi. (Q, 52 / 35)	Erkenden <u>gidip</u> akşam geliyor.
Sarşa besinde eki salt attı <u>sar celip</u> Alabastıñ qoynawına kirdi. (Q, 57 / 8)	Kızgın sıcakların beşinci gününde iki atlı <u>aynı hızla gelip</u> Alabas'ın kuytu bir yerine girdi.
Qartqoca casaqtan <u>ötüp</u> , bulaqqa tayandı. (Q, 64 / 4)	Qartqoca askerleri <u>geçip</u> pınara ulaştı.
Cügen <u>izdesip</u> , atqa cügiristi. (Q, 66 / 29)	Birlikte dizgin <u>arayıp</u> , ata koşuştırdı.
Ne kerek, <u>mertigip</u> qolğa tüstim. (Q, 72 / 37)	Fakat, <u>sakatlanıp</u> ele düştüm.
Qoca, molda bizden kem cese, üstimizdegi şapanımdı <u>sesip</u> bereyin, -dedi salpı awız. (Q, 86 / 23)	Hoca, molla bizden kötü durumdaysa üstümüzdeki kaftanı <u>çıkarıp</u> vereyim dedi sarkık ağız.
Bası salbırap, ıyığı <u>tüşip</u> , denesi bıq- sılıq etip ketti. (Q, 92 / 26)	Başı öne eğilip, omzu <u>düşüp</u> vücudu halsizleşti.

2.2.1.2. -p zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -arak, -erek zarf-fiil eki ile karşılanması:

-p	
Key qatın awzı <u>süyreñdep</u> , ösek aytadı; endi birevler awıldı basına köterip, şañqıldap balasın, bayın qarğap catadı. (Q, 26 / 7,8)	Bazı kadınlar lüzumsuzca <u>konusarak</u> , dedikodu yapıyor; bundan başka birileri awılı hakkında konuşup, hoş olmayan şeyler söyleyip, çocuğuna, bütün varlığına beddua ediyor.

Qartqoca körgen qorlığın <u>cılap</u> kelip, äkesine ayttı. (Q, 26 / 37)	Qartqoca, gördüğü eziyeti <u>ağlayarak</u> gelip babasına anlattı.
Qartqoca eskişe <u>oqıp</u> , dümşe, taquwa moldaboldı. (Q, 27 / 33)	Qartqoca eskisi gibi <u>okuyarak</u> yarı aydın, Allah korkusu olan molla oldu.
Qartqoca sayın dalada kiyimin şeşip, <u>cayrap</u> , köylekşeñ, calañ bas, kök şöpke bawırın tösep, künge qarap, qoşqıl mañdayınan teri şıp-şıp şığıp, kitabın oqıp catır. (Q, 33 / 8)	Qartqoca bozkırda kıyafetini çıkarıp <u>dağılarak</u> , sadece gömleğiyle başı açık, göğermiş ota bağırını dayayıp, güneşe doğru dönüp, koyu kahverengi alnından şıp şıp ter akıtarak kitabını okuyor.
Qartqoca äkesiniñ asa tarığıp, balaşa <u>eñirep</u> cılağanın eki kördi. (Q, 34 / 23)	Qartqoca, babasının çok sıkıntı çekip çocuk gibi <u>hüngür hüngür ağlayarak</u> kederlendiğini iki kere gördü.
Cünisti bir carlawıttıñ astına tastap, Qartqoca <u>bükşeñdep</u> , buwı <u>sırtıldap</u> Şämkeştiñ irgesine keldi. (Q, 42 / 22,23)	Qartqoca, Cünis'i bir yarı uçurumun altına bırakıp, <u>kambur yürüyerek</u> , eklemi <u>tıkırdayarak</u> Şämkeş'in yanına geldi.
- <u>Bııldap</u> töbet te umtıldı kelip. (Q, 58 / 3)	Köpek de <u>havlayarak</u> gelip ileri atıldı.
Suluw quşqan cigittey ay säwlesin <u>quşaqtap</u> , köl cımın-cımın etedi. (Q, 43 / 9)	Güzel kucaklayan yiğit gibi göl de ay ışığını <u>kucaklayarak</u> gülümsedi.
Olardı <u>kiymelep</u> , qamşısın <u>bilep</u> , omırawlı cigitter aqırısı. (Q, 49 / 3)	Kuvvetli yiğitler, kalabalığı <u>yararak</u> , kamçılarını <u>bileyerek</u> bağırıştı.
Olardıñ ar çağında et pen terini birdey <u>cıynap</u> , ayağı sayğa tiymey, qocamoldalar qazdañdap cür. (Q, 87 / 10)	Onların diğer tarafında etle deriyi birlikte <u>toplayarak</u> , ayağı paçasına değmeden din adamları hızlı adımlarla yürüyor.

Düsirlep, şurqırasıp cılıqı da kelip qaldı. (Q, 54 / 27)	Patır kütür ederek, kişneyerek at da geldi.
Awzın aşıp, ärqaysısına caltaqtap qaray berdi. (Q, 58 / 45,46)	Ağzını açıp, her birine endişelenerek baktı.
Oñ caqta tawdı cülgelep aqqan tereñ bulaq. (Q, 59 / 10)	Sağ tarafta dağı yararak akan derin pınar.
- Qorıqpasañ, qoyşı! –dep örşelendi qara sur cigit külimdep. (Q, 60 / 9)	Esmer çehreli yiğit, “Korkmazsan koy!” deyip tebessüm ederek inatlaştı.
Cıqqan caqtan ayğaylap, odırañdap birew şıqtı. (Q, 61 / 19)	Yendiği taraftan bağırarak, kükreyerek biri çıktı.
Cayımen ayañdap kelip: - Sen öziñ älüwetti körinesiñ ğoy, äweli sen ustaşı! dep, ırcıñdap, Niğmanğa kezek berdi. (Q, 62 / 19,21)	Rahat bir şekilde ağır yürüyerek gelip: - Sen güçlü görünüyorsun ya, önce sen başla! diye sırtarak Niğman’a sıra verdi.
Can-cağına alaqtap, Qartqoca keledi. (Q, 63 / 27)	Qartqoca etrafına şaşkın şaşkın bakarak geliyor.
Qartqoca bir tizelep, qırındap tabaqqa kirdi. (Q, 65 / 24)	Qartqoca, bir yer bulup, yan oturarak yemeğe katıldı.
Ne de bolsa barayın, albastı bolsa, şaşınan süyrep sabarımın. (Q, 70 / 42)	Ne olursa olsun gideyim, terbiyesiz ise saçından sürükleyerek cezalandırırım.
Qazaq dambalınıñ bawın ustap cıgılıp turıp, esi şığıp qaldı. (Q, 98 / 37)	Kazak çamaşırının bağını tutarak, yıkılıp kendini kaybetti.

Cüzdegen cawızdar <u>masayrap</u> , tamaqтан başka qamı coq, eldi emip catadı. (Q, 87 / 17)	Yemekten başka tasası olmayan yüzlerce zalim <u>mutlu olarak</u> halkı sömürüyor.
<u>Dürildep</u> avtomobil ötip catadı. (Q, 95 / 34)	<u>Gürültü yaparak</u> otomobil geçiyor.
Domalañğan qara torı cigitter saptamasınıñ qonıştarı salpıldap, tımaqtarı şoltıyıp, ayğay uyğay iytermesip, boqşaların, tösek ornın <u>süyrelep</u> , poezdan tüsip catır. (Q, 101 / 5,6)	Toplanan kara doru yiğitler, çizmelerinin konçları sarkmış, kalpakları kısalmış bir şekilde, gürültü çıkararak, bohçalarını, yatak yorganlarını <u>sürükleyerek</u> trenden iniyor.
Üyine kirgen soñ qaralı ceñgesi de zarlanıp, <u>suñqıldap</u> cıladı. (Q, 103 / 40,41)	Evine girdikten sonra yaslı yengesi de üzülüp <u>ağıt yakarak</u> ağladı.
Küzetşimen cağalasıp, <u>omırawlap</u> kirdi. (Q, 112 / 21)	Gözcüyle tartışıp, <u>kalabalığı yararak</u> girdi.

-ip	
Sol balanıñ qaç-soqpen isi coq, momaqan, añqay, közi bacırayıp, awzın <u>aşıp</u> , murnı qoñqıyıp oturganı. (Q, 25 / 2)	O çocuğun itip kakmakla işi yok ; sessiz, saf, gözünü fal taşı gibi açıp, ağzını <u>açarak</u> , burnu büyük görüneni.
Tüyeşiniñ torı şolağına minip, <u>qoqayıp</u> şäkirt te şıqtı. (Q, 31 / 24)	Şäkirt de devecinin doru sıska atına binip <u>dikkat çekerek</u> çıktı.
Ala saqaldıñ nusqağan ornına, kempirden awlağıraq, <u>qoqıyıp</u> otırdı. (Q, 39 / 12)	Ala sakalın işaret ettiği, ihtiyardan uzak yere <u>kendini beğenerek</u> oturdu.

Qartqoca şäkirtke raqmet aytıp, kişkene kitapşanı qoynına tıǵıp, <u>qoştasıp</u>, awlına qayttı. (Q, 32 / 31,32)	Qartqoca, şäkirte teşekkür edip, küçük kitapçıǵını koynuna koyup, <u>vedalaşarak</u> awlına döndü.
Kün qulaqtanıp, şańıtqan aq perdege <u>casırınıp</u>, caña túsken kelindey aq diydarın körsetpedi. (Q, 35 / 10,11)	Güneş, haber alıp bir parça ak perdeye <u>saklanarak</u> yeni gelen gelin gibi beyaz yüzünü göstermedi.
Sol cürispen araǵa bir <u>qonıp</u>, Cuman baydikine cetti. (Q, 36 / 41)	Cuman, bu yürüyüşle arada bir <u>durarak</u> zenginin evine ulaştı.
Arasanǵa túskendey, pısnap, qoşqıl mańdayınan, qońqaq murnınan şıp – şıp ter <u>şıǵıp</u>, bala molda da tezirek dalaǵa umtıldı. (Q, 39 / 37,38)	Çocuk molla, kaplıcaya düşmüş gibi bunalıp, koyu kahverengi alnından kalkık burnundan şıp şıp ter <u>damlayarak</u> hemen bozkıra atıldı.
Qoldarında qoşqar müyiz sarı tütikleri bar, soldattay sap qurıp, küy <u>tartıp</u> kele catqan solar eken. (Q, 75 / 44 - 76 / 1)	Ellerinde koç boynuzu sarı borularıyla, asker gibi dizilip, name <u>çalarak</u> gelmekte olan onlarmış.
<u>İñirasıp</u> awnaǵan boldı da, qolın ustay aldı. (Q, 42 / 25)	<u>İnleyerek</u> bir tarafa düştü, elini tuttu.
Qabiynetinde otırıp, ämir etken komissarşa <u>mańǵazdanıp</u>, oqta-tekte aqquw suńq-suńq etedi. (Q, 43 / 11,12)	Kuǵu, bürosunda <u>oturup</u> emir veren komser gibi <u>kibirlenerek</u> arada sırada sesleniyor.
Adasıp cürisip, tumsaǵı tıǵırıqqa tilegen adamday, bettegen colınan <u>tayqıp</u>, qayta berdi. (Q, 135 / 37)	Yolunu kaybedip çaresiz kalan biri gibi <u>cesareti kırılarak</u> yürüdüǵü yoldan geri döndü.

Bäriniñ tağdırı sol kitaptıñ işinde turğanday: <kinege qayda?>, <kinege kimde?>, <därmende därmende> desip, üzdik-sozdıq şañdı <u>burqıratıp</u> baradı. (Q, 49 / 40)	Hepsinin geleceği o defterin içindeymiş gibi “Defter nerede?”, “Defter kimde?”, “Därmen’de Därmen’de” diyerek, arka arkaya <u>tozu dumana katarak</u> gidiyor.
Orta kezekte tepekti <u>qağıp</u> , Qartqoca da keldi. (Q, 50 / 4)	Qartqoca da atını <u>mahmuzlayarak</u> orta tarafa geldi.
Cigitter <u>dabırlasıp</u> , awılğa cürdi. (Q, 57 / 3)	Yiğitler <u>yüksek sesle konuşarak</u> awıla yürüdü.
Ayaqtarın <u>bulğandatıp</u> äreñ <u>basıp</u> , mine bir-ekewi keledi. (Q, 59 / 24,25)	Ayaklarını <u>sallayarak</u> güçlülke <u>basarak</u> işte biri ikisi geliyor.
Eki attı kisi <u>sıpıldatıp</u> , Alabasqa qaray ötip ketti. (Q, 87 / 33,34)	İki atlı kişi <u>hızlı hareket ederek</u> , Alabas’a doğru geçip gitti.
<u>Surastırıp</u> , cüretin coldı da, soğatın qalalardı da bilip alğan. (Q, 100 / 33)	<u>Soruşturarak</u> , yürüyeceği yolu da geçeceği şehirleri de öğrendi.

-ip	
Ara-arasında bozbala körgen qala äyelderinşe qabağan qanşıqtar <u>celpildetip</u> , şäwildeydi. (Q, 42 / 16)	Arada bir delikanlı gören şehir kadınları gibi saldırgan köpekler <u>aşırı ilgi göstererek</u> ince ve tiz bir sesle havlıyor.
Bayğa män-cayın <u>tüsindirip</u> aytıp edi, balasına urısıp, qarındaşın alıp bergeni col, <Balağa ara tusesiñ> -dep, Cumanniñ özin söketti qıldı. (Q, 26 / 39,40)	Çocuğuna vurup kalemını aldığını zengine etraflica <u>açıklayarak</u> anlattı, o “Çocuğunu müdafa ediyorsun.” diyerek Cuman’ı kabahatli yaptı.

Dalada calğız ekenin sonda sezip, calmacan kiyimin <u>kiyip</u> , attarına bardı. (Q, 33 / 22)	Sonunda bozkırda yalnız olduğunu fark edip, çarçabuk kıyafetlerini <u>giyerek</u> atlarının yanına gitti.
Üsti-bası qırawıtıp, qılışın süyretip, <u>şıqır-şıqır etip</u> qıs keldi. (Q, 35 / 3,4)	Etrafı ağartarak, sert bir şekilde, <u>şakır şakır ederek</u> kış geldi.
Qağazdarı <u>sıldır etip</u> , qalıñ kitap ot işine coq boldı. (Q, 51 / 21)	Kalın kitap, ateşin içinde kağıtları <u>hışırdayarak</u> yok oldu.
Mayğa toyıp, <u>tüşirkenip</u> uyıqtağannan beze gör! (Q, 58 / 22)	Yağa doyup, <u>rahatlayarak</u> uyuklayandan bez.
Baratın üyine awıldıñ kisileri <u>cügirisip</u> kirip catır. (Q, 92 / 4)	Gidecek olanın evine awılın insanları <u>koşarak</u> giriyor.
Aspandı sur bult basıp, qabağın <u>tüyip</u> kündi körsetpedi. (Q, 95 / 2)	Gökyüzünü kül rengi bulut kaplayıp kaşlarını <u>çatarak</u> güneşi göstermedi.
Burın <u>büytip</u> ara tüsetin kisini körmewşi edi. (Q, 99 / 5)	Daha önce <u>böyle yaparak</u> araya giren birini görmemişti.
Mınaw qoy öz qoyınan caman buldanıp, <u>köpirip</u> köp sözge eketti. (Q, 80 / 8,9)	Bu koyun kendi koyunundan kötü, (diye) başına kakıp, <u>köpürerek</u> çok söz sarf etti.

2.2.1.3. -p zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -i fiilinin -ken zarf-fiil eki almış şekli ile karşılaşması:

-p	
Bir cılı coldasım Raqımberdi qolğa tüşip qalıp, sonı <u>izdep</u> calğız şıqtım. (Q, 70 / 29)	Bir yıl arkadaşım Raqımber ele düşünce onu <u>ararken</u> yalnız kaldım.

Aspandağı torğayday şırıldap cürgen aeroplanğa <u>qarap</u> , qıyalı aspandı kezedi. (Q, 96 / 16)	Gökyüzündeki serçe gibi cıvıdamakta olan uçağa <u>bakarken</u> hayali gökyüzünü geziyordu.,
Qartqoca cantalasıp, <u>mıqşıñdap</u> , teri puşpağınan aqtı, awıldağılar körüp tursa da, körmegensip, sıyrın suwaruwğa erinip, kisige iyek süyep ketken el, kelmedi. (Q, 29 / 33)	Qartqoca uğraşıp <u>kendini zorlarken</u> teri bacağından aktı. Birbiriyle çene çalan awıldakiler gördükleri halde sığırlarını sulamaya üşenip görmezden gelerek, yardım etmediler.

-ip	
- Qoyğanda qayda qoyasıñ? – <u>dep</u> qoñqaq murin cigit, tastı barmağına qıstırıp, qolı dirildep otır eken. (Q, 60 / 6)	Kalkık burunlu “-Şimdi nereye koyacaksın? <u>derken</u> , çilli yüzlü yiğit taşı parmağına sıkıştırmış, eli titremekteydi.
Qoşqıl mañdayınan açşı ter tağı da şıp-şıp şığıp, cer <u>şuqıp</u> , tereñ oyğa ketti. (Q, 44 / 42)	Koyu kahverengi alnından tuzlu ter şıp şıp çıkıp yere <u>dökülürken</u> derin düşünceye daldı.
Älde <Aqıp zaman> bolatınday, älde kün bir cola batatınday, curttıñ qabağınan qan <u>cawıp</u> , nöser aldındağı künde, işin tartıp, buwlığıp turğan mänisi osı edi. (Q, 44 / 31,32)	Ya “Ahir zaman” olacak, ya da güneş sonsuza dek batacak, halkın iki kaşının ortasından kan <u>yağarken</u> , sağanak yağış altındaki güneş gibi içini çekip, nefes alamamanın manası buydu.

-ip	
- Salğanda, men salayın! – dep Köşen <u>külip</u> , közi cumılıp ketti. (Q, 60 / 28)	Köşen “- Bırakılacaksa ben bırakırım!” diye <u>gülerken</u> gözü kapanıp gitti.

2.2.1.4. -p zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -ınca, -ince, -unca, -ünce zarf-fiil eki ile karşılanması:

-ip	
Birin bir, ekisin eki siltep qaldım, murttay uştı. <u>Tayqıp</u> soğa berdi. (Q, 72 / 31)	Birer birer, ikişer ikişer itekledim, yığılıp kaldı. <u>Cesareti yetmeyince</u> kamçıyla vurdu.
Qartqocanıñ tartqan beynetin <u>oqip</u> , candarıñız cabıqqan şığar. (Q, 95 / 24)	Qartqoca'nın çektiği ızdırabı <u>okuyunca</u> canınız yanar.

-ip	
Tawdıñ bası <u>säwlelenip</u> , töñirek ayqın körindi. (Q, 87 / 32)	Dağın başı <u>aydınlanınca</u> , etraf açıkça göründü.

2.2.2. -p zarf-fiil ekinin tekrarlarda kullanılması:

2.2.2.1. -p zarf-fiil ekinin aynı fiil köküne gelerek tekrarlar yapması:

2.2.2.1.1. Aynı fiil köklerine gelerek tekrar oluşturan -p zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -ip, -ip, -up, -üp zarf-fiil ekleri ile karşılanır:

-p	
<u>Şaynap</u> - şaynap, domalaқтаған қағазбен atıp, äytpese: < Mınanı qaraşı > -dep murınğa türtip qalıp, bolmasa mañdayın ölşep, mazaqtay beretin. (Q, 25 / 7)	<u>Çiğneyip</u> çiğneyip, yuvarladığı kağıtla atıp, "Buna bak" diyerek burnunu dürtüp, olmazsa alını ölçüp dalga geçerlerdi.
Oqıtuwşılar <u>söylep-söylep</u> ketedi. (Q, 133 / 2)	Öğretmenler <u>anlatıp anlatıp</u> gidiyor.

Şiderbaydın <u>oylap-oylap</u> tapqan, <ceñil qol> cılıqsı tüyeşiniñ calğız torı şolağı bolıp şığıptı, Qartqoca torı şolaqtı körgende: <Äy, qudaydan qorıqpaytın doñız –ay>-dedi. (Q, 31 / 25)	Cimri Şiderbay'ın <u>düşünüp düşünüp</u> bulduğı devecinin sıska doru atını gördüğünde “Vay Allah'tan korkmayan domuz, vay” dedi.
Cuwandardı <u>tergep-tergep</u>, erteñ Kereküwge cüresiñder dep, qoldarınan qağaz alıp bosattı. (Q, 123 / 9)	Güçlü kuvvetlileri <u>sorup soruşturunp</u>, yarın Kereküw'e gitsinler diye ellerinden kağıt aldı.

-ip	
Qartqocağa <u>aqıldasıp-aqıldasıp</u>, Qartqocanıñ oquwğq intıq ekenin körip şäkirt: <Qaytseñ de oqı, oqısañ adam bolasıñ.>-dep, sözün bitirdi. (Q, 32 / 27)	Qartqoca'ya <u>sorup sorup</u>, onun okumayı çok istediğini görerek şäkirt “Ne yaparsan yap oku, okursan adam olursun.” diyerek sözünü bitirdi.
<u>Ursıp-ursıp</u>, esigin bir qoyıp şığıp ketti. (Q, 139 / 42)	<u>Sinirlenip sinirlenip</u> kapısını çarpıp çıkıp gitti.

-ip	
Bir tuwırlıqtı <u>kesip-kesip</u>, sıyırlarına cabuw istegen. (Q, 35 / 43)	Bir keçeyi <u>kesip kesip</u> sıyırlarına örtü yaptı.

2.2.2.1.2. Qartqoca romanında, aynı fiil köklerine gelerek tekrarlar yapan -p zarf-fiil eklnin kendinden sonra gelen bir fiille birleşerek aynı zamanda bir birleşik fiil meydana getirmesi:

-ip	
Başqurt cigit atıp turıp, cügirip barıp, küzetşini cağadan alıp, caqtan <u>tartıp-tartıp ciberdi</u> . (Q, 98 / 40)	Başqurt yiğit atılıp, koşarak gidip, gözcüyü yakadan tutup çenesine <u>arka arkaya vurdu</u> .
Cügirip barıp, qazaqtı celkeden <u>qoyıp-qoyıp ciberdi</u> . (Q, 98 / 37)	Koşarak gidip, qazağın ensesine <u>arka arkaya vurdu</u> .
Qartqoca awlınıñ bir balasın Cumat degen bala urıp catqan soñ, bolısayın dep edi, Cumat qaruwlı bala – celkege <u>qoyıp-qoyıp cibergende</u> tasqa cıgılıp, qolın daladay qıp qanatıp ketti. (Q, 27 / 5)	Qartqoca awılından bir çocuğu, Cumat isimli çocuk, dövdükten sonra yardım edeyim demişti; Cumat, güçlü kuvvetli çocuk, ensesine <u>arka arkaya vurduğunda</u> taşa yığılıp, elini kanattı.

-ip	
Aqırın cürisimiz bulañ quyırq, äytpese <u>ciberip-ciberip alamız</u> . (Q, 71 / 40)	Yavaş yürüyüşümüz orta hızda, yine de <u>gönderebiliyoruz</u> .
Bir-eki kisige cigitter qamşısın bilep, aqırıp, <u>tönip-tönip qoyadı</u> . (Q, 87 / 37)	Yiğitler bir iki kişi için kamçısını bileyerek, bağırarak <u>dönüp durdu</u> .
Mıltıq dümimen <u>tüyip-tüyip ciberip edi</u> , İysaxan sileydi de qaldı. (Q, 129 / 22)	Tüfek dipçiğiyle <u>arka arkaya vurmuştu</u> , İysaxan şaşırıldı kaldı.

2.2.2.2 -p zarf-fiil ekinin farklı fiil köklerine getirilerek tekrarlar yapması:

Bu tür tekrarlarda -p zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde, -ıp, -ip, -up, -üp veya -arak, -erek zarf-fiil ekleri ile karşılanır.

-p	
Pristan bsında <u>uwlap-şuwlap</u> , eki kün catıp, kemege mindi. (Q, 101 / 34)	İskele başında <u>gürültü patırtı yaparak</u> iki gün yatıp, gemiye bindi.

-ıp	
Äytewir äbüyir bolıp, äcesi bayğus tisti baqalanıp, <u>qısıp-qımtırıp</u> cürip qoydıñ bir cambasın saқтаğan eken. (Q, 36 / 8,9)	Annesi en sonunda çaresiz kalarak mecbur olup bütün gücünü toplayıp koyunun bir budunu <u>sarılıp yürüterek</u> saklamıştı.
<Aldım-aldım> dep, bala molda <u>sasıp-pısıp</u> ala cipti ustay aldı. (Q, 39 / 30)	“Aldım, aldım.” diyerek çocuk molla <u>bozulup korkarak</u> alacalı ipi aldı.
Küni boyı kıımız işip, <u>alısıp-culısıp</u> , şabıttanıp otırğan cigitter sortañnan kelgen sıyırday optıǵıp, qırıp baradı. (Q, 65 / 30)	Gün boyu kıımız içip, <u>cekişip</u> , çoşan yigitler, tuzlaktan gelen sığır gibi yorgun düşüp, kırılıyor.
Äri maldan ayrılıp, äri eginniñ tilin bile almay, äri saymanğa, kölikke carımay, iytişilep, dertke-dermenge şaldıǵıp, <u>azıp-tozıp</u> bara catqan coq pa? (Q, 131 / 12)	Hem hayvandan ayrılıp, ekinin dilini bilemeden, hem alete, binilecek hayvana sahip olmadan azap çekip, derde dermana takati kesilip <u>perişan olup</u> giden yok mu?

-ip	
Alǵıstı <u>üyip-töǵip</u> , qabın arqalap, mıqşındap üyine qayttı. (Q, 37 / 8)	Borcu <u>gereğinden fazla alıp</u> , çuvalını sırtına vurup, iki büklüm yürüyerek evine gitti.

-ıp / -ip	
Etigin ultartıp, kiyim-keşegin camatıp ala qorcındı <u>awdarıp-töñkerip</u> abırcıp cür. (Q, 93 / 39)	Çizmesine pençe yaptıırıp, kılık kıyafetini yamatıp, ala heybeyi <u>altının üstüne çevirerek</u> şaşırıyor.
<u>Asıǵıp-üşigip</u> , cügenin ala Qartqoca da cügirdi. (Q, 54 / 28,29)	Qartqoca da <u>acele edip üşüyerek</u> dizginini alıp koştu.

-ip / -ip	
Tüni boyı tula boyı <u>küyip-canıp</u> , bir çağınan cötel qısıp, körer tañdı közimen atqızdı. (Q, 37 / 19)	Gece boyunca bütün vücudu <u>ateşlenip</u> , bir taraftan öksürük sıkıştırarak gözünü kırpmadan sabahı etti.
<Men de oyawmın> degendey, boz boydaq türegelip, <u>tüşkirinip-pısqırınıp</u> <zikirin> salıp basıldı. (Q, 42 / 20)	Boz koç, "Ben de uyanığım." der gibi ayağa kalkıp <u>hapşırıp tıksırarak</u> kendi dilince konuştu.

Qartqoca romanında, farklı fiil köklerine gelerek tekrar oluşturan -p zarf-fiil ekinin kendinden sonra gelen bir fiille birleşerek aynı zamanda bir birleşik fiil meydana getirmesi:

Bu türlü kuruluşların Türkiye Türkçesindeki karşılıkları birleştikleri kelime ile birlikte oluşur.

-ip / -ip	
<u>Üzip- culıp şığatın</u> artıq bilimi de coq, äytkenmen bir qazaqtan aqlsız da emes, celilpen, buzıqtıqpen isi coq. (Q, 25 / 32)	<u>Övüneceği</u> fazla bilgisi de yok, öyle olsa bile bir Qazaq kadar akıllı; hırsla, bozgunculukla işi yok.

2.2.3. -p zarf-fiil ekinin birleşik fiillerin kuruluşunda kullanılması:

-p zarf-fiil eki Qartqoca romanında oldukça fazla birleşik fiil kuruluşunda görev almıştır.

2.2.3.1. “-p + cür-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
Qartqoca bolsa, sabaq <u>oqıp cür.</u> (Q, 26, 1)	Qartqoca ise ders <u>çalışmakta.</u>
Kegimdi alatın da kün bolar ma eken! – dep, işinen zığırı <u>gaynap cürdi.</u> (Q, 27/ 15,16)	“İntikamımı alacağım gün gelecek mi acaba” diye içinde kızgınlığı <u>çoğalıyordu.</u>
Körgenimen qurdas bolıp, <u>arsalañdap cüretin</u> Dürmağambettiñ de ıyığı tüşip ketipti. (Q, 43 / 32,33)	Gördüğüyle kardeş olup <u>sevinen</u> Dürmağambet’in de omzu düşmüş.
Sonda da oquwdan küderin üzbedi, öytkeni tüşinde <u>oqıp cüretin edi.</u> (Q, 34 / 43)	O zamanlarda da okumaktan ümidini kesmedi, çünkü rüyasında <u>okuyordu.</u>
Tegi eldi dürliktirip, mal tabuw üşin <u>istep cürse</u> kerek. (Q, 51 / 38)	Herhalde halkı telaşlandırıp, mal bulmak için <u>uğraşiyor</u> olmalı.
Aldına salıp, <u>aydap cürdi.</u> (Q, 120 / 11)	Önüne katıp <u>götürdü.</u>

-ip	
Şağala kölge ciyi qonğanniñ bir paydasın Qartqoca körip, osı cigitten bir mezigil orıssa sabaq <u>alıp cürgen.</u> (Q, 41 / 35,36)	Qartqoca Şağala gölüne tekrar gelmesinin bir faydasını görüp o delikenlıdan bir süre Rusça ders <u>alıyordu.</u>

Casaqtıñ uyımşıldıǵına, berekesine, birliğine <u>quwanıp cürgen</u> Qartqocanıñ köñili mınaday caman qılıqtardı körgen soñ, toqınawǵa aynaldı. (Q, 78 / 17,18)	Ordunun dayanışmasına, bereketine ve birliğine <u>sevinmekte olan</u> Qartqoca'nın gönlü böyle kötü durumları gördükten sonra durgunlaştı.
İşi pısıp cürgende bir başqutpen tanış boldı. (Q, 98 / 27)	Çok korktuǵu sırada bir Başkurtla tanıştı.

-ip	
Qayda barǵanın, ne <u>bitirip cürgenin</u> de aytpaydı. (Q, 52 / 36)	Nereye gittiǵini, ne <u>yaptıǵını</u> da söylemiyor.
Mendey qazaqtıñ balası cerdiñ tübine barıp, oquw oqıp <u>kelip cür.</u> (Q, 53 / 11)	Benim gibi Kazak çocuǵu yerin dibine gidip, okuma öğrenip <u>geliyor.</u>
Künde <u>körıp cürmiz</u> ğoy, qalanıñ baylarınıñ <u>kötirtip cürgen</u> pulı kimdiki? (Q, 112 / 33,34)	Her gün <u>görmekteyiz</u> ya, şehrin zenginlerinin <u>çoǵalmakta olan</u> parası kimin?

2.2.3.2. "-p + otır-" yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
İşine kirip, kiygizdi betine ustap, <u>sıǵalap otır.</u> (Q, 42 / 32)	İçine girip, kıyafetini yüzüne çekip <u>gizlice bakıyor.</u>
Äytse de mına <u>söylep otırǵan,</u> kicingen, qolına tükirgen er cigitterdiñ ekpindi sözderi köñiline bir türlü demew berdi. (Q, 46 / 38,39)	Yine de bu şekilde <u>konuşan,</u> öfkelenen, eline tüküren kahraman yiǵitlerin şiddetli sözleri gönlüne bir çeşit rahatlık verdi.

Qartqoca üyge süyenip, aşamaydı şıntaqtap, awılğa <u>qarap otır</u> . (Q, 53 / 36)	Qartqoca, eve yaslanıp, eğere dirseğini dayayıp awıla <u>bakıyor</u> .
Keybirewler дәret alıp otır, birew bulaqqa at suwarıp cür, endi birewler calañaştanıp, biytin <u>qarap otır</u> . (Q, 59 / 20,21)	Bazıları abdest alıyor, biri pınarda at suluyor, şimdi birileri üstünü çıkarıp bitini <u>ayıklıyor</u> .
Sondıqtan işinen Därmenniñ tilewin tilep, Därmendi öz baluwanı <u>sanap otırdı</u> . (Q, 62 / 11)	O nedenle içinden Därmen'in kazanmasını dileyip, Därmen'i kendi pehlivanı <u>farz ediyordu</u> .
Qocanıñ curtı nadan qılıp, közin <u>uwqalap otırğanın</u> qaydan bilsin. (Q, 82 / 22)	Hocanın halkı cahilleştirerek gözünü <u>boyamakta olduğunu</u> nerden bilsin.

-ip	
Şiderbay şäkirtten onı-munı <u>surağan bolıp otırdı</u> . (Q, 30 / 16)	Şiderbay şäkirtten onu bunu <u>soruyordu</u> .
Qartqocanıñ qolında kitabı bar, qasındağı coldasınıñ aldına tüşip, sabaq <u>alıp otırğan</u> tärizdi. (Q, 40 / 23)	Qartqoca'nın elinde kitabı var, yanındaki arkadaşının önüne geçip, ders <u>alıyormuş</u> gibi.
Qartqocanıñ awlında <Aytaq-aw, aytaq> dep bir qatın dawsın <u>sozıp otır</u> . (Q, 42 / 18,19)	Qartqoca'nın awılnda "Saldır hadi, saldır." diye bir kadın sesi <u>duyuldu</u> .
Şaşı taralğan coq, cerden şiy alıp, tırnağın <u>şuqıp otır</u> . (Q, 44 / 7)	Saçını taramamış, yerden çöp alıp tırnağını <u>karıştırıyor</u> .

<u>Caylanıp otırğan</u> soñ, Nurmağambet biy iyegin köterdi. (Q, 47 / 21)	<u>Yerleştikten</u> sonra kadı Nurmağambet genesini kaldırdı.
Bıydayıqqa kelip <u>dem alıp otır eken</u> . (Q, 71 / 21)	Ayrık otu için gelmiş, <u>dinlenmekte imiş</u> .

-ip	
Qartqoca sonıñ qasına <u>kelip otıradi</u> , Muqaş awır kürsinedi. (Q, 44 / 2)	Qartqoca onun yanına <u>geliyor</u> , Muqaş derin derin içini çekiyor..
Kışkene rettelip, <u>döñgelenip otırsıñdar</u> . (Q, 47 / 17)	Küçük bir daire oluşturup <u>sıralansınlar</u> .
Osınıñ bärin <u>istetip otırğan</u> adam ba? (Q, 87 / 22)	Bunun hepsini <u>çalıstıran</u> insan mı?
Sabanıñ qasında bir qara bucır cigit ayılın <u>tiqip otır eken</u> . (Q, 59 / 35)	Kırmız kabının yanında esmer, yüzünde iz olan bir yiğit kemerini <u>dikmekteymiş</u> .
Küнди bosqa <u>ötkizip otıramız ğoy</u> . (Q, 105 / 44)	Günü boşuna <u>geçiriyoruz</u> ya.
Bäri balasınıñ casın casırıp, öñkey kedeydi <u>berip otır</u> . (Q, 65 / 1)	Hepsi çocuğunun yaşını gizleyip, hepsi fakiri <u>veriyor</u> .
Kinege Därmenniñ qolında, kisiniñ artın <u>kütisip otırğan</u> tärizdi. (Q, 50 / 7)	Defter Därmen'in elinde, insanlar sonunu <u>bekleşiymuş</u> gibi.

2.2.3.3. “-p + cat-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
Key qatın awzı süyreñdep, ösek aytadı; endi birevler awıldı basına köterip, şañqıldap balasın, bayın <u>qarğap catadı</u> . (Q, 26 / 7,8)	Bağzı kadınlar lüzumsuzca konuşarak, dedikodu yapıyor; bundan başka birileri awılı hakkında konuşup, hoş olmayan şeyler söyleyip, çocuğuna bütün varlığına, <u>beddua ediyor</u> .
ala buzawın quwalap, quyırığınan alam dep, <u>domalap catqan</u> Kencetayı da bir türli carastıqtı. (Q, 53 / 41)	ala buzağıyı kovalayıp, kuyruğundan tutayım diye, <u>yuvarlanıp duran</u> Kencetay'ı da daha bir dost gördü.
Uwda-şuw doybı <u>oynap catqan</u> bir top cigittiñ qasına Qartqoca tura qaldı. (Q, 60 / 1,2)	Qartqoca gürültüyle dama <u>oynamakta olan</u> bir grup yiğidin yanına gitti.
Nıǵmannıñ basın <u>uwqalap catır</u> . (Q, 60 / 36)	Nıǵman'ın başını <u>ovuşturuyor</u> .
Biraq sen eşkimge awzıñnan şıǵaruwşı bolma, biz soǵısayıq <u>dep catırmız</u> . (Q, 117 / 5)	Fakat sen kimseye aǵzından kaçırma, biz savaşalım <u>diyoruz</u> .
Qartqocanıñ üyi <u>cayrap catır</u> . (Q, 90 / 2)	Qartqoca'nın evi <u>darmadaǵınık oluyor</u> .

-ip	
Ana üydi, mına üydi körseñ de, ne enşige ne kimge, ne tamaqqa talasıp, biriniñ tilin biri almay, urıs-cancal <u>bolıp catadı</u> ğoy. (Q, 26, 15)	Bu evi, şu evi görsen; miras için, yemek için, kim için dalaşıp birbirlerinin söylediğini anlamadan kavga <u>etmekte</u> ler.

Birew şın <u>ursısıp catır eken</u> dep oylar. (Q, 26 / 27)	Biri gerçekten <u>kavga ediyormuş</u> diye düşünür..
Baydıñ balası Muqaş cüktiñ burışında <u>qıysayıp catır eken</u> . (Q, 44 / 1)	Zengin çocuğu Muqaş, yükün köşesinde <u>yatıyormuş</u> .
Töseğ-orın, azıq-tüligin arbağa tañısıp, köliklerin <u>qamdasıp catqan</u> cigitter. (Q, 94 / 29)	Yatağını, yorganını, yiyecek ve içiceğini arabaya yükleyip bineceklerini <u>hazırlamakta olan</u> yiğitler.
Celteñ qara mal tırağaylap <u>cayılıp catır</u> . (Q, 53 / 22)	Yavaş hareket eden büyük baş hayvanlar dağılıp <u>yayıyor</u> .
Äne bir cerde tütinnen awlaq şığıp, bir top kisi eki car otırıp, küres <u>salıp catır</u> . (Q, 59 / 17)	İşte bir yerde bir grup insan ateşten uzaklaşıp ikiye ayrılmış güreş <u>tutuyor</u> .
Mine birewler bastarı tüyisip, tömen <u>qarasıp catır</u> , oynağanı älde doybı, älde qarta. (Q, 59 / 23)	İşte birileri başları birbirine değmiş, aşağı <u>bakışıyor</u> , oynadıkları ya dama ya da iskambil.
Qaytse de osınaw sar dalada asır salıp sayrandap, say süyekti <u>sırqıratıp catqan</u> canı birge castardı erteñ coğaladı dewgw köñili cibermedi, ölimge qıymadı. (Q, 73 / 18)	Geri dönse de bu sarı bozkırda gülüp oynayıp eğlenerek, kemikleri <u>sızlayıp duran</u> insanıyla birlikte gençler yarın yok olacak demeye gönü razı olmadı, ölüme feda etmedi.
Paşqa – cüzge tarta cılcısı bar, üy <u>saldırıp catqan</u> bay orıs. (Q, 107 / 30)	Paşqa, yüz kadar atı olan, ev <u>yaptıran</u> zengin Rus.
Küllü qazaqtıñ üşten eki bölige aştıqtan <u>qırılıp catır</u> degen xabar köñilin buzadı. (Q, 135 / 12)	Bütün Kazakların üçte ikisi açlıktan <u>kırılıyor</u> şeklindeki haber (onu) çok üzdü.

-ip	
Balaları da bet-betimen bük <u>tüsip</u> cattu. (Q, 36 / 25)	Çocukları da kendilerine göre sıkıntıya <u>giriyordu</u> .
Qudıq basında cıqı suw <u>ışip catır</u> . (Q, 53 / 21)	Kuyu başında at sürüsü su <u>ıçıyor</u> .
Üy bası esik aldına ot çağıp, keşki sıyırdıñ sütün <u>pisirip catır</u> . (Q, 53 / 35)	Evin reisi kapının önünde ateş yakıp sığırın akşamki sütünü <u>pişiriyor</u> .
Älgi bir qoyıp catqan cambas seniki eken ğoy... – <u>desip catır</u> . (Q, 66 / 18,19)	Demin bıraktığın kemik seninki miymiş...? <u>diyorlar</u> .
<Alabastıñ quwısınan şıqpayıq, <u>berkinip catayıq</u> mergenderdi tar asuwğa qoyayıq> desti birewler. (Q, 88 / 22)	“Alabas’ın siperinden çıkmayalım, <u>kenetlenelim</u> , keskin nişancıları dar geçide koyalım” dedi birileri.

2.2.3.4. “-p + tur-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
Celqom erdi <u>şandırıp turıp</u> , mıqtap erttedi. (Q, 31 / 15)	Semeri sıkıca <u>bağlayarak</u> , sağlamaştırdı.
Orısı, qazağı qamalasıp, <u>tıñdap tur</u> eken. (Q, 101 / 41)	Rusu, Kazağı etrafını sarıp <u>dinlemekteymiş</u> .

-ip	
Üy işi kedeylengen soñ, Qartqoca apasınıñ awlında bala <u>oqıtıp tur edi</u> . (Q, 39 / 43)	Qartqoca, ailesi fakirleştikten sonra ablasının awlında çocuk <u>okutuyordu</u> .

Odan da äri cürdi, at <u>suwarıp turğan</u> bir cigitten: - Torı baytal mingen kisi kördiñiz be? -dep suradı. (Q, 64 / 13)	Oradan da biraz yürüdü, at <u>sulamakta olan</u> bir yiğide: - Doru baytala binen birini gördünüz mü? diye sordu.
Coldağı elge Altaydağı nağaşıma bara catırmın deymın, tamızdıñ <u>tamıp turğan</u> ıstıq kezi. (Q, 70 / 32)	Yoldaki halka “Altay’daki akrabama gidiyorum.” diyorum; ağustos sıcağının <u>bastırdığı</u> zaman.
Sol orıs tiygende Qartqocanı azdap <u>oqıtıp turdı</u> . (Q, 99 / 13)	O rus gelene kadar Qartqoca’yı bir süre <u>okuttu</u> .
Gazet <u>alıp turadı</u> , coldastarı xat <u>cazıp turadı</u> . (Q, 121 / 33,34)	Gazete <u>alıyor</u> , arkadaşları mektup <u>yazıyor</u> .

-ip	
Şiderbaydıñ äñgimeşil, kisige cuğısqış, biletin kisimsip aytqan sözderi turpayı ekendigi <u>körinip tur</u> . (Q, 30 / 28)	Şiderbay’ın hoş sohbet ve insana yakınmış gibi görünen böbürlenerek söylediği sözleri, görgüsüz olduğunu <u>gösteriyor</u> .
Onıñ atı coq qolındağı altın cüzigi de, aq celetkesiniñ omırawındağı salbırağan sağatınıñ kümıs bawı da, omıraw qaltasınan <u>ğıltıyıp körinip turğan</u> qara tarağı da bir türlü cat bolıp <u>körinip</u> , esinde qalğan. (Q, 28 / 28)	Onun adı olmayan elindeki altın yüzüğü, beyaz yeleğinin göğsünden sarkan saatinin gümüş bağı, göğüs cebinde <u>ucu azıcık görünmekte olan</u> siyah tarağı yakışksız görünerek aklında kaldı.
<u>Söylesip turğan</u> üç cigit tura cügirdi. (Q, 77 / 9)	<u>Konuşmakta olan</u> üç yiğide doğru koştı.

Biyeni celi basına aydap kelip, lymanqulğa söylesti de Ormanbas cılıqışı qurığına tayanıp, <u>sileyip turıp</u> qaldı. (Q, 43 / 36,37)	Ormanbas, kısrağını çadır çubuğunun başına yönelterek lymanqul'la konuştu, seyis sırığına dayanıp <u>şaşırıp</u> kaldı.
Taldıñ tadasında bir-eki cigit <u>söylesip tur eken.</u> (Q, 64 / 5)	Ağacın kovuğunda bir iki yiğit <u>söyleşiyormuş.</u>

2.2.3.5. “-p + ciber-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
Uzun boylı, arşın tösti aqsur cigit şekpeniñ bir ceniñ beline qıstırıp, cerden şöp qılıp alıp, alağanın <u>üykep ciberdi</u> de, aqpandağı buwraşa şabınıp şığa keldi. (Q, 61 / 6,7)	Uzun boylu, arşın göğüslü, beyaz yüzlü yiğit cepkenin bir yenini beline sıkıştırıp, yerden ot söküp, avucunu <u>sürttü</u> , erkek deve gibi sinirlenerek çıktı.

-ip	
Cuman qatınımen qattı urısqanda: <Qaqbasqa <u>salıp cibereyin</u> be?> -dep erkekşe kisimsip, qoqıylanatın. (Q, 26 / 18)	Cuman eşiyile kötü bir şekilde tartıştığında, “Moruğa <u>urayım mı?</u> ” diye erkek gibi kendini beğenerek yapmacık hareketler yapar.
Qızıl tusaqtı qoyşılar <u>coğaltıp ciberipti.</u> (Q, 45 / 22)	Kızıl dişi koyunu çobanlar <u>kaybedivermiş.</u>

2.2.3.6. “-p + kel-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-ip	
Apasınıñ awılıemes, başqa bir awılğa <u>alıp keldi.</u> (Q, 120 / 12)	Ablasının awılına değıl başqa bir awıla <u>getirdi.</u>

-ip	
Sol kezde: Ew, eki kăriñ <u>celiqip keledi!</u> (Q, 26 / 26)	O zaman, bu iki ihtiyar <u>kendini zaptedemez hale geliyor.</u>
Bala molda üyge <u>kirip keldi.</u> (Q, 39 / 1)	Çocuk molla eve <u>girdi.</u>

2.2.3.7. “-p + qal-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
Qaytkenmen bizdiñ Qartqoca köpten beri arman qılğan müddesinin bir şetine ilikkendey, köñili bir <u>dawalap qaldı.</u> (Q, 41 / 43)	Aslında bizim Qartqoca, çoktan beri arzu ettiğı hedeflerinin bir kısmına ulaşmış gibi <u>huzur buldu.</u>
Tuñğışbaydıñ cas balaları <u>cetimsirep qaladı</u> ğoy, qoy, oqımay-aq qoyayın. (Q, 45 / 41)	Tuñğışbay'ın küçük çocukları <u>yetim kalacak</u>, bırak, okumayayım.

-ip	
Balasına: <Qarındaşıñ <u>coğalıp qalğan</u> eken, oqa etpes, baqalşıdan tağı qarındaş äpereyin> - dep, cubatqan boldı. (Q, 27 / 1)	Çocuğunu “Kalemin kaybolmuş, önemli değıl, bakkaldan başqa kalem alıp vereyim.” diye teselli etti.

Qartqoca osı colı köp caña nãrselerden xabar aldı, qala, üşköl, medrese, şäkirtter turması cayınan köñiline eles-eles suwret payda <u>bolıp qaldı</u> . (Q, 32 / 8)	Qartqoca bu yolda birçok yeni şey duydu, şehir, okul, medrese, şäkirtlerin yaşayışından gönlüne hayal meyal bir görüntü peyda <u>oldu</u> .
Qarasa, şıbındağan eki at cılcıp, edäwir cerge <u>barıp qalğan</u> eken. (Q, 33 / 21)	Baksa, sinek kovalayan iki at hareketlenip bir hayli <u>uzaklaşmıştı</u> .
Ketti küriş bazarına! – dep <u>şuwlasıp qaldı</u> cigitter. (Q, 60 / 21)	Pirinç pazarına gitti! diye yiğitler <u>uğuldaştı</u> .
Öz tuqımında bay <u>qurıp qaldı</u> ma? dewşiler şıqtı. (Q, 78 / 4,5)	Kendi soyunda zengin <u>kurudu</u> mu? diyenler çıktı.

-ip	
- Enesin ölüm birew-aq!..-dep, tağı bir cigit cudırığımen cerdi <u>tüyip qaldı</u> . (Q, 46 / 34)	Başka bir yiğit: - Anasını ... öldürelim!.. diyerek yumruğuyla yere <u>vurdu</u> .
Maldan burın kisi aştan <u>ölip qala</u> ma, kaytedi? (Q, 36 / 27)	Hayvandan önce insan mı açlıktan <u>ölecek</u> , ne olacak?
Şäkirt degenimiz bolmasa, cası edäwirge kelgen siyaqtı, qarayıp murtı da <u>bilinip qalıptı</u> , saqaldıñ nişanı da coq emes. (Q, 40 / 20)	Şäkirt demesek; yaşı epeyce ilerlemiş gibi, bıyığı kararıp <u>görünmüş</u> , sakalının da nişanı var.
Anda-sanda bir cerin <u>esitip qaladı</u> . (Q, 43 / 17)	Arada sırada bir kısmını <u>duyuyor</u> .

Mine cılıqı <u>kelip qaldı!</u> Qolıña tüşken attı min de cür. (Q, 54 / 14)	İşte at <u>geldi!</u> Kendine düşen ata bin de yürü.
Burın cabılanıp, obaldan qorqıp cürgen Qartqocağa mına söz quwat bergendey bolıp, <u>köterilip qaldı.</u> (Q, 65 / 9,10)	Önce (meseleyi) kapatıp, vebalden korkmakta olan Qartqoca'ya bu söz kuvvet vermiş gibi olup, <u>ikna oldu.</u>
Qorğalaqtar, qorqaqtar <u>şeginip qaldı.</u> (Q, 88 / 12)	Korkaklar, yüreksizler <u>geri çekildi.</u>
Başqurtıñ öcettigine <u>süysinip qaldı.</u> (Q, 99 / 6)	Başkurtun cesaretine <u>hayran oldu.</u>

2.2.3.8. “-p + al-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
<Odan da qayrattı cigitterdi <u>iriktep alıp</u> töbeleske kirizeyik te, qalğanımız artınan tiyeyik> degender de boldı. (Q, 88 / 25)	“Oradan kuvvetli yiğitleri <u>seçerek</u> kavgaya girişelim, kalanımız arkadan koruyalım.” diyenler oldu.
Uqpağanın öşetilden barıp <u>surap aladı.</u> (Q, 108 / 30)	Anlamadığını gidip öğretmene <u>sorabiliyor.</u>

-ıp	
- Kâzbiybeniñ apası ülken qazanına qaqpıq <u>qıldırıp alğan...</u> –dedi bir bala. (Q, 114 / 31,32)	- Kâzbiybe'nin ablası büyük kazanına kapak <u>yaptırmış</u> ... – dedi bir çocuk.

Quran bağıstawdı da, canaza şığaruwdı da, <täyamiymdi> soğuwdı da üyrendi, ğusıldıñ qaşan üwäcip bolatının da istinca qılğanda tamağın kenep, sol ayağın tebinüwdi de <u>toqıp aldı</u>. (Q, 27 / 39)	Kur'an bağışlamayı, cenaze defnetmeyi, teyemmümün ne zaman vacip olduğunu, konuşmadan önce boğazını temizleyip, sol ayağını kıpırdatmayı da <u>öğrendi</u>.
Spesikti <u>tartıp alamız</u> dep cigitter el cıynap, cılcığa şawıp cürgende, bolıstar cürüp kete bergen. (Q, 57 / 5,6)	Yiğitler listeyi <u>alabiliriz</u> diye halkı toplayıp atla hızlı bir şekilde gelirken bolıslar hareket etmiş..
Onı bitirip, ala saqal özge bir sarıñğa tüstü; cıbırlatıp kempirdiñ atın, äkesin atap miñgirletiñkirep: <Salat, sawmat, sabır uwacıbatlarınıñ kıyparatı üşin üşbüw malnı <u>qabil qılıp aldıñız</u> ba?> dep, qolındağı ala cipti bala moldağa usındı. (Q, 39 / 24,25)	Ala sakal onu bitirip, başka bir nağmeye geçti; ihtiyarın adını, babasının adını söyleyip mırıldanarak "Salat, selam, sabır; vecibelerinin keffareti için bu malnı <u>kabul ettiniz</u> mi?" diyerek elindeki alacalı ipi çocuk mollaya uzattı.
Astımda meyizdey <u>qatırıp alğan</u> Aqawız at, artımda can torsiğim, qorcınım bar. (Q, 70 / 30)	Altımda üzüm gibi <u>sertleşen</u> Aqawız at, arkamda mataram, heybem var.

-ip	
Azğana pişendi az künde-aq <u>bitirip aldı</u>. (Q, 35 / 37)	Biçtiğı azıcık otu kısa zamanda <u>bitirdi</u>.
Qalampir sıyrdıñ bawırınan tura berem dep, qolı qağıp ketip, sütün <u>töğip aldı</u>. (Q, 43 / 29,30)	Qalampir sıyrın yanından kalkayım diye ön bacağını çarpıp sütünü <u>döktü</u>.

<Tım bolmasa, casımızdı <u>tüzeltip</u> <u>alsaq eken</u> > dedi. (Q, 50 / 41)	“En azından yaşımızı <u>düzeltebilseymişiz.</u> ” dedi.
Bolisqa, tilmäşqa pälendey mal, dünyeye berip, bälence-tügenşeler castarın <u>kemittirip alıptı-mıs.</u> (Q, 52 / 11)	Bolısa ve tercumana çok miktarda mal mülk verip falanca filancalar yaşlarını <u>küçülttürebiliyormuş.</u>

2.2.3.9. “-p + ket-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
Özderiniñ sıyırların suwaram ğoy dep barıp edi – Qartqocanıñ ol oyı bolmadı; awıldıñ sıyırı <u>gaptap ketti.</u> (Q, 29 / 15)	Kendi sığırlarını sulayayım diye gitmişti; Qartqoca'nın düşündüğü gibi olmadı, awılın sığırı <u>toplandı.</u>
Şaruwanıñ cayı mınaday; reniş anaday bolğan soñ, <oqıymın> dep bekingen Qartqocanıñ üni öşti, tili kürmeldi, oyın tuman bastı, işi-bawrı, özegi örtelgendey bolıp, ıyığı tüşip, eñsesi <u>salbırap ketti.</u> (Q, 34 / 38)	Çalışanın yeri böyle, sitem böyle olduktan sonra “Okuyacağım.” diye zorlayan Qartqoca'nın sesi gitti, dili bağlandı, akılı bulandı, yüreği yanıp, omzu düşüp, ensesi <u>sarktı.</u>
Cazañqaydı tütün <u>gaptap ketti.</u> (Q, 89 / 5)	Ortalığı duman <u>kapladı.</u>
Canuwardıñ qulının bir awılğa aparıp, bir baydıñ qulını ölgen biyesine telip edi, onı qasqır <u>cep ketti.</u> (Q, 34 / 12)	Hayvanın qulınıni ²⁴ bir awıla gönderip bir zenginin qulınıni da ölen kısırağına emzirtmişti; onu da kurt <u>yedi.</u>

²⁴ Qulın: Atın altı aya kadar olan yavrusu.

-ip	
Cuman tek bergendey körüp, <u>quwanıp ketti</u> . (Q, 37 / 7)	Cuman, bedava vermiş gibi görüp, <u>sevindi</u> .
Cuman <u>şoşıp ketkendey</u> : <e, unıñ azayıp qaldı ma?> dedi. (Q, 36 / 18,19)	Cuman <u>çok korkmuş gibi</u> “Unun azaldı mı?” dedi.
Türine qarağan Qartqocanıñ işi muzday <u>bolıp ketti</u> . (Q, 37 / 30)	Yüzüne bakan Qartqoca’nın içi buz gibi <u>oldu</u> .
Äkey bolsa <u>marqum bolıp ketti</u> . (Q, 45 / 13)	Babam ise, <u>öldü</u> .
-Bes-altı cigit Därmender <u>quwıp ketti</u> . (Q, 56 / 42)	Beş altı yiğit, Därmen’lerin <u>peşine düştü</u> .
Ol eki attı da <u>umıtıp ketti</u> . (Q, 33 / 13)	O, iki atı da <u>unuttu</u> .

-ip	
Cası <u>ötüp ketken</u> cigitti üşköl almaydı eken. (Q, 32 / 25)	Yaşı <u>geçen</u> delikanlıyı okul almıyormuş.
Eger, zäwde cazım bolıp, <u>ölip ketse...</u> (Q, 46 / 2)	Eğer, şayet eceli gelip <u>ölürse...</u>
Bir uwaqıtta Qartqocağa közi <u>tüsip ketip</u> : - E, mınanı qayda aparasıñ? – dedi (Q, 58 / 37)	Bir ara gözü Qartqoca’ya <u>takılıp</u> : - E bunu nereye götürüyorsun? dedi.
Saptı ayağın özine berdi de, awıldıñ töte cönin surap <u>cürüp ketti</u> . (Q, 80 / 32)	Sıranın sonuna kendisi geçti, awılın kestirme yolunu sorup <u>yürüdü</u> .

Oqısa, qazaq tez <u>tüzelip ketedi.</u> (Q, 99 / 18)	Kazak okursa çabuk <u>düzelir.</u>

2.2.3.10. “-p + qoy-“ yapısındaki birleşik fiiller:

-p	
Birgebay qoşy cıyırma şaqtı sawlıqtı <u>qosaqtap qoyıp</u> ülken qara saptı ayağına bor-bor sawıp catır. (Q, 78 / 35,36)	Çoban Birgebay, yirmi kadar kuzulu koyunu <u>bağlayarak</u> , büyük kara saplı kovasına şakır şakır sağıyor.
Anda-sanda baytalına bir <u>qarap qoyıp</u> , şıbiğimen cer şuqip otır. (Q, 84 / 9,10)	Arada sırada baytalına bir <u>göz atıp</u> , çubuğuyla yeri eşeliyor.

-ip	
- Onıñız ras, meni de casım ilinbese de, bay balsınıñ ornına <u>cazıp qoyıptı.</u> (Q, 65 / 3)	-Söyledikleriniz doğru, beni de yaşım küçük olduğu halde, zengin çocuğunun yerine <u>yazmış.</u>
<Kisimin> degen sezim qapasdağı qustay carıqqa şıquwğa alasurıp, <u>talpınıp qoymadı.</u> (Q, 82 / 32)	“İnsanım” diyen his kafesteki kuş gibi aydınlığa çıkmak için çırpınıp <u>gayret göstermedi.</u>

-ip	
Qartqoca oyladı: <Yapırım-aw, Şämkeştiñ tündegisin <u>sezip qoyğan</u> bolar ma? Älde bir caqın adamı ölip, sonı esitgen bolar ma?...> Şämkeşti bilgendey bolğan coq edi. (Q, 44 / 8)	Qartqoca, “Eyvah, Şämkeş’in gece gittiğini <u>anlamış</u> olabilir mi? ya da bir yakını ölüp, onu duymuş olabilir mi?..” diye düşündü, Şämkeş’i anlayan olmamıştı.

2.2.4. -p zarf-fiil ekinin “de-“ fiiline gelerek edat yapması:

-p zarf-fiil eki ile “de-“ fiilinin oluşturduğu “dep” edatı Türkiye Türkçesinde “diye” ile karşılanması.

dep	
Özine-özi <oqıymın> <u>dep</u> sert etti. (Q, 33 / 25)	Kendi kendine “okuyacağım” <u>diye</u> yemin etti.
Eger ala saqal <beri taman kel> <u>dep</u> , oñ çağınan orın siltemese, älgı bala birtalay turatın edi. (Q, 39 / 10)	Eğer ala sakal “Buraya doğru gel.” <u>diye</u> ön taraftan yer göstermese, biraz önceki çocuk bir hayli duracaktı.
Kisi-misi köriner me eken <u>dep</u> , Qartqoca töbege şıqtı. (Q, 53 / 20)	Qartqoca biri görünür mü acaba <u>diye</u> tepeye çıktı.
Cuman qatınimen qattı urısqanda: <Qaqbasqa salıp cibereyin be?> - <u>dep</u> erkekşe kisimsip, qoqıylanatın. (Q, 26 / 18)	Cuman eşiyile kötü bir şekilde tartıştığında, “Moruğa vurayım mı?” <u>diye</u> erkek gibi kendini beğenerek yapmacık hareketler yapardı.
-Bular kim? - <u>dep</u> suradı Qartqoca. (Q, 57 / 31)	Qartqoca, “Bunlar kim?” <u>diye</u> sordu.
Tuwğalı munday at minip körmegen Qartqoca <Munday da at boladı eken-aw!> <u>dep</u> süysinip keledi. (Q, 56 / 5)	Doğduğundan beri bunun gibi ata binmeyen Qartqoca “Böyle at olur muymuş!” <u>diye</u> hayran oluyor.
Eger Kencetay kelip: <Cür, ağatay, süt iş!> <u>dep</u> şaqırmasa, Qartqoca älde qay uwaqıtta ornınan turarın – quday bilsin. (Q, 54 / 4)	Eğer Kencetay gelip : “Ağabeyciğim haydi süt iç!” <u>diye</u> çağırmasa, Qartqoca’nın daha ne zamana kadar yerinde duracağını Allah bilir.

Qartqoca är bolista awılñay, üšköl degen bar <u>dep</u> estidi, bälenseniñ, tügenşeniñ balaları sol üškölderde oqıp cür, eki-üş cılda orıs tiline suwday boladı eken, degen sözderge qulağın salatın boldı. (Q, 28 / 8)	Qartqoca her bolista ²⁵ awıl idareci, okul var <u>diye</u> duydu; falancanın filancanın çocukları o okullarda okuyor, iki üç yılda Rusçayı çok iyi öğreniyormuş gibi sözlere kulak kabarttı.
-Kinegeni bersin! - <u>dep</u> top duw etip türegeldi. (Q, 49 / 1)	Kalabalık “-Kayıt defterini versin.” <u>diye</u> gürültü ederek ayağa kalktı.
Ötip ketken nârsenin keregi ne? - <u>dep</u> Därmen cuwırda ayta qoymadı. (Q, 70 / 21)	Geçmiş olayın ne gereği (var)? <u>diye</u> Därmen hemen anlatmadı.
<Qalıñ bergen coq pa edi?> - <u>dep</u> , oylanıp otırıp tağı suradı. (Q, 30 / 23)	“Mal veren yok muydu?” <u>diye</u> sürekli düşünüp daha da sordu.
Terimizdi birew qağıp keter me eken? <u>dep</u> qoy soyğan caqqa cöneldi. (Q, 85 / 39)	Derimizi biri alıp gider mi acaba? <u>diye</u> koyun yüzülen tarafa yöneldi.
Qalağa barıp käsip etip, payda tabam <u>dep</u> üy işin aldap, Bayanğa keldi. (Q, 106 / 6)	Şehre gidip sanayi ve ziraat öğrenerek kar edeyim <u>diye</u> evdekileri kandırıp, Bayan’a geldi.
- Bu ne qağaz? – <u>dep</u> qabağın tüyip, qaray qaldı da, mes muğalimdi arqağa qağıp, saqıldap külip ciberedi. (Q, 110 / 19,20)	Bu ne kağıdı? <u>diye</u> kaşını çatıp baktı, koca muallimi arkaya iterek, katıla katıla gülüp dalga geçti.
Otız şaqırımday cerde Baybek degende qızıl buzawğa satatın astıq bar <u>dep</u> estip, Cuman bir qaptı beline baylap, soğan cöneldi. (Q, 36 / 34)	Cuman; otuz kilometrelik yerde, Baybek isminde ,kızıl buzağaya karşılık tahıl satan biri var <u>diye</u> işitip, bir çuvalı beline bağlayıp, o tarafa yöneldi.

²⁵ Bolıs: Çarlık Rusyası zamanındaki idari taksimat.

2.2.5. -p zarf-fiil ekinin “de-“ fiili ile birleşerek zarf-fiil özelliğini koruduğu yapılar:

Zarf-fiil özelliğini koruyan “dep” Türkiye Türkçesinde “diyerek veya deyip” şeklinde karşılanır.

dep	
Biraq buzawımdı dökeyletip beresiñ <u>dep</u> , eki buzawğa bir put astıq berdi. (Q, 37 / 6)	Fakat buzağamı fazlasıyla vereceksin <u>diyerek</u> , iki kızıl buzağaya karşılık 16 kilo tahıl verdi.
-Aytsın, otırayıq... tıñdayıq... – <u>dep</u> şet cağı serpilgen boldı. (Q, 47 / 18)	-Söylesin, oturalım, dinleyelim... <u>diyerek</u> kenar taraf açıldı.
Ol buzılğan adamdarğa senedi, cabıqsa, tariqsa < quday cetkizer> <u>dep</u> , cubanış qıladı. (Q, 25 / 36)	O inanıyordu, zor dudumdaki insanları üzgünse, çaresizse “Allah yetiştir” <u>diyerek</u> teselli ederdi.
Därmen cawırınan ustap <äwip> <u>dep</u> , özine taman tartıp aldı. (Q, 62 / 31)	Därmen kürek kemiğinden tutup “äwip” ²⁶ <u>diyerek</u> kendine doğru çekti.
Şaynap-şaynap, domalaқтаған қағазбен atıp, äytpese: < Mınanı qaraşı > - <u>dep</u> murınğa türtip qalıp, bolmasa mañdayın ölşep, mazaqtay beretin. (Q, 25 / 8,9,10)	Çiğneyip çiğneyip, yuvarladığı kağıtla atıp, “Buna bak” <u>diyerek</u> burnunu dürtüp, olmazsa alnını ölçüp dalga geçerlerdi.

²⁶ Äwip: bir şeyi kaldırırken söylenen söz.

2.3. -ğalı, -geli, -qalı, -keli zarf-fiil eki

Bu zarf-fiil eki de Qartqoca romanında hem tek başına hem de birləşik fiil kuruluşunda kullanılmıştır.

2.3.1. Qartqoca romanında -ğalı, -geli, -qalı, -keli zarf-fiil eki tek başına kullanıldığında Türkiye Türkçesinde -alı, -eli; -ınca, -ince, -unca, -ünce; -dan beri; -mak -mek için; -a -e kadar şeklinde karşılanmışdır.

-ğalı	
<u>Oqığalı</u> qanşa boldı? (Q, 30 / 19)	<u>Okuyalı</u> ne kadar oldu?
Şiderbay, <Retin qalay tawıp ciberdim!> degen kişişe, murtınan bir cımıyıp, <päleden > tezirek <u>qutılğalı</u> : <Qatın, tur, ayaq cuwğız, qımız quy mına kisige>, -dey bastadı. (Q, 31 / 8)	Şiderbay < usulünü nasıl buluverdim!> diyen biri gibi bıyığıyla gülümseyip beladan <u>kurtulunca</u> hemen “Kadın, dur, ayağımı yıka, kımız koy bana.” demeye başladı.
<u>Tuwğalı</u> cügen-qurıq tiymegen asawday, asaw azamattıñ moynına patşanıñ şıncır buğalığı tüşip, asawday alqınıp, dir-dir etip, et cüregi şoşıp, üreylenip turdı. (Q, 44 / 32)	<u>Doğduğundan beri</u> hiçbir şeyine dokunulmamış, asi, huysuz delikanlının boynuna padişahın zincir kemendi geçmiş, asi gibi nefes nefese kalmış, yüreği titreyip, korktu.
Bükşiyip otırıp, qurısıp qalğan belin <u>cazğalı</u> şalqaya berip edi, közi Aşşınıñ ayaq cağına qaray sığıraydı. (Q, 79 / 18)	Eğilerek dönen belini <u>düzeltemek için</u> yaslayıverdi, gözü Aşşı'nın bitişine doğru baktı.
Sol cigitterdi <u>ustağalı</u> ätiret keledi-mis. (Q, 52 / 8)	O yiğitleri <u>yakalamak için</u> bölüğe geliyormuş.

-geli	
Caman oylardan <u>serpilgeli</u> basın köterip alıp, can-caqqa qaraldı. (Q, 46 / 7,8)	Kötü düşüncelerden <u>silkinince</u> başını kaldırıp, etrafa baktı.
Bolısın <u>öltirgeli</u> barğanda, qaşıp ketipti-mis. (Q, 52 / 15)	Bolısı <u>öldürmek için</u> gittiğinde kaçıp gitmişmiş.
-Musılman qawımına <u>engizgeli</u> äkelemin, -dedi İymaqan. (Q, 58 / 39)	-Müslüman kavimine <u>katmak için</u> götürüyorum, dedi.
Qartqoca casaqqa <u>kelgeli</u> eki cumağa aynalıp baradı. (Q, 76 / 9)	Qartqoca orduya <u>geleli</u> iki hafta kadar oldu.

-qalı	
Caz <u>şıqqalı</u> qımız körgenderi col edi, şäkirtter qırılısıp qala cazdadı. (Q, 144 / 29, 30)	Yaz <u>bitene kadar</u> gördükleri kımız buydu, öğrenciler kavga edecek hale geldi.

-keli	
<Bir qap tezek toltırğanniñ da buwı boladı> degen osı-aw dep oyladı da, sütünen <u>işe ketkeli</u> : - Qorıqtıqtıñ üstine keldim. (Q, 80 / 11)	“Bir torba tezek doldurduğunun da etkisi oluyor.” diyen bu diye düşündü de, sütünden <u>ıçince</u> : - Korktuğun başına geldi.

2.3.2. -ğalı, -geli, -qalı, -keli zarf-fiil ekinin birleşik fiil oluşturması:

-ğalı	
Calğız biz emes, bir üydegi caiğız Quayın da <u>barğalı otır</u> ğoy. (Q, 53 / 5)	Yalnız biz değıl, bir evdeki tek Qusayın da <u>gidiyor</u> ya.
- Semeyde muğalimder qursı <u>aşılğalı</u> <u>catır</u> . (Q, 109 / 43)	- Semey'de mullimler kursu <u>açılıyor</u> .
Men sonda <u>barğalı turmın</u> dedi. (Q, 116 / 13)	Ben de <u>gidiyorum</u> dedi.

-geli	
Qunanın şeşip alıp, <u>mingeli catqanda</u> kelinşeginin qoynınan caña turğan ağası calañ ayağına kebis ilip, bir qolimen taqımdığın ddir qasıp, bir közün sığırayıp, <Uway, sen qayğa barasıñ?>-dep edi. (Q, 31 / 18)	Kunanını çözüp <u>bindiğinde</u> , gelininin koynundan yeni kalkan ağabeyi çıplak ayağına lastik ayakkabı giyip, bir eli ile baldırını kaşıyıp, bir gözünü kısarak bakıp “Vay, nereye gidiyorsun?” demişti.

-qalı	
Qocası bar bolsın, onıñ basın <u>awırtqalı otırğam</u> cok, äşeyin awzıma tüsip catır. (Q, 24 / 15)	Hocası var olsun, onun başını <u>ağrıtmak istemiyorum</u> öylesine dilime düşüyor .
Birdeme <u>aytqalı tur</u> edi, ar cağınan ceñgesi şığıp qaldı. (Q, 41 / 26)	Bir şeyler <u>söylüyordu</u> , öteki taraftan yengesi çıkıttı.

Ol kötergen soñ, <u>aytqalı otırğanın</u> sezip top ta iyegin köterdi. (Q, 47 / 22)	O kaldırdıktan sonra <u>konuşacağını</u> anlayıp kalabalık da çenesini kaldırdı.
Ol özi de <u>aytqalı otır eken</u> , bögelgen coq. (Q, 68 / 26)	O kendisi de <u>söylemekteymiş</u> , duraklayan yok.
- Oy, öziñ menimen <u>atısqalı turmısıñ?</u> (Q, 112 / 40)	- Oy, sen benimle <u>tartışıyor musun?</u>
- Biz de qırğa <u>qaşqalı otırmız</u> . (Q, 118 / 6)	- Biz de bozkıra <u>kaçıyoruz</u> .

-keli	
Sonı bilip alıp, <atqa mingender> öz caqındarınıñ ornına solardı <u>körsetkeli catır</u> deydi-mis. (Q, 52 / 18)	Bunu öğrenerek <ata binenler> yakınlarının yerine onları <u>gösteriyor</u> , diyormuş.
Är awıldan 5,6,7,10 şaqtı azamat <u>ketkeli catır</u> . (Q, 93 / 30)	Her awıldan 5,6,7,10 kadar delikanlı <u>gidiyor</u> .
Älde malğa süyenip künelletin qazaqtıñ дәwreni <u>ketkeli tur</u> ma? (Q, 130 / 40)	Yine de hayvancılığa dayanarak geçinip giden Kazağın devri <u>geçiyor</u> mu?

2.4. -ğanşa, -genşe, -qanşa, -kenşe zarf-fiil eki

Bu zarf-fiil eki de Qartqoca romanında tek başına kullanılmıştır. Birleşik fiil kuruluşunda kullanıldığı örnek yoktur.

- ğanşa, -genşe, -qanşa, -kenşe zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesinde -dikça, -dikçe, -dukça, -dükçe, -tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe; -a -e kadar şeklinde karşılanması:

-ğanşa	
Xat <u>tanığanşa</u> , < otaw iyesi > azamatta bolup qaldı. (Q, 25 / 21)	Okuma yazmayı <u>öğrendikçe</u> ,çadır sahibi, delikanlı oldu.
Kele catıp, kitapşasın <u>oqığanşa</u> asıqtı. (Q, 32 / 37)	Gelip kitapçığını <u>okuyana kadar</u> (okumak için) acele etti.
Eki cas castıqtıñ añgimesimen qas <u>qarayğanşa</u> catıp, awılğa qayttı. (Q, 41 / 30)	İki genç gençliğin sohbetiyle karanlık <u>çökene kadar</u> yatıp awıla döndü.
Közdi aşıp <u>cumğanşa</u> aq baltırı künge şağılısıp, carq etip, burq etkizip tastap ciberdi. (Q, 61 / 16)	Göz açıp <u>kapayıncaya kadar</u> ak baldırı güneşte parlayıp, ışıldarken aniden olup bitti.
Ädepbay sorlını küşendirip, <u>äwre qılğanşa</u> , estirlik sözdi estiyik te!desti. (Q, 68 / 19)	Ädepbay zavallıyı gücendirip <u>boşuna çaba harcıncaya kadar</u> işitilecek sözü işitelim! dediler.
- Kün kızıp, el <u>turğanşa</u> boydı alıstatıp alayıq dep oyladıq. (Q, 71 / 37)	Gün kızıp halk <u>kalkana kadar</u> onu uzaklaştıralım diye düşündük.
Közi uyqığa <u>barğanşa</u> damıl körmeydi. (Q, 107 / 32)	Uykuya <u>dalana kadar</u> rahat etmiyor.

Qazınağa <u>barğanşa</u> elde qalğanı tāwir de... (Q, 132 / 16)	Hazineye <u>gidene kadar</u> halkta kalması iyi de...

-genşe	
-Qalağa <u>cürgenşe</u> osı kitaptı bitirsem, caqsı bolar edi. (Q, 40 / 28)	Şehre <u>gidene kadar</u> bu kitabı bitirsem iyi olurdu.
Ä <u>degenşe</u> bolmadı, bir boz attı keldi de cetti. (Q, 72 / 27)	A <u>diyecek kadar</u> olmadı, bir boz atlı geldi de yetiştı.
<u>Ölgenşe</u> qıynağanıñ ne? – dedi de, mine sala cöneldi. (Q, 84 / 45)	<u>Öünceye kadar</u> niye zorluyorsun? dedi de, biner binmez gitti.
Bularğa <u>bergenşe</u> naşar kisi bizge ber, mına aşılıp otırğan borbayımızdı cabayıq. (Q, 86 / 8)	Bunlara <u>verene kadar</u> biz fakirlere ver, işte açıklarımızdı kapatalım.
<u>Cürgenşe</u> talay sumdıqtar boldı. (Q, 94 / 10)	<u>Yürüdükçe</u> çeşitli uğursuzluklar oldu.
Keybir kölikter <u>ölgenşe</u> arık, salt arbanı zorğa tartıp baradı. (Q, 127 / 6)	Bazı zayıf binek hayvanları, tek başına arabayı zar zor, <u>ölünceye</u> <u>kadar</u> çekiyor.

-qañşa	
Cartı şaqırım <u>şıqqañşa</u> cöndigip, kösile almay, quyırğın köterip, şırqıldıta berdi. (Q, 56 / 1)	Yarım kilometre <u>çıkınca</u> düzelip dört nala gitmeyip kuyruğunu kaldırıp bağırdı.

-Awılda tañ <u>atqanşa</u> otıra turayıq – ne ğıp keler eken. (Q, 57 / 1)	- Awılda şafak <u>sökene kadar</u> duralım, bakalım ne olacak.
Eldi <u>arandatqanşa</u> , özim qurban bolayın, - dep, qaşpay özi berilipti. (Q, 90 / 31)	Halkı <u>kötü duruma düşürünceye</u> <u>kadar</u> kendim kurban olayım diye kaçmayıp kendisi teslim olmuş.
- Muğalimdiki durıs söz, bosqa kiyim <u>cırtqanşa</u> , endi oqıñdar. (Q, 115 / 11)	- Muallimin sözü doğru, boşuna elbise <u>yırtana kadar</u> şimdi okusunlar.

-kenşe	
Tağı bir camanı –qawğa cırtıq, astawğa <u>cetkenşe</u> , bir-aq tostağanday suw qaladı. (Q, 29 / 31)	Daha da kötüsü, kova delik; yemliğe <u>ulaşıncaya kadar</u> bir tahta kase kadar su kalıyor.
Büytip qor etkenşe caratpasañ etti! (Q, 34 / 40)	Büyütüp çaresiz bırakana <u>kadar</u> yaratmasaydın!
- Bayladıq, bayladıq!-dep şuw ete tüsti köp; <u>süytkenşe</u> bolmadı, bolıstıñ üyinen teñsele basıp şalqaqtap on şaqtı kisi şıqtı da, topqa qaray cürdi. (Q, 47 / 3,4)	- Bağladık, bağladık! diye çok gürültü oldu; <u>böyle yapınca</u> olmadı, bolısın evinden on kadar kişi çıktı iki yana doğru sallanarak, kibirlenerek kalabalığa doğru yürüdü.
Ümit pen qater bezbenge tüsip, keyde ümit, keyde qater basıp, Äşeter awılına <u>cetkenşe</u> ceñise almadı. (Q, 91 / 38)	Teraziye konan ümit ile keder, Äteşer awılına <u>gidene kadar</u> bazen ümit bazen keder ağır basıp, yenişemedi.

2.5. -ğanda, -gende, -qanda, -kende

“-ğan, -gen, -qan, -ken sıfat-fiil ekine -da, -de bulunma hali eki getirilerek oluşturulan ve zarf-fiil fonksiyonu taşıyan “-ğanda, -gende, -qanda, -kende” eki.

Bu ek de Qartqoca romanında tek başına kullanılmış Türkiye Türkçesinde “-dığında, -diğinde, -tiğında, -tiğinde” şeklinde karşılanmıştır. Ancak seyrek olmakla beraber “-i fiilinin -ken zarf-fiil eki almış hali ile ve -ınca, -ince, -unca, -ünce” eki ile de karşılandığı olmuştur. Sadece bir örnekte ise -dıkça, -dikçe, -dukça, dükçe eki ile karşılanmıştır.

-ğanda	
Ol suğanaqtıq etip, birewdiñ düniyesin payda qılğan can emes, ol eki uday partiya <u>bolğanda</u> da baylardan at minip, aqşa alğan can emes. (Q, 25 / 30,31)	O aç gözlülük yapıp, birinin zenginliğini kendisi için kullanan biri değil, o partili <u>olduğunda</u> da zenginlerin atına binip, onlardan para alan biri değil.
Qartqoca talay <u>qıncılğanda</u> , bar ıntasımen namazdı bacayına keltirip oqıp, qudayğa calbarınıp kördi; odan qala berse, payğambardan, şadiyardan äwliye, maşayıqtardan da medet tilep kördi. (Q, 28 / 1)	Qartqoca, çok <u>üzüldüğünde</u> istekli bir şekilde namazı acele etmeden kılıp okuyup, Allah’a yalvardı; onu bıraksa, peygamberden, evliya ve şeyhlerden yardım istedi.
<u>Kempir bolğanda</u> qay cöni tüzüw, süykimdi kempir? (Q, 38 / 31)	<u>İhtiyarladığında</u> hangi hali doğru, sevimli, koca karı?
Äcemniñ <u>tilin almağanda</u> kelinşegine ursıp, keyde urıp, köndiretin edi. (Q, 45 / 29,30)	Annemin sözünü <u>dinlemediğinde</u> geline sinirlenip bazen vurarak itaat ettiriyordu.

Qanayğa bes şıqırım <u>qalğanda</u>, şetki adırdı betke ustap, casaq toqtadı, uylıqtı. (Q, 88 / 37)	Askeri birlik Qanay'a beş kilometre <u>kaldığında</u> kenardaki küçük dağı önlerine alıp durdu, toplandı.
İymaqan artına bir calt <u>qarağanda</u>, Qartqocanı körip: - Qayda cürsin? Kiylik mına cerden! dep, qağıla berdi. (Q, 65 / 22)	İymaqan birden arkasına <u>bakınca</u>, Qartqoca'yı görüp: - Nerdessin? Katıl buradan! diye çekildi.
Därmen sıqıldı erleri turğanda, Albas sıqıldı tawları, gül aňıp, masatıday qulpırğan cerleri <u>turğanda</u>, älekedey calanğan casöspirim cigitteri <u>turğanda</u>, qazaqtı eşbir caw ala almaytındar. (Q, 73 / 5,6,7)	Därmen gibi erleri <u>oldukça</u>, Albas gibi dağları, çiçekleri etrafa yayılıp ipek gibi güzelleşen yerleri <u>oldukça</u>, istekli yeni nesil genç yiğitleri <u>oldukça</u> Kazak'ı hiçbir düşman alamaz.
Qartqoca endi kettim ğoy dep can därmen <u>qarmanğanda</u>, qolına aq süyriktey tal ilindi. (Q, 74 / 34)	Qartqoca, şimdi gittim diye can havliyle <u>tutunmak için arandığında</u> eline beyaz, ipince bir dal ilişti.
Ayat <u>oqığanda</u> küyew Mağzumniñ maqamına da salıp aldı; quran <u>oqığanda</u> şarta cüginip, közin cumıp, sızılıp otıruwğı da bildi. (Q, 27 / 34,35)	Ayet <u>okuduğunda</u> damat Mağzum' un makamına da geldi; Kur'an <u>okuduğunda</u> hemen diz çöküp gözünü kapatıp, yüzüne nazlı bir ifade vererek oturmayı da öğrendi.
<Soğısqa <u>barğanda</u>, boyğa saqtap cürer me edi.> degen oy keldi Qartqocağa. (Q, 82 / 19,20)	Qartqoca'ya "Savaşa <u>gittiğinde</u>, bedeni koruyor mu acaba." düşüncesi geldi.
Qıs ortası <u>awğanda</u> awılınan bir cigit keldi. (Q, 108 / 34)	Kışın yarısı <u>geçtiğinde</u> awılından bir yiğit geldi.

Bastarı tūyisip, anda-sanda can-caqqa bir qarap, sıbırlasqanına <u>qarağanda</u> bir qupiya, qawipti nārseni söz qılğan tārızdi. (Q, 83 / 10)	Başları birbirine deyerek, arada sırada etrafa bakıp, fısıldaştığına <u>bakınca</u> , bir sır tehlikeli bir şeyden söz etmiş gibi.
Söytip <u>turğanda</u> Qartqocanıñ baytalı da keldi. (Q, 65 / 11)	Böyle <u>dururken</u> Qartqoca'nın baytalı da geldi.
Olarğa <u>qarağanda</u> , Qartqocanıñ carası oynışiq tārızdi. (Q, 98 / 14)	Onlara <u>bakınca</u> Qartqoca'nın yarası oyuncak gibiydi.
Sen <u>oqıqanda</u> , üydegi şaruwañdı kim yqsatıp otıradı? (Q, 109 / 12)	Sen <u>okurken</u> evdeki işini kim yapıyor?
- Bu <u>gulağanda</u> , caqsı bola ma? tağı coğıs boladı. (Q, 135 / 22)	- Bu <u>yıkılınca</u> iyi mi olacak? Yine savaş olacak.
Ombığa <u>caqındağanda</u> Qartqoca qatınmen söylesti. (Q, 137 / 29)	Qartqoca, Ombı'ya <u>yaklaşınca</u> kadınla konuştu.
Köp adasıp <u>sandalğanda</u> , közine bir nerse elestegendey boldı. (Q, 139 / 6)	Çok şaşırıp <u>boşuna dolaşırken</u> gözüne hayal meyal bir şey görünür gibi oldu.
Sonı <u>oylap turğanda</u> , nöserli qara bulttay coğarığı caqtan tawday bir señ şığa keldi. (Q, 74 / 28)	Bunu <u>düşünürken</u> , sağanak yağışlı kara bulut gibi yukarı taraftan dağ gibi bir buz çıka geldi.
- Sen ne ğıp tursıñ? –dep bir şäkirt Qartqocanı qolınan <u>tartıp qalğanda</u> , oyanıp ketti. (Q, 76 / 4)	- Sen ne yapıyorsun? diyerek bir şäkirt Qartqoca'yı kolundan <u>çekince</u> uyandı.

Basımızğa <u>tuwıp otırğanda</u> , baylar balasın alıp qalıp catqanda, olarğa nesine canımız aşıydı. (Q, 78 / 8,9)	Başımıza gün <u>doğuyorken</u> , zenginler çocuklarını alıp yatarken, onlar için neden üzülüyoruz.
Moldalar sadakanıñ şarapatın <u>söylep otırğanda</u> , topqa taman bir quşaq teri köterip, bir bala keldi. (Q, 85 / 29)	Mollalar sadakanın iyiliğini <u>anlatırken</u> , gruba doğru bir çocuk bir kucak deri kaldırarak geldi.
Qoca terisin sanay <u>bastağanda</u> , Qusqımbay molda da şıdap otıra almadı. (Q, 85 / 37)	Hoca derisini <u>saymaya başlayınca</u> Qusqımbay molla da dayanamadı.

-gende	
Qayta ondaydı <u>estigende</u> : < Bew, osı bayğustıñ tiliniñ camanı –ay!> -dep, tıdırınıp caratpaytın edi. (Q, 26 / 10)	Tekrar aynı şeyleri <u>işittiğinde</u> “Ah, o bahtsızın dili kötü” diyerek yüzünü buruşturup beğenmiyordu.
<Äkeñniñ ölgenin casırasıñ, <u>kömgende</u> qaytesıñ> degendey, coqşılıq aytqızbay qoymadı. (Q, 36 / 21)	“Babanın öldüğünü saklıyorsun, <u>gömdüğünde</u> ne yapacaksın?” demek gibi, yoksulluk söyletti.
-Tünewgiden beri qayda cürgen? – <u>degende</u> , sen ne cawap berdiñ? (Q, 41 / 13)	“Birkaç günden beri nerdeydin?” <u>dediğinde</u> ,sen ne cevap verdin?
Cünisten caña xat tanıp üşkölge baram dep <u>cürgende</u> , munday küyge uşıradım-aw! (Q, 45 / 34)	Cünis'ten yeni yazı öğrenip, okula gideyim diye <u>çalışırken</u> böyle bir felakete uğradım.
Mınanı <u>körgende</u> awıldı Qartqoca da umıttı. (Q, 59 / 30)	Burayı <u>gördüğünde</u> Qartqoca da awılı unuttu.

Endi <u>cürgende</u> Köşen eki berip, üç alıp, biyge şıqtı. (Q, 60 / 34)	Yine <u>devam edince</u> Köşen iki verip üç alıp mat etti.
Maylı işekti <u>körgende</u> Qartqocanıñ awzınan suwı aqtı. (Q, 63 / 29,30)	Yağlı işkembeyi <u>görünce</u> Qartqoca'nın ağızının suyu aktı.
Eseqqırğan nayza boyı <u>köterilgende</u> , eki ekiden tizilgen elüw şaqtı attılar tawdı bökterlep, Qanay molasına qaray quladı. (Q, 87 / 25)	Jubiter mızrak boyu <u>yükseldiğinde</u> , ikişer ikişer dizilen elliye yakın atlı dağı geçmeye çalışıp, Qanay mezarına doğru yöneldi.
Azıraq bas asawlığı bar eken, <u>äreñ degende</u> cügendep alıp, şawcaydan ustap, cetekley cöneldi. (Q, 54 / 37)	Biraz asılığı varmış, <u>zorladığında</u> dizginleyip, dizginle gemin birleştiği noktadan tutup yedeğine aldı.
<u>Cüzgende</u> Bâtişti körgen adam ne periniñ qızı, ne aqquw dep biler edi. (Q, 72 / 9)	Bâtiş'i <u>yüzerken</u> gören kişi, ya perinin kızı ya da quğu kuşu derdi.
Orıstıñ tirelip turğan kitapxanasın, kitap dükenderin <u>körgende</u> , baylardıñ tabağına telmirgen esikteki malayday eki közi telmirip, aram astay körinip, awız tiye almadı. (Q, 135 / 38)	Rusun yükselmekte olan kütüphanesini, kitap dükkanlarını <u>görünce</u> , zenginlerin tabağına gözünü diken kapıdaki uşak gibi iki gözünü dikip (bunları) yasak yemek gibi görüp, ağızını süremedi.
Aldıñğı cılı caña <u>oylanıp cürgende</u> , äkem onday bolıp edi. (Q, 45 / 35)	Geçen yılı tekrar <u>düşündüğümde</u> , babam da böyle olmuştu.
<Tımağımıñ qulağın men de cımırsam, qayter eken.> dep, caña <u>oylana bergende</u> , bası boy bermey. (Q, 55 / 38)	"Kalpağımın kolunu ben de katlasam." diye <u>düşündüğünde</u> , akılı kabul etmiyor.

Endi qutıldım ğoy dep, qara <u>üze bergende</u> , qarsı aldımnan bir carlawıt kiyliġer me? (Q, 72 / 33)	Şimdi kurtuldum diye, gözle görünmeyecek kadar <u>uzaklaştığımda</u> karşıma bir uçurum çıkmasın mı?
Tayana <u>bergende</u> köringen burqırağan, ularqan qalın tütin awılın ört qamap catır ma degizgendey edi. (Q, 85 / 15)	<u>Yaklaştığında</u> gördüğü duman çıkan, çoğalan büyük ateş, “Awılı yangın mı sarıyor?” dedirtir gibiydi.
<u>Ayaqtap kelgende</u> bölünüwge kisi şıkpadı, birine-biri qara tartıp, ne de bolsa birge körüwge bel bayladı. (Q, 88 / 29)	<u>Ayaklandığında</u> kimse bölünmedi, birbirine kenetlenip ne olursa olsun birlikte görmeye karar verdi.
Qazaq böliminen qağaz alıp, qayta izdenip <u>cürgende</u> , Kereküwden Qasen de kelip qaldı. (Q, 125 / 24)	Kazak kısmından kağıt alıp, tekrar incelerken Kereküw'den Qasen de geldi.
Endi bir 20-30 qadam asuwğa <u>örmeley bergende</u> , Qartqoca: <Alla!> dep atınan uşıp tüsti. (Q, 92 / 41)	Şimdi 20-30 adım aşmak için <u>tırmandığında</u> Qartqoca “Allah!” deyip atından fırlayıp düştü.

-qanda	
Cuman qatınımen qattı <u>urısqanda</u> : <Qaqbasqa salıp cibereyin be?> -dep erkekşe kisimsip, qoqıylanatın. (Q, 26 / 17)	Cuman eşiyle kötü bir şekilde <u>tartıştığında</u> , “Moruğa vurayım mı?” diye erkek gibi kendini beğenerek yapmacık hareketler yapardı.
Naşalniktiñ aldında awzı-awzına cuqpay <u>suwdıratqanda</u> , kisiler tañ qalmawşı ma edi?! (Q, 28 / 16)	Naşalnik'in önünde söylediklerine dikkat etmeden <u>boşboğazlık ettiğinde</u> ordakiler hayret etmemiş miydi?

Därmen küreske <u>şıqqanda</u> , taqımın qıspağan, cüregi selt etpegen, boyı şımırılamağan can bolğan coq şıǵar. (Q, 62 / 12)	Därmen güreşe <u>çıktığında</u> , bacağını kısımayan, yüreği çarpmayan, vücudu ürpermeyen kimse yoktur.
Gezet oğan <u>cabıqqanda</u> – cubanış, erikkende ermek, oñaşada coldas tärizdi boldı. (Q, 108 / 31,32)	Gazete ona; <u>üzüldüğünde</u> teselli, canı sıkıldığında meşgale, yalnızlıkta arkadaş gibi oldu.
Şämkeş qayta <u>kelip catqanda</u> , aqsaqal men bäybişe qorıldap uyıqtap catqan. (Q, 44 / 11)	Şämkeş geri <u>geldiğinde</u> ihtiyar ile büyük hanım horlayarak uyuyordu.
Qaytip el-curt bolamız?.. <u>dep kele catqanda</u> , manağı sarı ala qamşılı qara sur cigit uşıp türegeldi. (Q, 47 / 42)	“Dönüp, ülke halk olacağız.” <u>dediği sırada</u> az önceki sarı ala kamçılı esmer yiğit, yerinden doğruldu.
Cigitter nasıbayğa <u>talasıp catqanda</u> , Qartqoca küres caqqa ketti. (Q, 61 / 1,2)	Yiğitler nasıbay ²⁷ için <u>boğuştuğu sırada</u> Qartqoca güreş tarafına gitti.
<Caqsılardıñ> mäclisi sonday <ülgili> sözben <u>duwıldap catqanda</u> , Qartqoca murnın qos-qosımen tartıp, terşip otr edi. (Q, 82 / 24)	İleri gelenlerin meclisi böyle örnekli sözle <u>hararetlenirken</u> Qartqoca burnunu çiftler çiftler çekip titriyordu..

-kende	
- Qaysıñ <u>ketkende</u> keneled deysiñ? (Q, 53 / 1)	Hangimiz <u>gittiğinde</u> rahat olursun?
Patşa <u>tüskende</u> , kim biylemek? (Q, 100 / 3)	Padişah <u>inince</u> kim hükmedecek?

²⁷ Nasıbay: Dilin altına konulmak için hazırlanmış, kötü kokulu keyif verici madde.

Öñkey qılqan keskendey qırşın castı <u>äketkende</u>, bala-şağa, şal-kempir nege tulğa boladı? (Q, 44 / 36,37)	Hep yapraksız ağacı kesmek gibi yetişmekte olan genci <u>götürdüğünde</u>, çoluk çocuk, yaşlı erkek ve kadınlar neye dayanacak?
Qımızdan keyin el adamları üyir-üyir bolıp, oñaşa sözge <u>kiriskende</u>, Qartqoca qayda bararın bilmey, sandalıp qonaq üydiñ qasına keldi. (Q, 83 / 34)	Qımızdan sonra memleket adamları küme küme olup böyle konuşmaya <u>başlayınca</u>, Qartqoca nereye gittiğini bilmeden, başıboş dolaşıp misafir odasının yanına geldi.
Gezet oğan cabıqqanda – cubanış, <u>erikkende</u> ermek, oñaşada coldas tärizdi boldı. (Q, 108 / 31,32)	Gazete ona; üzöldüğünde teselli, <u>canı sıkıldığında</u> meşgale, yalnızlıkta arkadaş gibi oldu.

2.6. -arda, -erde

“-ar, -er, sıfat-fiil ekine -da, -de bulunma hali eki getirilerek oluşturulan ve zarf-fiil fonksiyonu taşıyan “-arda, -erde” eki Türkiye Türkçesinde -i fiilinin -ken zarf-fiil eki almış şekli ile karşılanır.

Bu ek Qartqoca romanında birleşik fiil kuruluşunda kullanılmamıştır.

-arda	
Kursta körgeni bar ğoy: sabaq <u>bastarda</u> Qaraşolaq azamattarınan ökil şaqırıp, äweli özi şeşendik qurıp artınan ökilderge quttıqtaw söz berdi. (Q, 115 / 8)	Kursta gördüğü var ya: ders <u>başlarken</u> Qaraşolaq delikanlılarından temsilci çağırıp, önce kendisi konuşup ardından temsilcilere kutlama sözü verdi.
<u>Ayrılar</u>da älgı şäkirt Qartqocağa bir kişkene kitapşa berdi. (Q, 32 / 29)	Biraz önceki şäkirt <u>ayrılırken</u> Qartqoca'ya küçük bir kitapçık verdi.
Künde sıyrığa <u>bararda</u> sol maydan eritip: <Cürekteriñ üzilip keter>,-dep ekewine eki qasıq may urttatıp cürdi. (Q, 36 / 10)	Her gün sığıra <u>giderken</u> o yağdan eritip “Yürekleriniz kopuyor.” diye ikisine iki kaşık yağ yudumlattırıyordu.
Talay canı küyip zarıqqanda, Andrey, Qasen, Polidub sıqıldı adamlar uşırıp, köz casın iygeni, äcesiniñ ayan bergeni, tönkeris <u>bolarda</u>, cengesin <u>alarda</u>, aqşasının <u>ayrılarda</u> tüs körgeni äli de şeşüwsiz. (Q, 142 / 30)	Bir çok (defa) canı yanıp sıkıntı çektiği sırada, Andrey, Qasen, Polidub gibi insanlara rastlayıp, göz yaşını silmesi; annesinin bilgi vermesi; devrim <u>olurken</u>, yengesini aldığıında, parasını <u>verirken</u> düş görmesi hâlâ çözümsüz.
Mana narttay Niğman küreske <u>şığarda</u> qanın işine tartıp, sup-sur boldı. (Q, 61 / 37)	Biraz önce geyikle çekilen kızak gibi olan Niğman, güreşe <u>çıkarken</u> kanını içine çekip bomboz oldu.

-erde	
<u>Kelerde</u> <Samar>, <Mäkärçi>, <Mäskew>, <Petrbor> degen qalalardıñ atın esitip, anadaydan qarasın körgeñi bolmasa, küzetşi soldat qamağan qoyday şaşaw şıǵarmay aydap kelip edi. (Q, 96 / 43)	<u>Gelirken</u> Samar, Mäkärçi, Mäskew, Petrbor şehirlerinin isimlerini duyup, uzaktan bakışını görmese, gözcü asker ahıra kapatılan koyun gibi ayrılarak çıkarmayıp önüne katıp gelmişti.
Erteñinde Cuman <u>cüerde</u>, raqımı tüsken kisi bolıp, özimiz işüwge alıp qalğan azıraq astıq bar edi. (Q, 37 / 2)	Ertesi gün Cuman <u>giderken</u> merhametli biri olup, bizim için aldıǵı azıcık tahıl vardı.
Onıñ üstine <u>kelerde</u> ter qatıp, boyın suwıq ustay , tula boyı siresip, tanawı tars bitip, bası zeñip kele catır edi. (Q, 37 / 13)	Onun üstüne, <u>gelirken</u> ter döküp, bedenine soǵuk vurarak bütün vücudu donmuş, genzi büsbütün bitmiş halde başı dönüp duruyordu.

2.7. -may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey

-ma,-me, -ba, -be, -pa, -pe isimden fiil yapma eki ile -y zarf-fiil ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Türkiye Türkçesinde -madan, -meden ekleri ile karşılanır. Qartqoca romanında birleşik fiil kuruluşunda yer almamış, tek başına kullanılmıştır.

-may	
Qartqoca : <Lawğa baramın.>,-dedi de aldı-artına <u>qaramay</u> , qunanniñ quyriğın sıypañdatıp, cönele berdi. (Q, 31 / 22)	Qartqoca “Yolcu götürreceğim.” dedi, arkasına <u>bakmadan</u> kunanının kuyruğunu okşayıp yola koyuldu.
-Oğan kız <u>tabılmay</u> cürgen coq, seni özine teñ körip, kâdir biledi dep aytıp otırğan şığar dedim. (Q, 41 / 21)	-O zaman kız <u>bulmadan</u> gitmek yok, “Seni kendisine denk görüp, kıymet bilir diyen çıkar.” dedim.
Molda basımen dayaşı bolğanına qorlansa da, sırtına <u>şığarmay</u> , şıdap cür. (Q, 42 / 3)	Molla olmasına rağmen garson olduğuna üzülse de üzerine <u>almadan</u> dayanıyor.
Cigitterdi 15 künnen <u>qaldırmay</u> cönelteydi degen carlıq şıqtı. (Q, 91 / 18)	Yiğitleri 15 güne <u>kalmadan</u> gönderecek karar çıktı.
Bir çağınan qazaqtan şıqqan caqsılar eldiñ qamın <u>oylamay</u> , şenge, şekpenge mastanıp, eldi qanap, para cep, cawızdıqqa salınğanına kektendi. (Q, 69 / 4)	Bir taraftan Kazakların (arasından) çıkan ileri gelenler halkın üzüntüsünü <u>düşünmeden</u> ünvan, cepken için nankörleşip, halkı sömürüp, para yiyip zalimliğe daldığı için kinlendi.
Bordiñ kelüwinw <u>qaramay</u> Qartqoca sabaq bastadı. (Q, 115 / 7)	Qartqoca, tebeşirin gelmesini <u>beklemeden</u> derse başladı.

Tördegiler körip qoydı ma degendey Qartqoca qalbalıqtap, qızarañdap, köp <u>uzamay</u> caman tımaqtardıñ qasına otıra ketti. (Q, 81 / 22)	Baş köşedekiler gördü mü diye Qartqoca şaşırıp kızarak çok <u>geçmeden</u> kötü kalpaklıların yanına oturdu.
Qılañ mingen bir cigit öler-tirilerine <u>qaramay</u> bastırıp cür, cıqı qurqarmaydı. (Q, 54 / 31)	Binen açıkgöz bir yiğit ölüsüne dirisine <u>bakmadan</u> hızlanıyor, at bırakmıyor.
Qazekeñ <u>cıbırlamay</u> tura ma, birew Därmendi körsete qoysa kerek. (Q, 126 / 20)	Kazağın <u>kıyırdamadan</u> duruyor mu, biri Därmen'i gözlüyor olmalı.
Cıyırma-otız qadamnan artıq <u>cüre almay</u> , bir dem alatın edi, (Q, 37 / 26)	Yirmi otuz adımdan fazla <u>yürüyemeden</u> dinleniyordu.
Üş-tört cigit: <Ay-oy> dep dawıstap, cıqını tas qılıp <u>şaşaw şıǵarmay</u> iyirmelep cür. (Q, 54 / 34)	Üç dört yiğit: "Ay, oy" diye ses çıkartarak, atını taşlaştırarak, <u>kendi bildiğine bırakmadan</u> sürüyor.
Nıǵmanıñ tegewrini qatañ tiydi bilem, qıymıl <u>qıla almay</u> , boyun qaşıra berdi. (Q, 61 / 43)	Nıǵman'ın gücünü sert hissetti biliyorum, hareket <u>edemeden</u> vücudu kırırdadı.

-mey	
<Kidirmey-aq, Qartqoca, sen qunanıña minip, bu kisige er dağı, Baldekeñ awlına durıstap aparıp sal>-dedi. (Q, 31 / 1)	"Qartqoca , sen <u>oyalanmadan</u> atına binip ona yetiş de Baldekeñ awlına sağsalim ulaştır." dedi.
Qol-ayağı cerge <u>tiymey</u> , qutındap cür. (Q, 31 / 18)	Eli ayağı yere <u>değmeden</u> , hızlı hareket etti.

Tek qolına <u>tiymey</u> qor bolıp cürgensiñ ğoy. (Q, 40 / 31)	Bir eline <u>değmeden</u> zavallı durumda yaşıyorsun ya.
Tayqalaqtar qay cağına qosıların <u>bilmey</u> , eki caqqa kezek cürrip, eki toptıñ arasın cuwırda ciktetpei. (Q, 88 / 13)	Cesaret edemeyenler ne tarafa gideceklerini <u>bilmeden</u> iki tarafa sırayla yürüyüp iki grubun arasını böldürmedi.
<El qulağı elüw>, <u>estimey</u> tura ma? (Q, 72 / 40)	"Halkın elli kulağı var." <u>işitmeden</u> durur mu?
Köp <u>kidirmey</u> , şapanın bürkenip, esikti eptep cawıp, Şämkeş te şıqtı. (Q, 42 / 33)	Çok <u>geçmeden</u> kaftanına bürünüp yavaşça kapıyı kapatarak Şämkeş de çıktı.
Cuman aşuwanğansıp, cayımen otırıp: <Sen bir tayaq <u>cemey</u> basılmazsıñ> degende, qatını keketip: <İyâ, şirkin-ay, meni törkinime aparıp tastaytın şığarsın> devşi edi. (Q, 26 / 23)	Cuman sinirlenip yavaşça oturarak "Sen dayak <u>yemeden</u> rahatlamazsın." dediğinde, karısı alay ederek "Evet, ya beni akrabalarıma götürüp bırakırsın." derdi.

-bay	
Qartqoca <u>oylanbay</u> -aq : <Caraydı ğoy>, dedi, öytkeni oñaşa söylesüwge qumar edi, qunanıñ qıynalatını oyına da kelgen coq. (Q, 31 / 4)	Qartqoca hiç <u>düşünmeden</u> "Tamam." dedi, çünkü onunla yalnız söyleşmek istiyordu, qunanın eziyet çekeceği de aklına gelmedi.

-bey	
Sıyr iyt <u>süyenbey</u> cüre me? (Q, 103 / 12)	Sığır, köpek <u>bulaşmadan</u> yürür mü?

Qartqoca <u>üzbey</u> gazet oqıydı. (Q, 135 / 10)	Qartqoca <u>durmadan</u> gazete okuyor.

-pay	
-Ol iyt <u>cılatpay</u> mal berüwşi me edi? (Q, 57 / 40)	-O alçak <u>zorlamadan</u> mal verir miydi?
Naşalniktiñ aldında awzı-awzına <u>cuqpay</u> suwdıratqanda, kisiler tañ qalmawşı ma edi?! (Q, 28 / 15)	Naşalnik'in önünde söylediklerine <u>dikkat etmeden</u> boşboğazlık ettiğinde ordakiler hayret etmemiş miydi?
Qalağa da bardı; <u>qorıqpay</u> köp orıstıñ arasında da cürdi. (Q, 29 / 3)	Şehre de gitti; <u>korkmadan</u> Rusların arasında yaşadı.
Ol kitaptı <u>cappay</u> , oylanıp, basın şayqap, tañdayın qağıp biraz catti. (Q, 33 / 17)	Kitabı <u>kapatmadan</u> düşünüp hayretle başını sallayarak biraz yattı.
Älde kim bileği, sodan beri şır <u>cuqpay</u> , iyneliktey qatıp ol ketti. (Q, 34 / 15)	Bazıları bilir; o zamandan beri -hastalık <u>bulaşmadan</u> - o, iynelik ²⁸ gibi hareketsiz kaldı.
<u>Colıqpay</u> ketüwge tağı bolmaydı. (Q, 84 / 11)	<u>Görüşmeden</u> gitmek de olmuyor.

-pey	
Sıyr malı birin-biri iytermelemey, kiymelemey, <u>müyizdespey</u> , astawdı qulatpay qay cöndi suw işken. (Q, 29 / 16,17)	Sığırlar birbirini itelemey, sırayı bozmadan, <u>boynuzlaşmadan</u> , yemliğı devirmeden ne zaman su içmiş.

²⁸ İynelik: İnce uzun uçan haşarat. Kızböceğı.

3. BÖLÜM

QARTQOCA ROMANINDA GEÇEN ZARF-FİİL FONKSİYONUNDAKİ YAPILAR

3.1.-ğan (-gen, -qan, -ken) sayın²⁹

-ğan, -gen, -qan, -ken sıfat-fiil eki ile “sayın” kelimesinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapı zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiştir. Türkiye Türkçesinde -dikça, -dikçe, -dukça, -dükçe, tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe eki ile karşılanır.

-ğan sayın	
<u>Oqığan sayın</u> acarlandı, bet-awızı balbırap, iyegin sozıp, közin qadap, qağazdı cep qoyatın tärizdi... (Q, 33 / 15)	<u>Okudukça</u> heyecanlandı, yüzü parlayıp, gerinerek, gözünü dikip kağıdı yiyecek gibi...
Saňıradı, küñgirledi, <u>ayğaylağan sayın</u> Därmenniñ alqımı kewip, küreleri bilewdey bolıp, ter burşaqta domaladı. (Q, 68 / 35)	Yüksek ses çıkardı, gümbürdedi, <u>bağırđıkça</u> Därmen'in boğazı zorlanıp, esasları öğreniyormuş gibi olup, teri dolu gibi yuvarlandı.
Därmendi de qızdırdı, ekilendirdi, <u>salğan sayın</u> onıñ asqarday asqaq, Arqaday baytaq, tulparday celdi, alıptay erkin aşçı ayğayı aspanğa qulaş sermedi, taw da, say da, bulaq ta tal da Därmenge ün qostı. (Q, 68 / 32)	Därmen'i de heyecanlandırdı, hararetlendirdi, <u>söyledikçe</u> onun zirve gibi yüksek, Arqa gibi büyük, hızlı koşan at gibi rüzgarlı, yiğit gibi kuvvetli etkili sesi gök yüzüne ulaştı, dağ da, ova da, pınar da, ağaç da Därmen'e katıldı.
<u>Tayanğan sayın</u> şalğınnan bası qıtıyıp, şaşı qarawıtıp körine bastadı. (Q, 70 / 43)	<u>Yaklaşıkça</u> çayırdan başı azıcık görünüp saçı netleşmeye başladı.

²⁹ Sayın: “Her” manasına gelir. Edat görevinde kullanılır.

<u>Oylağan sayın</u> Andreydiñ sözleri esine tüsedı. (Q, 105 / 37)	<u>Düşündükçe</u> Andrey'in sözleri aklına geliyor.
Qartqoca <u>qamşılağan sayın</u> , baytalı kötiñ qıyqañ etkizip, quyrıgın sıypañ etkizip, atqa bara catqanda köldeneñnen közi tüsken coldastarı: <Mına bayğusqa bir cöni tüzüw at tawıp beretin ğoy> degen boladı. (Q, 76 / 18)	Qartqoca <u>kamçıladiqça</u> baytalı aksine inat edip, kuyruğunu sallayıp, ata doğru giderken açıqta gözü çarpan arkadaşlarının "Bu zavallıya bir şekilde at bulalım." dediği oluyor.

-gen sayın	
Er cetip, <u>es bilgen sayın</u> , Qartqoca ömirde talay ädilsizdikterdi köre beredi. (Q, 26 / 29)	Qartqoca, yetişip <u>akıllandıqça</u> hayattaki çeşitli adaletsizlikleri görüyor.
<u>Celgen sayın</u> , canı kiredi. (Q, 56 / 6)	<u>Atla gittikçe</u> , heyecanlanıyor.
<u>Cürgen sayın</u> – dıbıs anığıraq. (Q, 75 / 17)	<u>Yürüdükçe</u> ses daha keskin.

-qan sayın	
<u>Aytqan sayın</u> Qartqocanıñ közi bacırayıp awzın aşıp, awzın suwı ağıp tıñdap keledi. (Q, 32 / 4)	<u>Anlattıqça</u> Qartqoca gözü irileşip, ağızını açarak, imrenerek dinliyordu.
Şämkeş ayağın <u>basqan sayın</u> , Qartqocanıñ canı kiredi. (Q, 43 / 3)	Şämkeş ayağını <u>bastıqça</u> Qartqoca heyecanlandı.
Kün <u>asqan sayın</u> Qartqoca casaqtıñ qalıptı bir azamatı boldı. (Q, 76 / 5)	Gün <u>geçtikçe</u> Qartqoca birliğin göze çarpan yiğidi oldu.

<u>Basqan sayın</u> eldiñ lebi esedi. (Q, 101 / 45)	<u>Adım attıkça</u> memleketin hafif rüzgarı esiyor.
Kölikten ter <u>şıqqan sayın</u> , bir eli kemiydi. (Q, 136 / 24)	Binek hayvanı <u>terledikçe</u> , bir parmak kadar eksiliyordu.

3.2. -ğan (-gen, -qan, -ken) kezde³⁰

-ğan (-gen, -qan, -ken) eki ile “kezde” kelimesinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan yapı zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiştir.

Türkiye Türkçesinde “-dığında, -diğinde, -duğunda, -düğünde, -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tüğünde ” şeklinde karşılır. Ancak seyrek olmakla beraber “-i fiilinin -ken zarf-fiil eki almış şekli ile ve -ınca, -ince, -unca, -ünce” eki ile de karşılandığı olmuştur.

-ğan kezde	
Tayaqtı cep-cep, suwsını <u>qanğan</u> <u>kezde</u> , şeginisip, kicinisüwge, dawlasuwğa aynaldı. (Q, 77 / 24,25)	Dayağı yiyip yiyip susuzluğu <u>kanınca</u> geri çekilip öfkelenmeye, tartışmaya başladı.
Tobılğı güldenip, toğay casarıp, orman iñ-ciñ bop, mal-can tirañdap, kökke, aqqa toyıp, <u>qarıq bolğan</u> <u>kezde</u> , Qartqoca Gülsimin qasına alıp, paraxodqa mindi. (Q, 143 / 33, 34)	Kızılıcak ağacı çiçeklenip, orman canlanırken, çoluk çocuk şen şakrak olup, yeşile beyaza doyup <u>gömülürken</u> Qartkoca, Gülsim’ini yanına alıp vapura bindi.
Calın <u>şalqığan kezde</u> , kitaptı coğarı köterip Därmen türegeldi. (Q, 51 / 14)	Därmen, alev <u>şiddetlendiğinde</u> kitabı yukarı kaldırıp ayağa kalktı.

³⁰ Kez: Zaman, süre, vakit. Kezde: Kez kelimesinin bulunma hali eki almış şekli.

Şäkiman <u>cıǵılğan kezde</u> -aq, özi qızıǵıp otırğan Därmen kerbez kiyimin culıp tastap, belbewin şort baylap, özi de türegeldi. (Q, 62 / 5)	Şäkiman <u>yıkılınca</u> (buna) kızan Därmen süslü kıyafetini söküp kemerini sıkı sıkı bağlayıp ayağa kalktı.
Manaǵı amandasqan caman tımaq şal ayaqşısı bir <u>oralğan kezde</u> : - Mına bala qur otır, -dep Qartqocanı nusqadı. (Q, 82 / 40)	Biraz önceki hal hatır soran kötü kalpaklı ihtiyar uşak <u>geri döndüğünde</u> : - Bu çocuk (bir şeyler) kuruyor, diye Qartqoca'yı işaret etti.
Qızuw basılğan kezde, astında qarager atı bar Därmen keldi. (Q, 77 / 27)	Sıcaklık <u>arttığında</u> altında koyu kahverengi atıyla Därmen geldi.
Boztorǵay şırıldap, tañ <u>ala köben bolğan kezde</u> , moladaǵı caw dübi salıp, Alabastıñ ıyıǵınan üş attı kisini kördi. (Q, 87 / 28)	Boztorǵay ³¹ cıvıdayıp şafak <u>yavaş yavaş sökerken</u> , mezardaki düşman, dipçiǵi yerleştirep Alabas'ın omzundan uç atlı kişi gördü.
Cawın <u>sayabırılağan kezde</u> : -Bügin qudaydıñ urğan küni ğoy, tarǵıl qunacındı alıp ketti, - dedi Tuñǵışbay. (Q, 90 / 11)	Yağmur <u>durduğunda</u> Tuñǵışbay: - Bu gün Allah'ın vurduğu gün, çilli yüz kunacını ³² götürdü, dedi.
Aqtar ötip <u>sayabırılağan kezde</u> , Qartqoca el awzınan osınday sözderdi esitip cürdi. (Q, 121 / 10)	Aklar geçip <u>durulduğunda</u> Qartqoca halk aǵzından bunun gibi sözleri duyuyordu.
Qazaqtıñ başına zobalañ <u>tuwğan kezde</u> , <Semey ne bolıp qaldı? Azamattar ne küyge uşırdı> degen suraw Qartqocanıñ oynan ketpey cürdi. (Q, 121 / 12)	Kazaǵın başına <u>musibet inerken</u> "Semey ne oldu? Vatandaşlar ne için felakete uğradı?" sorusu Qartqoca'nın aklından çıkmıyordu.

³¹ Boztorǵay: Bir cins küçük kuş. Çalıkuşu.

³² Qunacın: Sığır ve atın üç yaşına bastığı çaǵı.

<u>Lawlağan kezde</u> ortasına altı-ceti tastı tastay berdi. (Q, 79 / 16)	<u>Ateş alevlendiğinde</u> ortasına altı yedi taşı bırakıverdi.

-gen kezde	
Bir küni keşke köce <u>işip bola bergen kezde</u> , âcesi otırıp: <Bul köceniñ özi de tabılmay, közimizdi ağartpasa neğısın>,-dedi. (Q, 36 / 16)	Bir gün akşam çorba <u>ıctığı sırada</u> , annesi oturup: “Bu çorba da bulunmuyor, o da olmazsa ne yaparsın?” dedi.
Qartqoca topqa <u>kelgen kezde</u> , kürestin qızğan uwağı edi. (Q, 61 / 3,4)	Qartqoca topluluğa <u>geldiğinde</u> güreş hararetlenmişti.
Ay seskelikke <u>kelgen kezde</u> , bozbalalar qısır eñgimege kiristi. (Q, 69 / 35)	Ay kuşluk vaktine <u>geldiğinde</u> delikanlılar boş söze daldı.
Qartqoca <u>kelgen kezde</u> <caqsılar> qocanıñ awzına qarap otır eken. (Q, 81 / 35)	Qartqoca <u>geldiğinde</u> ileri gelenler hocanın ağızına bakmaktaymış.

-ken kezde	
Cigitter <u>tüsken kezde</u> vokzaldıñ aldına cıynap cürgen birewlerdi kördi. (Q, 101 / 7)	Yiğitler <u>inerken</u> istasyonun önüne toplanmakta olan birilerini gördü.

-qan kezde	
Sıyırlar qarqının <u>basqan kezde</u> , Qartqoca bitegene tınıstap, oñ caqqa qaradı. (Q, 29 / 40)	Qartqoca sıyırları güçlükle <u>durdurduğunda</u> biraz nefes alıp ön tarafa baktı.

Küzge taman Qartqoca kurs bitirip, muğalim boluwğa elge <u>şıqqalı catqan kezde</u>, <balşebekter> kelip miting casap catır, zemstvoğa qarısı körinedi, qazaq azamattarı qosılıp catır degen xabardı estidi. (Q, 113 / 9)	Sonbahara doğru Qartqoca kursu bitirip, muallim olmak için memlekete <u>gitmekteyken</u> “Bolşevikler gelip miting yapıyor, belediyeye karşı çıkıyor, Kazak delikanlıları da katılıyor” haberini duydu.

3.3. -r, -ar, -er... -masta (-meste, -basta, -beste, -pasta, -peste)

-r ... -masta (-meste, -basta, -beste, -pasta, -peste) yapısı da zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiştir. Fakat Qartqoca romanında ekin bütün şekillerinin örneği yoktur.

Türkiye Türkçesindeki karşılığı da -r ... -maz, -mez şeklindedir.

-r ... -masta	
Portfeldi üstelge qoya salıp, eki muğalimniñ qolın <u>ustar-ustamasta</u>: - Cumus qalay? – dedi. (Q, 110 / 13)	Evrak çantasını masaya koyup, iki muallimin elini <u>tutar tutmaz</u>: - İş ne oldu? dedi.
Qas <u>qarayar-qaraymasta</u> kümbatıstan şatınağan, şaqşıyğan, calğız közdi can alğıştan caman carıq culdız şığadı, künnen künge şarıqtap, kökke örleydi, cel qasarıp, Temirqızıqtan taymay ızğardı da turadı. (Q, 35 / 12)	Karanlık <u>çöker çökmez</u> gün batısından başlayan, kaşını çatan, tek gözlü, can almaktan kötü ışık ve yıldız çıkıyor, gün geçtikçe yükselip göğe ilerliyor; rüzgar direnerek Temirqızıq’tan ayrılmadan şiddetli esiyor.

-r ... -peste	
Arbadan <u>tüser-tüspeste</u> , keñkildep äcesi de bas saldı. (Q, 103 / 36)	Arabadan <u>iner inmez</u> , sesi kesik kesik olmuş annesi de sarıldı.
On şaqtı minut <u>öter öpeste</u> bolşeviktiñ qomissarı –qasında üş-tört soldatı bar- syezge keldi. (Q, 116 / 24)	On dakika <u>geçer geçmez</u> , bolşeviğin komseri –yanında üç dört askeri var-kongreye geldi.
Tabaqqa <u>tüser-tüspeste</u> anaw da, mınaw da qaçşıp äketedi. (Q, 65 / 26)	Tabağa <u>düşer düşmez</u> o da bu da koparıp götürüyor.

3.4. -a, -e sala³³

-a, -e sala yapısı da zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiştir. Türkiye Türkçesinde -r ... -maz, -mez ile karşılanır.

-a sala	
Qartqoca <u>tura sala</u> Qasendi izdedi, päterinde coq. (Q, 117 / 40)	Qartqoca <u>kalkar kalkmaz</u> Qasen'i aradı, dairesinde yok.
<Bul ne qılğan adam eken, bileyiñşi> dep, sıyırın suwarıp <u>bola sala</u> Qartqoca da keldi. (Q, 30 / 10)	Qartqoca “Bu adam kimmiş, öğreneyim.” diye sığırını <u>sular sulamaz</u> geldi.

-e sala	
Bätişti <u>tüsire sala</u> , <Quday berdi ğoy> dep cöneldim. (Q, 72 / 20)	Bätiş'i <u>indirir indirmez</u> “Allah ne verdiyse” deyip yöneldim.

³³ Sala: Sal- fiili ile a- zarf-fiil ekinin birleşmesinden oluşmuştur.

Ölgenşe qıynağanıñ ne? – dedi de, <u>mine sala cöneldi.</u> (Q, 84 / 45)	Ölünceye kadar niye zorluyorsun? dedi, <u>biner binmez</u> gitti.
Besikti <u>kötöre sala</u> , äcesin şıqarısıp aldı. (Q, 90 / 8)	Beşiği <u>kaldırır kaldırmaz</u> annesini çıkarttı.
İldiyğa <u>tüse sala</u> , Qartqoca artına alağ-alağ etip şawıp baradı. (Q, 93 / 8)	Qartqoca, bayıra <u>iner inmez</u> arkasına korkarak bakıp hızlı hızlı koşuyor.
Esik aldında topay oynap cürgen Kencetay Qartqocanı <u>köre sala</u> : <Ağatayım, ağatayım!> dep tura cügirdi. (Q, 103 / 35)	Kapının önünde aşık kemiği oynayan Kencetay, Qartqoca'yı <u>görür görmez</u> : "Ağabeyciğim, ağabeyciğim!" diyerek koştu.
Kelgen cumısın tez <u>bitire sala</u> , tımaqtı şekege salıp, arsalañdap awılğa tarttı. (Q, 110 / 5)	Geldiği işi hemen <u>bitirir bitirmez</u> kalpağını şakağına çekip, sevinerek awıla döndü.
Qartqocanı <u>köre sala</u> , Qasen uşıp turıp, qolın ustap amandasıp, öz qasına otırğızdi. (Q, 123 / 6)	Qasen, Qartqoca'yı <u>görür görmez</u> uçarak (gelip) elini tutarak hal hatır sorup kendi yanına oturttu.
Qartqoca cumısın şala-bula <u>bitire sala</u> , salıp geldi. (Q, 123 / 3)	Qartqoca işini yarım yamalak <u>bitirir bitirmez</u> bırakıp geldi.

3.5. -sa, -se şart ekinin zarf-fiil fonksiyonu üstlenmesi

Qartqoca romanında -sa, -se şart eki de zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiştir. Türkiye Türkçesinde -ınca, -ince, -unca, -ünce ve “-dığında, -diğinde, -duğunda, -düğünde, -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tüğünde ekleri ile karşılanır.

Leyla KARAHAN; Türk Dili dergisinin 1994 Aralık sayısında yayımlanan yazısında Türkiye Türkçesinde -se, -sa ekinin zarf-fiil ekleri grubunda yer alması gerektiğini söylemektedir³⁴. Kazak Türkçesinde de aynı durumun var olduğunu Qartqoca romanında gördüğümüz bu örnekler sonucunda söyleyebiliriz.

-sa	
Sıyr dalağa tünep, cuwsamaydı, keş <u>bolsa</u> , awılğa cügiredi. (Q, 35 / 22)	Sığır bozkırda geceleyip soluklanmıyor; akşam <u>olunca</u> köye koşuyor.
Kün <u>talas bolsa</u> , sıyırların cabuwap, küreklerin ıyığına salıp tolarsaqtqp, aydap cöneledi. (Q, 36 / 1)	Gün <u>sessizleşince</u> sığırlarını toplayıp dağın yamacına bırakıp, dizlerine kadar batarak hayvanı önüne katıp aceleyle gidiyordu.
<u>Qarap tursa</u> , tamaq munda, saıq munda. (Q, 59 / 28)	<u>Bakınca</u> , yemek burada, eğlence burada.
Qartqoca selk etip, oñ çağına calt <u>qarasa</u> , tawdıñ ıgınan qıp-qızıl qan bolıp ay tuwıp keledi eken. (Q, 69 / 33)	Qartqoca, ürküp sağ tarafa doğru <u>baktığında</u> dağın ardından kıpkırmızı ay doğuyormuş.
Tañ <u>atsa</u> cigitter tamaqtanıp or qazuwğa ketedi. (Q, 95 / 32)	Tan <u>atınca</u> yiğitler yemek yeyip siper kazmaya gidiyor.

³⁴ KARAHAN, Leyla, -sa, -se Eki Hakkında, Türk Dili, TDK Yayınları, Aralık 1994, s.471-474

Terezeden <u>qarasa</u> , podvalğa tüsip catqan bir bökseni kördi. (Q, 117 / 21)	Pencereden <u>bakınca</u> bodruma inmekte olan yarım bir gövde gördü.

-se	
Qonaq <u>kelse</u> şay casap, tösek salıp dayaşı da bolıp ketedi. (Q, 41 / 45)	Misafir <u>gelince</u> çay yapıp, döşek açıp, garson da oluyordu.
Qartqoca <u>qayıp kelse</u> , bir top cigit cıynalıp, ortasına birew än şırqap catır eken. (Q, 67 / 17)	Qartqoca, <u>geri döndüğünde</u> bir grup yiğit toplanmış, ortada biri şarkı söylemekteymiş.
Uyıqtap <u>ketse</u> , ğacap bir tüs kördi. (Q, 73 / 25)	Ukuya <u>dalınca</u> acaip bir rüya gördü.
<u>Kelse</u> , cardıñ basına ceroşaq qazıp, üç awıl tasattıq berip catır eken. (Q, 85 / 19)	<u>Geldiğinde</u> uçurumun başına yer ocağı kazıp, üç awıl Allah yolunda kurban veriyormuş.
Äwelgi kezde Qartqoca miltıqtıñ dawısın <u>esitse</u> , oq tiyip caralanıp qaldım ğoy dep buğıp cata qauwşı edi. (Q, 96 / 33)	Önceden Qartqoca tüfeğın sesini <u>duyunca</u> mermi değıp yaralandım diye saklanıp yatıyordu.

4. BÖLÜM

SONUÇ

4.1. Qartqoca Romanındaki Zarf-fiillerin Kullanım Sıklığının Tespiti:

Qartqoca romanında en sık kullanılan zarf-fiiller, **-p** eki ile yapılanlardır. Bunlar hem tek başlarına hem tekrarlarda hem de birleşik fiil kuruluşunda çok sık kullanılmıştır. Tezimizdeki 602 zarf-fiil örneğinden 311 tanesi -p zarf-fiil eki ile yapılmıştır.

-p ekinden sonra ikinci olarak **-a, -e, -y** eki ile yapılan zarf-fiiller diğer zarf-fiillere göre daha sık kullanılmıştır. Bu zarf-fiiller de hem tek başlarına hem tekrarlarda hem de birleşik fiil kuruluşunda kullanılmıştır. Tezimizdeki 602 zarf-fiil örneğinden 96 tanesi -a, -e, y zarf-fiil eki ile yapılmıştır.

Bunlardan başka tezimizdeki 602 zarf-fiil örneğinden

54 tanesi -ğanda, (-gende, -qanda, -kende)

29 tanesi -may (-mey, -bay, -bey, -pay, -pey)

24 tanesi -ğalı (-geli, -qalı, -keli,)

22 tanesi -ğanşa (-genşe, -qanşa, -kenşe)

18 tanesi -ğan (-gen, -qan, -ken)

14 tanesi -ğan (-gen, -qan, -ken)

11 tanesi -se, -sa,

10 tanesi -a, -e sala,

8 tanesi -arda, -erde,

5 tanesi -r, -ar, -er... -masta (-meste, -basta, -beste, -pasta, -peste) ile yapılmıştır.

4.2. Bu Zarf-Fiillerin Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiillerle Benzer ve Farklı Olma Bakımından Karşılaştırılması:

4.2.1. Benzer Olanlar:

Her iki lehçede de ses yapısı bakımından benzer olanlar:

Kazak Türkçesindeki **-p** zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki -ıp, -ip, -up, -üp zarf-fiil ekiyle benzerlik gösterir. Aralarındaki fark Türkiye Türkçesinde ekin -ıp, -ip, -up, -üp şeklide olmasıdır.

Kazak Türkçesindeki **-a, -e, -y** zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki -a, -e zarf-fiil ekiyle benzerlik gösterir. Aralarındaki ses bakımından tek fark Türkiye Türkçesinde ekin -y şeklinin olmamasıdır.

Kazak Türkçesindeki **-ğalı (-geli, -qalı, -keli)** zarf-fiil eki Türkiye Türkçesindeki -alı, -eli zarf-fiil ekiyle benzerlik gösterir. Aralarındaki ses bakımından fark Kazak Türkçesinde ekin başında bulunan g'lerin Türkiye Türkçesinde olmamasıdır. Bu sebeple Türkiye Türkçesinde ekin iki şekli vardır.

Bu ek, Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak -mak, -mek için ve -a, -e kadar manalarını da karşılamaktadır.

4.2.2. Farklı Olanlar:

Her iki lehçede de ses yapısı bakımından farklı olanlar:

Kazak Türkçesindeki -ğanşa, -genşe, -qanşa, -kenşe; -ğanda, -gende, -qanda, -kende; -arda, -erde; -may, -mey, -bay, -bey, -pay, -pey; -ğan (-gen, -qan, -ken) kezde; -ğan (-gen, -qan, -ken) sayın; -a, -e sala; -r, -ar, -er... -masta (-meste, -basta, -beste, -pasta, -peste) şekilleri (bunların içine zarf-fiil fonksiyonundaki yapılar da dahil edilmiştir.) Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır.

4.3. Qartqoca Romanında Tespit Edilen Zarf-fiillerin Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları:

Kazak Türkçesinde **-p** zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -ıp, -ip, -up, -üp; -arak, -erek ekleri ile seyrek olarak da -i fiilinin -ken zarf-fiil eki almış şekli ile -ınca, -ince, -unca, -ünce eki ile karşılanır.

Kazak Türkçesinde **-a, -e, -y** zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -ıp, -ip, -up, -üp; -arak, -erek ekleri ile karşılanır.

-ğanda, -gende, -qanda, -kende zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde “-dığında, (-diğinde, -duğunda, -düğünde, -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tüğünde)” şeklinde karşılanır. Ancak seyrek olmakla beraber -i fiilinin -ken zarf-fiil eki almış şekli ile -ınca, -ince, -unca, -ünce eki ile de karşılandığı olmuştur. Sadece bir örnekte ise Türkiye Türkçesindeki -dikça, -dikçe, -dukça, -dükçe ile karşılanmıştır.

-ğalı, -geli, -qalı, -keli zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -alı, -eli; -ınca, -ince, -unca, -ünce; -dan (-den, -tan, -ten) beri; -mak -mek için; -a -e kadar şeklinde karşılanır.

-may (-mey, -bay, -bey, -pay, -pey) zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -madan, -meden eki ile karşılanır.

-ğan (-gen, -qan, -ken) kezde Türkiye Türkçesinde “-dığında (-diğinde, -duğunda, -düğünde, -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tüğünde) ” şeklinde karşılanır. Ancak seyrek olmakla beraber -i fiilinin -ken zarf-fiil eki almış şekli ile ve -ınca, -ince, -unca, -ünce eki ile de karşılandığı olmuştur.

-ğanşa, -genşe, qanşa, -kenşe zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -dikça (-dikçe, -dukça, -dükçe, -tikça, -tikçe, -tukça, -tükçe); -a -e kadar şeklinde karşılanır.

-arda, -erde zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde -ken eki ile karşılanır.

-ğan (-gen, -qan, -ken) sayın Türkiye Türkçesinde -dıkça (-dikçe, -dukça, -dükçe, tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe) eki ile karşılanır.

-se, -sa şart eki de zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiştir. Türkiye Türkçesinde -ınca, -ince, -unca, -ünce ve “-diğında (-diğinde, -duğunda, -dügünde, -tığında, -tiğinde, -tuğunda, -tüğünde) ekleri ile karşılanır.

-a, -e sala Türkiye Türkçesinde -r ... -maz, -mez ile karşılanır.

-r, -ar, -er ... -masta (-meste, -basta, -beste, -pasta, -peste) yapısının Türkiye Türkçesindeki karşılığı da -r ... -maz, -mez şeklindedir.

KAYNAKÇA

AYMAWITOV, Cüsipbek, Şığarmalar, Cazuwşı, Qazaq SSR Ğılım Akademiyası M. O. Avezov Atındağı Edebiyet Jéne Öner İnstitutı 1989, Almatı

BANGUOĞLU, Prof. Dr. Tahsin, Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, 1995, Ankara

BEKTUROV Ş., Serğaliyev M., Qazak Tili, 1994, Almatı 'Bilim'

ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Yayınları, 1990, İstanbul

ERGİN, Prof. Dr. Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 2000

GABAİN, Prof. Dr. A. Von, Eski Türkçenin Grameri, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, 1995, Ankara

GRÖNBECH, K., Türkçenin Yapısı, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, 2000, Ankara

Isqaqov, Ahmediy, Qazirgi Qazaq Tili, Ana Tili Baspası, Almatı, 1991

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 1-2., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991

Qazaq Tilinin Tüsindirme Sözdigi, 10 cilt. Qazq SSR Ğılım Baspası, Almatı, 1974-1986

Kazak Türkçesi Sözlüğü, Tercüme edenler: Oraltay Hasan, Yüce Doç. Dr. Nuri, Pınar Saadet; Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1984

Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü; Koç Yard. Doç. Dr. Kenan, Bayniyazov Dr. Ayabek, Başkapan Vehbi; Akçağ Yayınları, Ankara, 2003

KORKMAZ, Prof. Dr. Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 1992

KORKMAZ, Prof. Dr. Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara, 2003

BAYRAKTAR, Yard. Doç. Dr. Nesrin, Türkçede Fiilimsiler, TDK Yayınları, Ankara, 2004

ÖZET

Bu çalışmamızda Cücipbek Aymawıtulı'nın (1881-1931) Qartqoca romanında geçen Kazak Türkçesine ait zarf-fiilleri tespit edip, bunların Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını vermeye çalıştık. Bunun için öncelikle Qartqoca romanını tarayarak bu eserde geçen zarf-fiil örneklerini içinde geçtikleri cümleler veya ibarelerle birlikte tespit ettik. Tespit ettiğimiz zarf-fiilleri kendisini meydana getiren ekleriyle ve bu eklerin romanda bulunan şekillerinin örnekleriyle sıraladık. Sık kullanılan zarf-fiil eklerinin oluşturduğu zarf-fiillerin örneklerine de daha fazla yer verdik.

Tespit ettiğimiz zarf-fiil örneklerini içinde geçtikleri cümleler veya ibarelerle birlikte Türkiye Türkçesine aktardık. Bu aktarmayı tabloda iki sütun halinde her cümle veya ibarenin Kazak Türkçesi örneğinin tam karşısında Türkiye Türkçesine aktarması olacak şekilde verdik. Böylece Qartqoca romanında geçen zarf-fiiller iki lehçe arasındaki mukayesenin daha kolay yapılabileceği bir şekilde göz önüne getirilmiş oldu.

Daha sonra yaptığımız bu aktarmayı açık ve anlaşılır bir şekilde tasnif ettik. Böylece Qartqoca romanındaki zarf-fiiller ve onların kullanılış şekilleri, Türkiye Türkçesindeki karşılıkları sistemli bir şekilde ortaya çıkmış oldu.

Çalışmamız sırasında vardığımız neticeleri tezimizin sonuç bölümünde belirttik. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki zarf-fiiller ile Kazak Türkçesindeki zarf-fiiller hakkında tezimizin giriş bölümünde kısaca bilgi vermeyi faydalı bulduk.

ABSTRACT

In this study, we tried to fix cossack Turkish's gerund which were mentioned in Cücipbek Aymawıtulı's novel, Qartqoca, and we try to give these gerunds' response in Turkey Turkish. To do this, first of all we searched the novel thoroughly and acquired gerund examples with their sentences and expressions. The acquired gerunds were ordered according to their additional and examples of additional's form that is in the novel. However we increased some examples number which were frequently.

We have translated the gerunds examples with their sentences and expressions into Turkey Turkish. This translation were shown on chart in form of two column where Turkey and Cossack Turkish equals of every sentence and expresions were on the same row. Thus, comparison of the gerunds examples which were mentioned in Qartqoca novel between two dialects were illustrated.

Then, we classified these translations clearly and understandably. So, the gerunds , their various using forms and their response is in Turkey Turkish. were appeared more systematically.

We stated the results with examples acquaring during the our study in the consequence part . Furthermore we saw useful to inform about Turkey Turkish gerunds and Cossack Turkish gerunds in the introduction part.